

ORSZÁGÉPÍTŐ

ÉPÍTÉSZELET KÖRNYEZET TÁRSADALOM
A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS NEGYEDÉVES FOLYÓIRATA

BIKFALVI KÉPEK • GYIMESI FALUMÚZEUM
NÉPI ÉPÍTÉSZELET MINT TÚLÉLÉS
MISERUHÁK A SZÁZADFORDULÓN
KUND FERENC CSOBÁNCI HÁZA
A SZENT KORONA ZOMÁNCCKÉPEI
VARGA FERENC ÍRÁSA ÉS SZOBRAI
BALOGH ÁDÁM: A KERESZTÉNY KÖZÖSSÉG
SZÁZ ÉVE SZÜLETETT ARTHUR KOESTLER
MEGGYESI TAMÁS KÖNYVÉRŐL
PÁSZTOR BÉLA 40 ÉVE POLGÁRMESTER
NÁDASDY AKADÉMIA AZ ÉPÍTÉSZELETŐRŐL

MELLÉKLET: KILENC SZOBRÁSZ

2005/3

Képek a Malom Alapítvány borospataki népi építészeti múzeumáról (Kovács Kázmér felvételei)

ORSZÁGÉPÍTŐ

TIZENHATODIK ÉVFOLYAM

HARMADIK SZÁM

KÓS
KÁROLY
EGYESÜLÉS

- 2 SZŰCS ENDRE: Falumúzeum Gyimesben árvíz idején
4 KOVÁCS KÁZMÉR: Népi építészet, mint túlélés
10 VÁRALLYAI RÉKA: Bikfalvi képek
12 VÁRALLYAI RÉKA: Miseruhák a századfordulón
15 HERCZEG ÁGNES: V. székelyföldi fürdőépítő kaláka
16 VARGA FERENC: Szoborfaragásról a technokultúra és a tömegmédiá korában
31 KUND FERENC csobánci háza
34 KÉRI ÁDÁM – KISS FERENC – KÓCZY T. LÁSZLÓ – VÁRLAKIPÉTER:
Még egyszer a Szent Korona zománcképeinek vizsgálatáról
38 MIKLÓSSY ENDRE: Kép az eszkatológiáról
42 Z. TÓTH CSABA: A másik Közép-Európa
45 BALOGH ÁDÁM: A Keresztény Közösség
47 NÁDASDY AKADÉMIA (Csány Éva, Ertsey Attila, Kuba Gellért és Gráff Vilmos előadásai)
50 HOLUBER ERNŐ: Az utolsó lovag – rozsdás vértben
51 MAKOVECZ BENJAMIN: Egy ESP-tapasztalat margójára
54 ZSIGMOND LÁSZLÓ: Pásztor Béla 40 éve Veresegyház polgármestere
56 HÍREK

Melléklet: KILENC SZOBRÁSZ

A címlapon: a bikfalvi Simon-udvarház tornáca (Várallyay Réka felvétele)

E számunk a NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával készült.

A folyóirat rendszeres támogatói a KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS tagjai: AXIS Építésziroda Kft., BAUSYSTEM Kft., BEÖTHY és KISS Kft., BIKÖR Kft., BODONYI ÉS Társa Építész Kft., CSIKY és Társa KKT., DÉVÉNYI ÉS Társa Kft., EKLER Építész Kft., Farkas Miklós, HADAS Műterem Kft., KÖR Építész Stúdió Kft., KŐSZEGHY Építészet Bt., KVADRUM Kft., MAKONA Tervező Kft., MÉRMŰ Szövetkezet, PAGONY Táj- és Kertépítész Kft., PARALEL Kft., SÁROS és Társa Építésziroda Bt., TRISKELL Kft., UNITEF-83 Rt, VÁNDOR Építész Kft., valamint a BONEX Építőipari Kft., COMPART Stúdió Kft.

ORSZÁGÉPÍTŐ – a Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja az Egyesülés nevében a Kós Károly Alapítvány; postacím: 1034 Budapest, Kecse utca 25. Bankszámlaszám: 10402166-21629530-00000000 Felelős kiadó: Siklósi József. Felelős szerkesztő: Gerle János; e-mail: gerlej@mail.datanet.hu. Lapterv, tipográfia: Makovecz Benjamin; e-mail: makoveczb@mail.datanet.hu Nyomás: VEL Kft., Budapest. – ISSN 0866-0069 – A lap előfizethető áttalással, vagy az Alapítványtól igényelt csekken, illetve személyesen. Szerkesztőségi ügyintézés, szervezés, előfizetés az alábbi címen: Artbureau Kft. 1065 Bp. Nagymező u. 4. I/132. telefon/fax: 322-0677; e-mail: haabk@freestart.hu. Egy szám ára: 500 Ft. Előfizetési díj a 2005. évre 1800 Ft. Külföldi előfizetőinknek a postaköltséget is felszámítjuk. Megvásárolható az alábbi boltokban: Balassi Könyvesbolt (Bp. II. Margit u. 1.), Budapest Galéria (Bp. V. Szabadsajtó út 5.), Emese Álma Könyvesbolt (Bp. X. Fehér út 1.), Fehérlófia Könyvesbolt (Bp. VIII. József u. 8.), Írók Boltja (Bp. VI. Andrásy út 45.), Lira és Lant Rt. Szakkönyvtárháza (Bp. VI. Nagymező u. 43.), Litea Könyvesbolt (Bp. I. Hess András tér 4.), Lyra Könyvesbolt (Vác, Piac u. 1.), Magyar Építész Szövetsége Könyvtára (Bp. VIII. Ötpacsi u. 2.), Napkapu Könyvesbolt (Vigadó Galéria, Bp. V. Vigadó tér 2.), Nemzeti Kultúra Boltja (Sopron, Várkerület 13.), Osiris Könyvesház (Bp. V. Veres Pálné u. 4-6.), Püski Kiadó Könyvesboltja (Bp. I. Krisztina krt. 26.), Szkítia Buda Könyvesbolt (Bp. XI. Ménesi út 1/a.), TERC Építőipari Szakkönyvbolt (Bp. XIV. Pillangó park 7-9.), UR Kiadó Könyvesbolt (Bp. VI. Ó u. 19.), Vince Könyvesbolt (Bp. I. Krisztina krt. 34.) Vince Kiadó Műcsarnok Könyvesboltja (Bp. XIV. Dózsa György út 37.), valamint a LAPKER Rt. budapesti és vidéki árusítóhelyein. Az *Országépítő* honlapjának új címe www.orszagepito.org helyett www.orszagepito.hu

---

Szűcs Endre

FALUMŰZEUM GYIMESBEN ÁRVÍZ IDEJÉN

Ha Csíkszeredát elhagyva kelet felé, fel a Kárpátokba indulunk, körülbelül azon az úton járunk, amin a XVII. század derekától kezdve a menekülő, bujdosó székelyek megindulhattak. Illetve, ha stílszerűek akarunk lenni, elcsámborogtak, elcsángáltak – hisz csángóknak hívjuk őket. Felérve a hegytetőre csodálatos látvány tárul elénk. Erdőirtványokból keletkezett havasi legelők elszórtan meredező fenyőfákkal. Itt ered a Tatros, hogy 30 kilométer hosszban kanyarogva kijelölje a Gyimes völgyét.

Ezt a vízgyűjtő területet mellékvölgyeivel, mellékpatakjával együtt hívjuk Gyimesnek. A Tatros folyása mentén három település (Gyimesfelsőlok, Gyimesközéplak, Gyimesbükk) alakult ki, valamint a betorkolló patakocskákból Patakának hívott kb. 30 kis falucska, nevüket általában az első betelepülő családtól kapva (Antalok-, Szőcsök-, Komját- stb.pataka), de ismertek olyan elnevezések, mint Hidegség, Tarhavas, Barackos, melyek a környezetre, a természetre utalnak. Az első betelepülők jobbra alsíki, felcsíki székelyek, kik nemcsak bujdoklólhelynek, katonaságtól való menedéknek, hanem külső szállásnak is használták a patakvölgyeket. A székelyföldi falvak túlnépesedése és a szabadabb, kötetlenebb élet iránti vonzalom is adta, hogy a kezdeti kis kalyibák után lakóházakat, egy lakóközösség

életéhez okvetlen szükséges gazdasági, ipari és szakrális épületeket is építettek.

Amiért számunkra nagyon érdekes Gyimes, az az, hogy itt a szűk völgyekben, a fenyőerdők ölelésében egy fakitermelő, szénagyűjtő, állattenyésztő életmód konzerválódott a maga népi kultúrájával, szokásaival, zenéjével, építészetével – mindenképpen európai kuriózum.

Mindnyájunknak volt valami kamaszkori álma. Egyik barátom a Himalája megmászását tűzte ki célul, a másik Mexikóba vágyott. Én, mint nagy Erdély-járó család tagja, mindig Gyimesbe vágytam. Szüleim elbeszélése szerint ez a legszebb helye a világnak, ahol magyarok laknak. A titokzatosságot fokozta, hogy közös kirándulásaink a Keleti Kárpátok lábánál mindig megtorpantak, ugyanis a derék román milicisták nem engedtek be a hágóba, egyszer a rossz, járhatatlan útra hivatkozva, máskor tájvédelmi körzetre, meg ami éppen eszükbe jutott. Az igazság persze az volt, hogy az itt lakó, zömében még ma is katolikus magyarság létét tagadni kellett, vagy legalábbis elmagyarosodott románságként aposztrofálni.

Az úgynevezett forradalom utáni évben ismét nekirugaszkodtam Zakariás Attila sepsiszentgyörgyi építész barátommal

és a hágó bejáratánál Csíkszépvíznél a „Checkpoint Chaucescu”-nál az akadékoskodó milicistáknak mertük azt mondani, hogy nekik az autó papírjait lehet esetleg vizsgálniuk, ahhoz viszont semmi közük, hogy mi hová megyünk.

Földi paradicsomba érkeztünk. Az egykor kivágott fák törzsének domborulataira rásimul a gipszöngyeg és varázslatos, sejtelmes hullámvázása simogatja a tájat csak néha megtörve egy-egy otthagyt óriás fenyőn, ami tájékozási pont, telekhatár vagy a kaszálás közbeni hűsölő lehet. Ezt a látványt átölelve keretezik és őrzik a karcsú, változatos léckerítések délceg katonái. Ha mindez még kevés volna egy építésznek, sorra jönnek a boronafalás, fazsindelyes, autentikus házak. Van még működő vízimalom és *gáter* (fűrészgép), *lármafa* meg *hírharang* és régi határkő, mely hajdanvolt országunk keleti határát jelezte.

Azt legmerészebb gyermekkori álmaimban sem gondoltam volna, hogy majdan egy gyimesi falumúzeum egyik boldog kezdeményezője és kivitelezője lehetek.

Egy gyönyörű kis hegyi legelőt körbefolyt a Boros-pataka, és ahol a meredély a part felé megnyugszik, egy kis fenyő tövéből buzogott a kristálytisza víz. Ezt a területet néztük ki a leendő falumúzeum számára. A létrejött alapítványt kettőnk mellett Salat Levente (Sepsiszentgyörgy), Peter de Haan (Hollandia), a sajnos már elhunyt veszprémi Kiss Erwin és Evva Zsolt (Budapest) jegyezte.

Célként tűztük ki, hogy a tájegységre jellemző még fellelhető házakat keressünk. A boronaházakkal viszonylag könnyű dolga van a múzeumépítőnek. A fal és tetőszerkezet gerendáit megszámozzuk, szétszedjük, szekérre rakjuk és újra felépítjük.

Alapnak van kő a patakban, tetőfedő zsindelet pedig lehet *patintani*, a patakokon szerencsére van még egy-két ember, aki ért hozzá. A megsérült, korhadt faelemeket kézzel bárdolt (nem fűrészelt) újakkal pótoljuk. A belső vakolatot rászegezett lécváz tartja, a *padolást* (padló) helyben fűrészelt deszkázattal adja. A kémény Gyimesben csak a padlásfödémről téglá. Két fagerenda tartja, és a füstbecsatlakozás a földemen keresztül, alulról történik. A téglák mindig drága volt, a fát megtermi az erdő. Ha ebbe a lyukba beakasztunk egy *ércakályhát* (öntöttvas csikósparherd), amit egykoron fent a Hargitán Szentkeresztbányán, majd Csíkszeredán gyártottak, már el is készült a kis gyimesi ház.

Gyűjtőmunkánkat megkönnyítette a budapesti Teleki László Alapítvány, melynek székházát volt szerencsém tervezni. Ők segítettek hozzá egy Magyar Tudományos Akadémia OKTK Szakkollégiumának égisze alatt működő pályázat elnyeréséhez. Így aztán Zakariás Attilával 1993 és 1996 között egész Gyimest bejártuk és mintegy 100 épületről felméréseket és fotókat készítettünk. Amint megtudtuk, hogy egy öreg kalyibát, házikót, csűr, sütőházat le akarnak bontani és fájából tüzelőt vagy disznópajtát akarnak készíteni, ott termettünk, és a múzeum számára megvásároltuk. Az eredeti területen jelenleg 12 épület áll. 6 lakóház, egy vízimalom (egyelőre csak az épülete), csűr, szénatartó, sütőház, nyárikonyha, kalyiba (hegyi hajlék). Igyekeztünk a szomszédos telkekre is olyan partnereket keresni, akik hajlandók felvállalni a műemlék ház megszabta korlátokat, és alávetni magukat a megszállott építészek okvetetlenkedéseinek. Így még a közeljövőben 8-10 házzal gazdagodik az együttes, és mint ilyen az erdélyi falumúzeumok és a csernátoni Hasz-

mann-gyűjtemény mellett egy jelentős néprajzi objektummá válhat.

Mindezeket a sorokat Gyimesben írom, az itt is taroló nagy árvíz után pár nappal az egyik kis ház tornácán. A szembehegyen a fenyőerdő állandó díszlete előtt egy gonosz, apró esőszemekből szőtt függőnyt kerget a szél, a víz még itt-ott az úton folyik, sok helyütt az utat megette a patak, odalettek a kis fahidak, kerítések maradványait sodorja az ár. Elgondolkodom, hogy mi magyarok és románok kell-e azon civakodjunk hogy mi valójában elmagyarosodott románok, vagy elrománosodott magyarok vagyunk-e, és hogy ki volt itt előbb és ki az úr. Itt megelőztek bennünket a hegyek, a fenyvesek, a csillagok, az esőfüggönyök és a vizek. Ők az igaz urak. Most éppen a legutóbbi.

Gyimesközéplek, Borospataka, 2005. Kisasszony havában

Kovács Kázmér

A NÉPI ÉPÍTÉSZET MINT TÚLÉLÉS

Az ipari forradalom nem csupán hagyományos termelési módunkban jelentett törést. Az európai társadalom egésze gyökeres változáson ment át. Mi több, a modern munkamegosztás akkor beindult felaprózódása ma is foyamatban van, és semmi jel sem mutat arra, hogy a közeljövőben ez másképp történne. Az állandó átalakulás, melynek üteme az utóbbi évtizedekben egyre gyorsult, heveny kulturális identitásválsággal társul. Ennek egyik – valószínűleg leglátványosabb – megnyilvánulása a kortárs architektúra. A mindenkori válságból való kilábalásnak egyik bevált módszere pedig a visszatérés a hagyományokhoz

Am a „magas” építészet mindig is kereste mintáit.¹ Annál inkább tette ezt olyan korszakokban, melyekben az értékek nagymértékű átcsoportosulása felforgatta a megállapodott kánonokat, illetve az újabb építéstechnikák addig megvalósíthatatlan formákat tettek lehetővé. Amíg régebben (pl. a császári Rómában vagy Nagy Károly restaurációs törekvései esetében) valamilyen korábbi, dicső kultúra szolgált modellként, a XIX. század vége óta ez a szerep leginkább a népi építési hagyományoknak jut. Anélkül, hogy elmélyednénk e jelenség elemzésében, érdekes rákérdezni néhányra az okokból, melyekben a népi építészet ilyenformájú átértékelése gyökerezik:

A historizmus, sokféle arcával² és végül a vasszerkezetekkel való különös keveredésével (mint például a londoni Tower bridge vagy a budapesti Nyugati pályaudvar esetében) a neo stílusok kimerüléséhez vezetett. Immár nem maradt eléggé erőteljes szemantikai tartalom az újra meg újra előszedett, egyre játékosabban – és felszínesebben – alkalmazott, ezáltal fölhígított történelmi stílusrendszerekben. Ezek már nem jelenthettek többé szilárd (kulturális) alapot az ipari társadalom új építészetéhez. Mi sem bizonyítja jobban ezt az állítást, mint a hetvenes évek némely programszerűen posztmodern munkája (például Charles Moore New Orleans-i *Piazza d'Italia*kútja, 1975), mely már csupán díszletszerű idézetként próbálta integrálni a történelmi építészet formáit.

John Ruskin nyomán az európai kultúra felfedezte és azóta is lelkesen ünnepli a népi építészetet. A Riegl-féle elemzés³ egyértelművé tette, hogy mára egy emberi építmény pusztá

régisége által is érdemes megbecsüléstünkre. Ám Ruskin szerint a régenvolt kézművesek munkája mintegy szentesíti a halott tárgyakat. Ehhez adódnak hozzá az egymást követő emberi sorsok által hátrahagyott jelentésrétegek: „*Oly szentség rejlik egy jóember házában, melyet nem tud újraéleszteni semmilyen, a romjaira emelt épület...*”⁴ Ruskin megérezte az ipari tömegtermékek által sokszorosított névtelenségben rejlő fenyegetést. Az emlékezés létfontosságú mivoltára hivatkozott és ékesszólóan szállt síkra a kulturális folytonosság mellett. Feltehetően nála kell keresni az eredetét annak a – már-már fétisimádat szerű és ezért méltán „örökségi szindrómának”⁵ nevezhető – kegyeletnek, mellyel ma az épített örökséget övezzük.

A szót tettel követve, William Morris és társai létre hozták az *Arts and Crafts* mozgalmat, mely épp a hagyományos kézművességet volt hivatott visszahelyezni, úgy elméleti mint gyakorlati síkon, az őt megillető helyre. A mozgalmon belül 1875-ben Morris megalapította (Burne-Jones és Dante Gabriel Rosetti közreműködésével) a Morris, Marshall, Faulkner & Co manufaktúrát, ahol főként bútort, üveg- és textiltermékeket készítettek. Mint utóbb kiderült, a fabrikált tárgyak elnévtelenedési folyamata zavartalanul haladt tovább. A hagyományos technológiákkal és lelkiismeretes kézimunkával előállított termékek nem versenyeztek hasonló minőségű, iparilag termelt társaikkal. Elég visszás módon, a manufaktúra termékeit csak az a haladó szellemű elit méltányolta és engedhette meg magának, aki abban az ipari forradalomban gazdagodott meg, melynek az *Arts and Crafts* programszerűen ellenszegült...⁶

Éppen a XIX. század második felében lehettünk tanúi a nemzeti kultúrák kialakulásának és erőteljes megnyilvánulásának. A két jelenség egyidejűsége korántsem véletlen, amennyiben elfogadjuk Ernest Gellner ragyogóan bizonyított elméletét. Eszerint az egyetemes nemzeti kultúrák éppen azért győzedelmeskedhettek a kis kiterjedésű, helyi kultúrák felett, mert az ipari termelési rendszer igényelte az egyének egzakt és nagy közösségekre kiterjedő kommunikációs készségét mint a nagyobb mobilitás egyik alapfeltételét.⁷ Ez a szemlélet-elmozdulás egyúttal a népi kultúrához való viszonyulásban is mutációt jelentett: az addigi

életközeg mintegy külső szemlélet tárgya lett. Párhuzamosan a népi építészet felfedezésével, a kor egy ideig még bőven kiaknázza az ilyen vagy olyan történelmi stílusjegyeket. A cseh építészet például felfedezte saját nemzeti neoreneszánszát: ebben a stílusban épülnek Prága új, reprezentatív, a cseh kultúra újjászületését cerebráló középületei (például a Nemzeti Múzeum, a Rudolfinum koncert- és kultúrpalota, de a •ivnostenská Banka is). A budapesti Parlament pályatervei (melyeken az alapvetően modern programot reneszánsz, barokk, illetve – a végül nyertesnek kikiáltott – gótikus stílusruhába öltöztetik a pályázók) vagy a bécsi Ring beépítése megannyi kiemelkedő megnyilvánulási e jelenségnek.

De ennek a lázas stíluskeresési versenynek nagy győztese végül kétségkívül a népi építészet lett. Újraértékelésének-értelmezésének beszédes példái a Mincu- vagy Cerkez-féle román nemzeti stílus,⁸ vagy az a számos, hasonlóan motivált jeles magyar próbálkozás, melyek között Kós Károly életműve csupán egyike a legjelentékenyebbeknek.⁹ A népi építészet e sikerének egyik lehetséges magyarázata épp a fentebb említett nemzeti fogalomkör és a vele kapcsolatos csoportöntudat fokozatos kifejlődése. Amíg Ruskin lelkesedése például Velence ódon kövei,¹⁰ vagy egy Jura-hegységi idill előtt mentes a nemzeti érzelmektől,¹¹ addig az ereszteikben csikorgó birodalmak népeinek értelmiségi elitjei boldogan és céltudatosan ötvöznek új, nemzeti magas-kultúrát a népi műveltség stilizált és átlényegített alkotóelemeiből.¹²

Am a Ruskinnal való összehasonlítás arra is rámutat, hogy a nemzeti hipotézis önmagában nem kielégítő. A nemzeti kultúrák megjelenése nem nyújt magyarázatot arra, miért éppen a népi építészet vált az utolsó százegynéhány évben *valamennyi*, hagyományban gyökerező európai építészeti irányzat fő motívumává: ott is, ahol a nemzeti sajátosságok nyomatékos kifejezését nem indokolták történelmi körülmények.

Ellentétben a történelmi stílusokkal, a XIX. század végén a népi építészetet még „életben találták” a kutatók: nem úgy, mint az antik görög vagy a középkori kőfaragók, az anonim népi alkotók évszázados építési és kézművesi hagyományaikat *hic et nunc*, azaz hogy inkább ott és akkor ültették a gyakorlatba, amikor a világ elkezdett rájuk odafigyelni. Ez és nem más gyakorolható olyan delejes vonzerőt a tudósokra, művészekre, építészekre, hogy az mind a mai napig ellenállhatatlannak bizonyult – olyannyira, hogy a népi építészet még mindig erőteljesen meghatározza a hagyomány-orientált kifejezés módok összességét.

Egyfelől tehát, a kulturális értéként felfedezett népi építészet a megihlető forrás szerepét töltötte be – és némely kortárs építészeti irányzat esetében ezt teszi ma is – az újonnan alkotott építészettel szemben. Ez az áttétel leggyakrabban a historizáló építészet módszereivel történt és különleges formavilágot, ámde ugyanakkor mindig is korszerű architektúrát eredményezett. Ezáltal az építészet átlényegül „magas kultúrává”, azaz megszűnik népi lenni. Ilyen folyamat játszódik le még akkor is, amikor, mint például Kós Károly esetében, nem pusztán felszínes homlokzatépítészetről, illetve díszítőelemek stilizált átvételéről van szó.

Egészen más történik azonban akkor, amikor, másfelől, a népi építészet – csupán a XX. század második felében, angol közvetítéssel¹³ – bekerül, mint önálló kategória, az épített örökség szakadatlanul bővülő határai közé. Ezentúl a népi építé-

szet kiválasztott példányai kiemeltetnek a névtelen épületek tömegéből, mentesülnek azok mindenkori sorsától és, a magas építészet remekeihez hasonlóan, részesülnek a műemlékeknek kijáró megkülönböztetett bánásmódban. Sajátos törvényes státust nyernek, melynek nyomán kutatják, konzerválják, karbantartják, helyreállítják és bemutatják őket.

Am miközben az épített örökség más kategóriáihoz tartozó műemlékek esetében a rendeltetés kérdésének megoldása, noha sosem egyszerű, általában többféle integrálási lehetőség között válogathat, a parasztházak, gazdasági épületek, falusi malmok, templomok és haranglábak esetében az eredeti funkció elvesztése leggyakrabban egyértelmű az épület múzeumi tárggyá való változásával. Más szóval, bár népi marad, az épített örökség ebben az esetben megszűnik lakott építészet lenni.

Összefoglalva az eddig elmondottakat, noha a népi építészet számunkra az egyetlen (még a jelenben is aktív alkotói révén) élő, illetve időben hozzánk még viszonylag közel álló architektúrális mintát jelenti, nem lehet sem céltudatosan építeni, mert azonnyomban „magas kultúrává” válik, sem pedig céltudatosan megőrizni, mert hagyományos funkciója híján megdermed, kultúr-látványossággá zsugorodik.

Nincs itt helye a félreértésnek. Szó sincs arról, hogy tagadjuk a – régi vagy újabb – neo-vernakuláris építészeti irányzatok kultúrtörténeti jelentőségét, sem arról, hogy ágáljunk a tájházak és falvak ritka és illékony kincsként való megőrzése ellen. Amiért jobban hasonlít káprázatos kagylógyűjteményre, mint élő falura,

azért Hollókő érdemes maradéktalan csodálatunkra tájba illeszkedése, harmóniája, mesteri részletei révén. Kétségtelen, hogy épített környezetünk kimondhatatlanul szegényebb lenne egy Kós, egy Plecnik, egy Gaudi alkotásai nélkül. Arról van szó, hogy túl kell lépniünk a pusztaság tudomásulvételén. A hagyományos formanyelv építészeti újraidézése, illetve a tisztelettel és szakértő konzerválási, helyreállítási magatartás csupán az első lépések a népi építési hagyományoknak a kortárs építészetbe való aktív és egyben kreatív integrációja felé.

Helyi – kelet-európai – történelmünk egyik sajátossága, hogy a falvak urbánus átalakulási folyamata, ami Észak-Nyugat-Európában már szinte lezárult, nálunk néhány évtizeddel megkésett. Amott, Svájcban vagy Németországban, ha sikerült is megmenteni a régi parasztházakat, többnyire városi emberek laknak bennük. Vagy, amennyiben földművelők a lakóik, ezek életmódja annyira urbanizált, hogy gyakorlatilag csak a szó tág értelmében beszélhetünk faluról – helyesebb lenne talán „volt falut” emlegetni. Ezzel szemben a mi falvaink nem csupán hagyományos formájukban léteznek még, közösségeik is bizonyos mértékben még ugyanúgy élnek, mint az ipari forradalom előtti időkben. Ez vonatkozik a hagyományos kézművességre is. Véleményem szerint itt rejtőzik egy, a számunkra és közvetve a kortárs európai építészet számára is még elérhető, nem kellőképpen kiaknázott de felbecsülhetetlen értékű kulturális örökség-forma.

Itt elkerülhetetlen az immár híressé vált japán példa említése. Japánban a sinto templomok rituális újjáépítőit *élő nemzeti kincs-ként*, illetve szaktudásukat *érinthatetlen nemzeti kincs-ként* tartja számon műemléki törvénykezésük.¹⁴ De ez a tény csak még hangsúlyosabbá teszi ennek az egyébként feledésre ítélt tudásnak törekeny voltát, mesterséges lélegeztetéssel történő életben tartását. Japánban a vallásos és kulturális önazonossági igény készíti a közösséget a hagyományos mesterségek ilyenformájú kivonására a történelmi folyamat természetes sodrából. Nekünk Európában, az alapvetőnek felfogott építési készség fennmaradása végett kellene hasonlóan védenünk a még el nem felejtett kézművességet.

Ezek szerint a hagyományos tudások életbentartása nem csupán egyik lehetséges, hanem egyúttal kulcsfontosságú tétele is, nem csupán a műemlékvédelemnek, de az egyetemes európai kultúrának. Ameddig, japán módra, pontosan meghatározott cél érdekében tesszük ezt, addig lehatárolt, vallásos, tudományos vagy művészeti területen maradunk. Ha viszont megpróbáljuk

visszajuttatni, például az általános elemi oktatás révén¹⁵ az erre fogékony (nem szakmabeli) embereknek ezt a tudást, akkor talán sikerül a természetes alkotókészséget, az ösztönös szépérzékkel, a keresetlen igényt az önkifejezésre kulturálisan gyümölcsöző irányba csatornázni. Amikor immár nem az ősi mintákhoz igazodik, a kortárs falusi építészetet nem szívesen vesszük tudomásul. Egy sikeres oktatási program eredményeként a névtelen népi alkotó talán csak a személytelen városi aluljáró betonfalát fogja telemázolni graffitivel, nem pedig a fáradságosan és nagy költséggel helyreállított barokk kastély kőkerítését. Vagy talán, saját kedvtelésére meg takarékoságból, maga fogja megvetni új háza tégláit, meghasítani a tető zsindejét, megfaragni gerendavégeit.

Úgy tűnik, a probléma esztétikai feldolgozása csupán közbülső állomást jelent. Nyilvánvaló, hogy a népi építési hagyományok tanulmányozása, rendszerezése, leírása és elemzése hatalmas (bár nem kiapadhatatlan) kútfejét képezi kortárs építési kultúránknak. Azonban ami ennek legbecsesebb és egyben legveszélyeztetettebb kitevője, a népi építészet *spontán* volta, az ellenáll az efféle rendszerezett, racionális megismerésnek. Épp a szakemberek által annyira – és jogosan – fájlat új falusi beépítések tanúsítják, hogy a keresetlen alkotókedv nem vezett ki. Csupán „rossz útra tért”. Az új folklór, amennyiben létezik, alapvetően urbánus, posztindusztriális jellegű. Egyértelmű,

Sepsiszentgyörgy, református templom, 1990-92

hogy ha tovább akarjuk éltetni a népi hagyományokat, nem csak konzerválási és helyreállítási programokon keresztül, hanem önmaguk természetes mivoltában is, ezt csupán hosszú távú, széleskörű népnevelési stratégiákkal érhetjük el.

Ahhoz, hogy ilyen igény valóra váljék, természetesen többre van szükség, mint egyszerű megfogalmazására. A mindenkori oktatáspolitikai ezirányú átalakulását nem annyira, vagy nem csupán a fentről lefelé irányuló, átfogó reformokkal, inkább egyéni, helyi léptékű kezdeményezésekkel kell megközelíteni. Ezek sokszorozódása idővel elérheti azt a kritikus tömeget, amikor megtörténik a tényleges mentalitásváltás: akkor a kialakult gyakorlat törvénybeiktatása immár magától értetődő. Amennyiben ilyen elképzelés elfogultnak tűnik, idézzük vissza példaként a brit szigeteken létrejött műemléki elmélet- és gyakorlat-együttest, melynek egyedülálló sikere éppen a sokféle, egyéni kezdeményezés fokozatos összehangolásának, kölcsönhatásaink révén ezek szakadatlan árnyalódásának köszönhető.

Esettanulmányként megannyi kezdeményezés áll rendelkezésre, hiszen, mint a már futólag említett példák mutatják,¹⁶ alternatív megoldások, próbálkozások léteznek és sikeresek. Ezek mellett, mintegy döntő érvként, méltányos megemlíteni egy erdélyi építész, témánk szempontjából példamutató munkásságát. Zakariás Attila csaknem harminc éve foglalkozik a Székelyföld népi építészetével. A rendszerváltásig főként kedv-

telésből, gyakran az akkori torz törvényesség határán, illetve, amikor erre lehetőség nyílt, éppen a parancsuralmi rendszer pénzéből gyűjtötte a felméréseket, fotókat.¹⁷ Nem egyedül, hanem többedmagával járta a falvakat és dokumentálta a népi építészet kiemelkedő alkotásait – jónéhány ezek közül már csak ezekben a felmérésekben csodálható, mivel időközben összedőlt.

E kutatómunkának eddig számos eredménye volt bel- és külföldi kiállítások, publikációk formájában. Ami azonban a mi szempontunkból a legjelentősebb, az az a tény, hogy Zakariás az elején felvázolt mindkét meghatározó módon kötődik a népi építészethez. Ez, egyrészt, építészeti gyakorlatának fejlődésében követhető nyomon: tervei újra meg újra, céltudatosan és állhatatosan értelmezik át a népi építési hagyományokat egyfajta egyéni „neo-népi” stílus alakjában. Másrészt, a rendszerváltás óta Zakariás mint népi építészet kutató, átlépett a dokumentáris konzerválás területéről a tényleges konzerváláséra. A XX. század utolsó évtizedében létrehozta Borospatakon a Malom alapítványt, melynek vállalt feladata a népi építészeti hagyományok ápolása.¹⁸ Mára húsznál több épület van az alapítvány gondozásában. A műemlék épületek hétköznapi funkciója, hogy az alapítványi tagok (az alapító segítőitársai, kiknek önzetlen hozzájárulása nélkül aligha nőhetett volna ekkorát a falumúzeum alig egy évtized alatt) időnként laknak bennük. Már ez a használat is eltérést jelent a hagyományosnak számító muzeális megközelítéshez képest: a néhai lakóházak, ha ideiglenesen is, de továbbra is lakásként működnek. Ami azonban lényeges előrelépést jelent a népi építészet megőrzésének területén, az az időnként megrendezésre kerülő diák-építőtábor: az utóbbi években szokássá vált, hogy a múzeum újabb szerzeményeit az e célból összesereglett fiatalok építik újra, persze szakemberek felügyeletével. A tábor résztvevői megtanulnak hagyományos építési technikákat, de ami a legfontosabb, megtanulják értékelni és továbbéltetni a múlt e becses és törekeny ereklyéit.

A Zakariás-féle kezdeményezések sorozata tán csak egy csepp a tengerben. De emiatt még nem kevésbé példaértékű. Annál is inkább, mert munkássága nyomán a székely építési hagyományok megismerése, szeretete és ápolása tovább gyűrűzik, újabb és újabb embereket vonva be a népi építészet bűvkörébe.

Sepsiszentgyörgy, György Zsolt lakóháza, 2001; Sepsiszentgyörgy, Nagy Zoltán lakóháza, 2001-2002

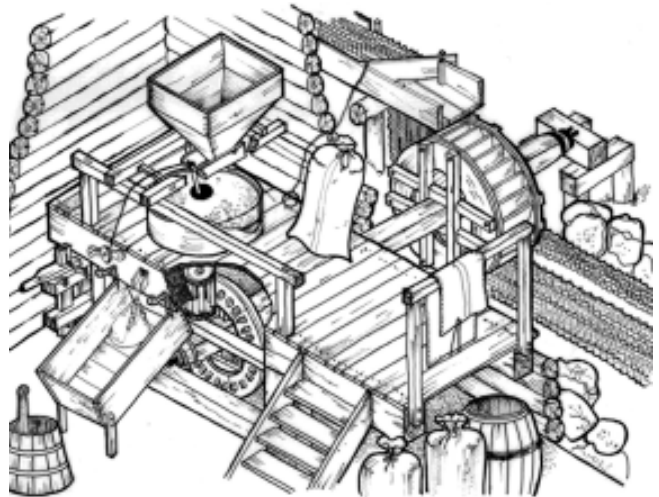
Illyefalva, KIDA Keresztyén Ifjúsági Központ, 1990-91

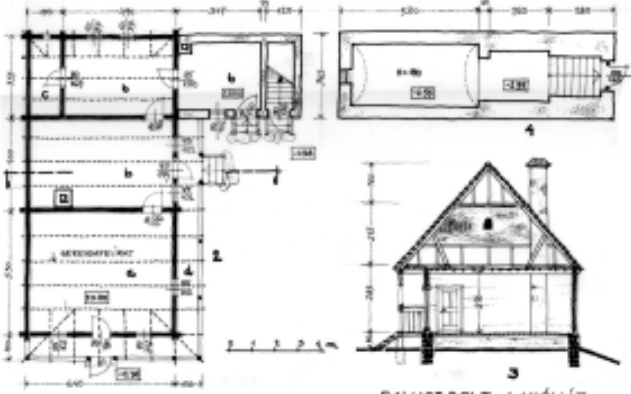
JEGYZETEK

- ¹ Joseph Rykwert: *On Adam's House in Paradise*. MIT Press, Cambridge, 1982. Nem véletlen, hogy a szerző tudatosan éppen „az első kunyhót” választja témája jelképének, noha munkája implikációi messze túlmutatnak a primitív lakóház archetípusán.
- ² Lásd pl. Sárnányi Ilona: *Historizáló építészet az Osztrák-Magyar Monarchiában*. Corvina, Budapest, 1990.
- ³ Alois Riegl: *Der Moderne Denkmalkultus*. Wien, 1903.
- ⁴ John Ruskin: *The Seven Lamps of Architecture*. George Allen, London, 1890.
- ⁵ Françoise Choay: *L'Allégorie du patrimoine*. Le Seuil, Paris, 1992.
- ⁶ Elisabeth Cumming: *The Arts and Crafts Movement*. Thames and Hudson, London, 1991.
- ⁷ Ernest Gellner: *Nations and nationalism*. Blackwell Publishers, Oxford, 1994.
- ⁸ A modern nemzeti stílus román és európai vonatkozásairól lásd: Carmen Popescu: *Le Style national roumain*. PUR-Simetria, București, 2004.
- ⁹ Lásd ebben a vonatkozásban: Gerle János, Kovács Attila, Makovecz Imre: *A századforduló magyar építésze*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- ¹⁰ John Ruskin: *Stones of Venice*. Merrill & Baker, New York, 1895.
- ¹¹ „Rövidesen kijutottam a vízmosás peremére: az alatt folyó csermely ünnepélyes susogása hirtelen felszállt, elvegyülve a lucfenyők ágai közül kicsendülő madárdallal ...” John Ruskin: *The Seven Lamps...*
- ¹² Ernest Gellner: *idézett mű*
- ¹³ Françoise Choay: *idézett mű*
- ¹⁴ Françoise Choay: *idézett mű*
- ¹⁵ Ilyen jellegű kezdeményesek már vannak, intézményesen működnek és sikeresnek bizonyulnak. Említésre méltó a finn példa (Anna Nummi-Nielsen: *Is There Anything to Do Without Much Money*. In: *Tusnad 1998*. T3, Sf. Gheorghie, 1999) vagy a Haszman féle csemátóni népművészeti diáktábor.
- ¹⁶ Ld. 15. jegyzet
- ¹⁷ Zakariás Attila: *A műemléki csoport Háromszéken*. *Pavilon* 1991/5.
- ¹⁸ Az alapítvány céljai: a.) Létrehozni Gyimesközéplek község Borospatak falujában egy szabadtéri falumúzeumot, mely hazai és külföldi tanulók, valamint szakemberek számára művelődési és egyúttal aktív kikapcsolódási központként működhessen. b.) A régió, valamint az egész ország népi építészetének tanulmányozása, felmérése és archiválása; hasonló kezdeményezések anyagi, erkölcsi és szakmai támogatása. c.) Megoldások kidolgozása a hagyományos népi építészet védelmére; hozzájárulás az ilyenemű építészeti emlékek megőrzéséhez. d.) Ilyen irányban érdeklődő, tanulni vágyó fiatalok felkészítése, illetve továbbképzése; ösztöndíjak juttatása. e.) Oly tevékenységek szervezése, finanszírozása és terjesztése, melyek a Gyimes-völgyi néprajzi tájegység lakosságának karitatív, gazdasági, kulturális megsegítését célozzák. f.) Nemzetközi kiállítások és konferenciák szervezése, melyek elősegítik a kölcsönös népi-kulturális szintű ismerkedést; a MALOM és a hozzá hasonló intézmények, szervezetek közti kölcsönös kapcsolatok ápolása.

Az előző oldalakon: Zakariás Attila által tervezett épületek;
lent és a szemközti oldalon: népi építészeti felmérései

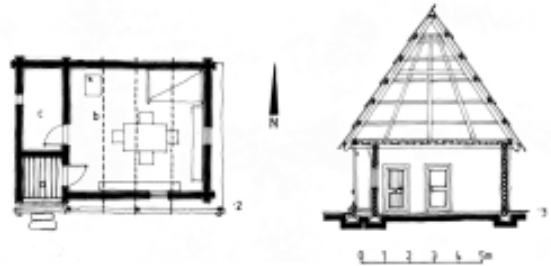
Berendezés: SZÉHÁZAT ÉPÍTETTE KOVÁTS FERENC
ÉS MŰV. ZULTAHÁLY ISTVÁN SEGÉDLEMLÉBŐL 1982

Alap: négyzetbe rakott pörkölés
Fel: gerendélt, bándólt feyőborítással
(kívül belül vakolat)
Földsz: gerendás, felülről berített pálla
(feszített sár szigetelés)
Tetőszerkezet: fémcsatolt ereszakasztás,
bándólt feyő fedőszereket
Hályozati: hagyományból apró csatorp

FALUSI BOLT - LAKÓHÁZ
épült 1882-83-ban
Csikóközmás, Alcsik

1. Perspektíva	a) Tízteraszba
2. Alapszjz	b) Lakóház
3. Keresztmetszet	c) Korvó
4. Pince	d) Török

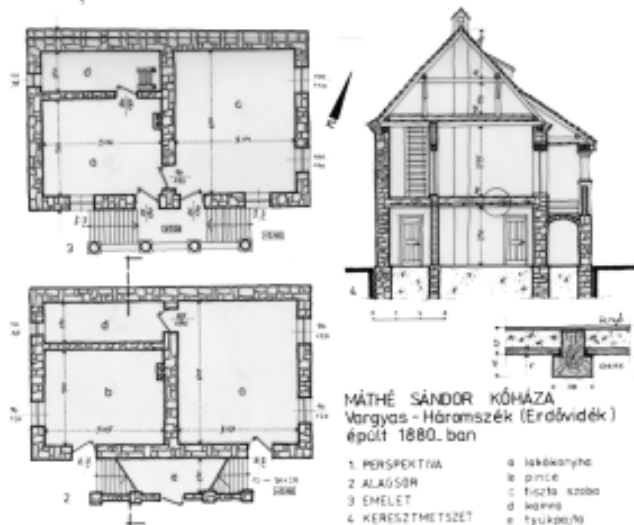

Szerkezet

Alap: Talpgerenda, sarok alatt egy kővel
Fal: gerendélt gombolyag feyőborítással
(kívül belül faszott)
Padló: bándólt-gerendás, berített deszkaföldén,
sár szigetelés
Tetőszerkezet: kasztrúrás - gombolyag szarúfók

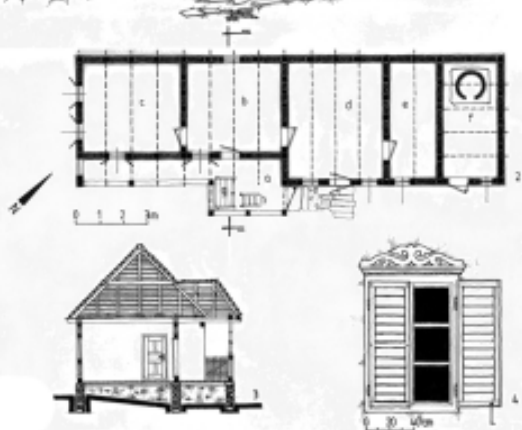
PARASZTHÁZ
épült a XVIII. sz. végén
Gyimesbükk

1. Perspektíva	a) Nyílt eresz
2. Alapszjz	b) Lakóház

MÁTHÉ SÁNDOR KÖHÁZA
Vargyas - Háromszék (Erdővidék)
épült 1880. ban

1. PERSPEKTÍVA	a) lakókonyha
2. ALAPSZJZ	b) pince
3. EMELET	c) fűtési szoba
4. KERESZTMETSZET	d) konyha
	e) tyúkpolto

NYÁRÁDMAJAI PARASZTHÁZ - épült 1932-ben - Marosszék

1. TÖLÁTI BALZ	a) tornác	e) konyha	SZERKEZET
2. ALAPRAJZ	b) szoba	f) sarf	alap fémekelő
3. KERESZTMETSZET	c) fűtési szoba	g) tornác	köl fűvelés fejje
4. ABIAK RÉSZLETTELZ	d) konyha	h) padlószelvény	padló deszkaföldén

---

Várallyay Réka

BIKFALVI KÉPEK

Vannak olyan helyek, melyeket mindenki, aki valaha ott járt, nagy szeretettel emleget. Bikfalva is ilyen. Kis település a dombok tövében Háromszék és Barcaság határán. Egy főutcából és számtalan kacsaringós dűlőútból áll. Az utak mentén kőlábak – kapuzábék, ahogy a 17-18. században nevezték. Hol stukkós díszítéssel halványkékre festve, hol magasan rakva, oromzattal koronázva. A kőlábak között fakapuk. Egy kicsi és egy nagy. Varázslatos világot őriznek. Fehérre meszelt, tornácos, magasztos kúriákat, kőből rakott gabonást, csúrt, gyümölcsöst és veteményeskertet. Széles kaszálókat és kerti virágokat. A betekintő egy pillanatra elbizonytalanodik – mint oly sokszor Erdélyben – hol is vagyok, és mikor? Az idő a 18. századnál megállt – vagy éppencsak eljutott a következő évszázadig.

Vándorlányként – mint budapesti művészettörténész – érkeztem Bikfalvára. Egy szótlan kamionsofőr és Géza barátom között zötyögtem a magas autóban. Kétoldalt sárga virágú rétek, előttünk a templom karcsú tornya – végtelen dombok között.

A háromszéki kastélyok és udvarházak felmérésére, összeírására több hónapot töltöttem Sepsiszentgyörgyön, és onnan bejártam a vidéket. Többnyire stoppall, így nem haladtam gyorsan. Időközben arra döbbsentem rá, hogy amit szeretnék, nem érhető el pár hónapos gyűjtőmunkával, valójában életforma.

Bikfalván, mint határvédő településen, az évszázadok folyamán igen sok magas rangú székely tiszt telepedett le. Innen a sok birtok és udvarház. Az épületek évszázados hagyományokat követnek. Többnyire egytraktusos, két- háromsejtes házak kőből, téglából, ritkábban fából rakva. Közös bennük az íves oromzattal kiemelkedő tornác és a magas tetőzet. Ez utóbbi gyakran a szász házak típusát követi. 1782-ben tűzvész pusztított a faluban, így a kúriák nagy része azt követően épült. Erről több évszám is tanúskodik, kapun, oromfalon, faragott gerendákon. Az erdélyi későreneszánsz és korabarokk művészet elválaszthatatlansága (az európai klasszicizmus határán) Bikfalván is érezhető. A Simon-ház kapujának volutákkal díszített, három karéjos oromzatáról árad a barokk szellemiség. Mégis a rene-

szánsz kastélyok loggiájára emlékeztető kőoszlopos, boltívsoros tornác fut végig az alápincézett épület hosszanti oldalán. A kúria 1793-ban, a kapu 1797-ben készült. Sajnos a kapu oromzatának legszebb, középső mezője az elmúlt években leomlott.

Kis fahíd vezet a hasonló korú Dénes-udvarházhoz. A kapubálványokon az egykori gazdag vakolatdísz nyomai láthatók. Tökéletes arányú, háromsejtes épület kényelmes, íves oromzattal lezárt tornáccal. A kúria előtt kert, mögötte gazdasági épület romjai. A kertben térdig ér a fű, a birtok végtelennek tűnik, felfedezésre csábító. Itt elgondolkodtam a tornácok lényegén, azon, hogy ez a nyitott-zárt, ívesen koronázott tér megvéd az elszakadástól. Átvezet a végtelen természetből az ember alkotta hajlékba. Nemcsak sáros cipőnket vethetjük le ott, hanem felkészülhetünk lélekben a véges tér élményére. S ahogy az égbolt is ívesen borul a földre, a bikfalvi tornácok íves oromzata is hasonlóan óvja, magába fogadja látogatóját.

A falu egyetlen boltozatos kúriája (a belső tereket általában gerendás mennyezet fedi) a Zsigmond-udvarház. Az épület kiemelkedő helyen fekszik, és komoly, támfalakkal megerősített kőkerítés fogja körül. (Eszünkbe juthat a régi udvarházak hármass funkciója; a védelem, a kényelem és az élelem együttes biztosítása.) A tornác háromszögű timpanonjában az 1882-es évszám jelzi az épület átépítését, javítását. A belső tér azonban egy évszázaddal korábbi állapotról tanúskodik. A kétmenetes kúria négy helyisége közül kettőt fiókos dongaboltozat fed. A terek hangulatát fokozza a régi berendezés. A kert és gyümölcsös rendezett, az épületet ma is lakja egy drága, öreg néni.

A sort sokáig folytathatnám, mintegy 15 udvarház áll még a faluban. Formailag érdemes még a fából épült Harkó-házat kiemelni. Két helyiség és hátul hosszú kamra tagolja a kis borona épületet. Tornáca viszont kőből készült, érdekes módon úgy, hogy mellvédje homorúan íves, lezárását pedig a túlnyúló tető egyenes síkja adja.

Lent: a Dénes-udvarház; a szemközti oldalon balra fent és lent: Simon-udvarház; jobbra fent: Zsigmond-kúria (a szerző felvételei)

A bikfalvi kúriákkal először Gödri Ferenc (1890-1975) sepsiszentgyörgyi rajztanár foglalkozott. A harmincas években készült fotóit a Székely Nemzeti Múzeum őrzi. Tanítványa, Kónya Ádám, a múzeum egykori igazgatója, a híres háromszéki helytörténész folytatta a gyűjtőmunkát. A hetvenes években több újságcikkre és egy összefoglaló tanulmánya is megjelent a témában. (*Népi udvarházak Bikfalván*. Aluta, 1974-1975.)

Az 1990-es évek második felében – amikor megindult Erdély magyarlakta településeinek topográfiai kutatása – a sepsiszentgyörgyi „M” Atelier építésziroda építészeti felmérést készített a legjelentősebb bikfalvi épületekről. Ez év decemberében

pedig reményeink szerint kiadásra kerül egy fotóalbum a háromszéki kúriákról, kastélyokról. Több mint száz épület bemutatása, megismertetése a cél. A bevezető tanulmányt Kónya Ádám írja. A felvételeket rövid épületeleírás kíséri. A kötetet Sepsiszéki Nagy Balázs szerkeszti, a fotókat Kolumbán Hanna és Hlavathy Károly készíti. Az épületek feldolgozásában Haszmann Pál, Kovács Kázmér, valamint erdélyi és magyarországi szakemberek vesznek részt.

A személyes élményeket azonban nem pótolja semmi! Mindenkinek ajánlom, látogasson el egyszer Bikfalvára, hogy megérezze a természet és építészet tökéletes egységét.

Várallyay Réka

MISERUHÁK A SZÁZADFORDULÓN

– válogatás székelyföldi plébániák gyűjteményeiből –

1904. májusában a Kézdivásárhelyi Oltáregyesület nagyszabású kiállítást rendezett, melyen bemutatták a szegényebb templomok „felruházására” szánt – az oltáregylet tagjai által készített, vagy adományaikból vásárolt – egyházi textíliákat. A tárlat a Szeplőtelen Fogantatás Dogma kihirdetésének félszázados jubileuma alkalmából megrendezett nagyszabású eseménysorozat része volt, melyen maga a gyulafehérvári püspök, gróf Majláth Gusztáv Károly celebrálta az ünnepi szentmisét. A kiállított miseruhák, palástok, oltárterítők ezután a kézdi-orbai esperesi kerület templomaihoz kerültek. 2002. nyarán hatan, budapesti művészettörténészek és régészek bejártuk Felső-Háromszék falvait, hogy összeírjuk az egyházi ingóságokat. Leírtuk és lefotóztuk a templomi bútortzatot, a harangokat, a sekrestyében vagy a parókián őrzött ötvöstárgyakat, textíliákat, értékesebb könyveket. Ez a leltárba vétel – ún. inventarizáció – részét képezi annak a településfelmérő programnak, amely Erdővidéken indult el 1997-ben, több erdélyi és magyarországi szervezet együttműködésével. Célja, hogy teljeskörű értékleltár készüljön az erdélyi magyarok lakta települések épített és tárgyi örökségéről.

Felső-Háromszék katolikus plébániáinak a 19-20. század fordulójáról számmazó kazuláit (miseruháit) látva fogalmazódott meg bennünk az elképzelés – kiállítást kell szerveznünk, hogy ezeket az értékeket, kultúránknak ezt a sajátos rétegét minél többen megismerhessék.

A ruhák helyzete is indokoltá tette ezt a lépést, hiszen sok helyütt komoly problémát jelent megfelelő tárolásuk, őrzésük. A II. Vatikáni Zsinat reformintézkedési nemcsak egyes liturgikus ruhadarabok – például a manipulus (kézkendő) – használatát szüntették meg, hanem megváltoztatták a misézési szokásokat is, így a hátulmiszésre tervezett, díszes hátú, rövid elejű miseruhák „kimentek a divatból”. A sokat használt, gyakran szakadt, penészedő kazulák és palástok a sekrestyeszekrények nedvesedő fiókjában várják sorsukat. Pedig szebbnél szebb kézimunkák gyönyörű hímzésekkel, vagy bécsi, budapesti manufaktúrák termékei: selyemdamasztok neobizánci karéjos motívumokkal, szeszélyesen hajlongó indákkal.

A Kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeum felkarolta ötletünket. A kiállítás megnyitását 2004. októberére terveztük. A

fotók és leírások alapján, a felmért 14 faluból kiválasztottuk azt a 25 miseruhát, amelyeket bemutatásra szántunk, majd megkezdődhetett az adatgyűjtés. Ez korántsem volt egyszerű, hiszen a magyarországi művészettörténet-írás máig adós a századforduló egyházművészetének feldolgozásával. Leginkább a korabeli folyóiratokra támaszkodhattunk: az *Egyházi Műiparra* (Rétay és Benedek Egyházi Műipar Intézetének havilapjára) és az *Erdélyi Oltáregyesületi Lapra*. Ez utóbbi eseményeiből derült ki, hogy éppen száz évvel a mi kiállításunk előtt, szintén Mária hónapjában nyílt meg a már említett oltáregyesületi tárlat Kézdivásárhelyen, így centenáriumi ünnepséget tarthatunk.

A miseruhákat körüljárhatóan, fogasokra helyezve állítottuk fel a térben, a falakra magyarzó tablók kerültek a liturgikus ruhadarabok történetéről, színeiről, a miseruhák formai változatairól, szimbólumairól, a 19. század anyaghasználatáról és textiltechnikáiról, a századforduló magyarországi egyházművészeti törekvéseiről, a Rétay és Benedek-féle intézetről, az erdélyi oltáregyletek kialakulásáról és a kézdivásárhelyi oltáregyesület tevékenységéről. A profán kiállítóterem megtelt szakralitással, sejtelmesen ragyogtak az arany hímzések, vibrált a sok színes selyem, a felállított oltár előtt ünnepélyesen állt a „főpap diakónusaival”. A megnyitón énekelt a kantai plébániatemplom kórusa, számtalan látogató gyönyörködött a ruhákban, mi pedig örültünk álmaink megvalósulásának.

A kiállítás nagy sikert aratott, így a székelyföldi múzeumok igazgatóival közösen elhatároztuk, hogy vándoroljatni fogjuk. Először 2005. márciusában Sepsiszentgyörgyön, a Székely Nemzeti Múzeum Tolerancia-termében állítottuk fel. A soknemzetiségű, sokvallású Erdély legjelentősebb múzeumának földszinti kiállítóterme elnevezésében is őrzi a tervező elképzelését: az egyetemes értékek megóvása, átörökítése közös feladatunk és felelőségünk. A terem adottságaihoz kitűnően illeszkedtek a miseruhák. A kápolna 17. századi zabolai szárnysoltára elé került az oltárasztal a „miséző pappal és a szerepapokkal”. A megnyitón a sepsiszentgyörgyi plébániatemplom kórusa Halmos László emlékeztető művét énekelt. Választhatnánk a következő pár sort a kiállítás, sőt a határon túli örökségvédelem mottójául is. „Hogyha az Úr nem építi a házat, hasztalan fáradoz, ki építi azt. Hogyha az Úr nem őrzi meg a várost, hasztalan virraszt, aki azt őrzi. Hasztalan néktek hajnal előtt kelni, kint fáradozni sűrű éjszakákon és verejtékkel enni kenyeret. Mert pihentében is megad minden áldást annak az Úr, akit szeret.”

Április végén a következő állomásra, a gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeumba érkeztünk. Célunk az volt, hogy Háromszéket elhagyván újabb – gyergyói – kazulákkal bővítsük a kiállítást. Gyönyörű, arannyal átszőtt, virágmintás brokátokat kaptunk kölcsön a gyergyószentmiklósi örmény katolikus plébániáról. A szövegek világi jellegét magyarázhatja az is, hogy a gazdag örmény kereskedőcsaládok asszonyai menyasszonyi ruháikból – ezt több forrás is igazolja – készítettek miseruhákat papjaiknak. Érdekes, hogy formailag ezek a kazulák a római katolikus egyházban használatos hegedűformát követték, pedig a keleti egyház papi öltözete erősebben hatott az örmény katolikus papi viseletre. Súlyos, ezüsttel hímzett örmény paláttal és a kömyékbeli római katolikus plébániákról gyűjtött kazulákkal is bővült kiállításunk anyaga. Április végén zuhogott a hó Gyergyószentmiklóson. Kölcsönkaptam hótaposó csizmában rendeztük be a termeket a múzeum munkatársainak segítségével igazi csapatmunkában. A megnyitón éneklő kórusra me-

gint ki kell témem. Az örmény plébániatemplom kedves, főként idős emberekből álló énekkara latinul, magyarul és örményül is énekelt, összekötve ezzel a történelem szakadékeit.

Július 2-án egyetlen napra elvittük a kiállítást az erdővidéki Miklósvárra, a felújítás alatt álló Kálnoky-kastélyba. Egész napos rendezvény, este pedig bál volt az épületben. A színes ruhák a vendégeket fogadták, a falak hiányosságait pedig eltakarták.

Jelenleg a csíkszeredai Mikó-várban látható a kiállítás, az egyik olasz bástyában kialakított egykori várkápornában. A tárlat különlegessége, hogy a miseruha-történeti tablók illusztrálására kölcsönkaptuk Csíksomlyóról Damokos Kázmér püspök 17. századi, arany-ezüst forgórózsákkal, rozettákkal és gránátalmákkal kivart kazuláját, valamint egy vörös bársony, szintén fém-szálal hímzéssel díszített Mária Terézia korabeli miseruhát. Ezeket a kápolna karzatának fülkéiben helyeztük el az örmény kazulákkal együtt. A gazdag csíki falvak egyházi ingóságait a Gyulafehérvári Érsekség munkatársai és magyarországi művészettörténészek mérték fel. Az ő segítségükkel kerestük fel azokat a plébániákat, ahol számottevő századfordulós miseruhák rejtőznek. Érdekes, hogy amíg Háromszéken nagyon sok kézimunkát találtunk, Csíkban sokkal több a Bécsből, Münchenből behozott textília.

A kiállítás rendezése alatt nem a hó, hanem az eső zuhogott, de a megnyitó estéjére kiderült az ég, így a Mikó-vár udvarán ünnepelhetett a többszáz ember: a csíksomlyói kegytemplom kórusa és az érdeklődő közönség.

Az anyag bővül és bővül, minden kiállításhoz új tablók készülnek a helyi oltáregyletek tevékenységéről, érdekesebb

helyi vonatkozásokról. Októberben Székelyudvarhely a következő állomás, jövő évben Marosvásárhely, esetleg Kolozsvár. A tárlat reprezentálja a Székelyföld egyes régióinak – székeinek – különbözőségét, ezzel együtt azonban a Monarchia egységét. Réta és Benedek vagy Oberbauer Antal gyárának oltárai, szobrai, miseruhái, ötvöstárgyai a történelmi Magyarország minden zugában megtalálhatóak. Érdekes belelapozni az *Egyházi Műipar* című folyóiratba; beleszédül az ember abba, hányféle helyről érkeznek köszönőlevelek Budapestre, a megrendelt áru megérkeztekor.

A századforduló egyházművészetének megismertetése mellett a kiállítás másik fontos célja az, hogy felhívja a figyelmet rejtett értékeink felkutatására és megőrzésére, egyházművészeti múzeumok létrehozásának jelentőségére. Nem jelenkori probléma a kallódó egyházi értékek megmentése és az a gondolat sem, hogy szükség volna gyűjtőmúzeumokra. 1909-ben, az *Egyházi Műipar*ban dr. Gyárfás Tihamér, brassói lelkész (és művészettörténész) a következőket fogalmazta meg:

„...Az egyházmegyei múzeumok felállításának szükségességéről, úgy hiszem, mindenki meg van győződve, aki csak tisztában van a papság igazi hivatásával és rendeltetésével. A papnak a hivatása ugyanis a lelkieken kívül az egyházi felszerelések megőrzése, gondozása s esetleg ilyeneknek újonnan való beszerzése. Hogyan fogja már most a pap a templomban előforduló régi emlékeket megbecsülni, ha nincs hozzá érzelme? Megfelelő, ízléses és művészi dolgokkal felszerelni, ha nincs e tekintetben kiképezve, ha sok ilyen dolgokat nem látott s erről nem hallott? ... Addig magyar egyházi műiparról szó sem lehet, míg a papság maga ez irányban kinevelve nincsen. A nevelésnek pedig egyik elengedhetetlen feltétele az egyházmegyei vagy püspöki múzeumok szervezése. ... Mi tehát a teendőnk? Elsősorban össze kell írni minden egyházmegyében községenként a még meglévő emlékeket, vagyis törzskönyvet kell vezetni róluk. (...) Ezután jó a másik. Mindazon emlékek, melyek mozgathatók s melyek többnyire használaton kívül a plébánián vagy a sekrestyében hevernek és romlanak, püspöki rendeletre a Központi Múzeumba szállítandók. Amennyiben azok egy része még használatban lenne, az oltáregylet útján megfelelő értékes és stílszerű tárggyal kicserélendő. Íme néhány ilyen mozgó műemlék, melyekből

igen sok értékes darab van szétszórva az egyes templomokban: régi kelyhek, monstranciák, cibóriumok, paténák, feszületek, szárnyas oltárok, feliratos kövek, egyházi ruhák, szőnyegek, hímzések, csipkék, szobrok, faragványok, kéziratos könyvek, ösnyomtatványok stb. stb.

Egy kis jóakarattal és ügybuzgalommal nagyon sokat lehet elérni e téren; most még talán jókor van, ne engedjük történelmünk és kultúránk százados emlékeit elkallódnia vagy tönkremenni! ... Szervezzük tehát, és állítsuk fel mielőbb az egyházmegyei múzeumokat, ez nemcsak a tudomány és a művelődés javára, hanem egyszersmind egyházunk dicsőségére is fog szolgálni!”

Befejezéstül, a kiállítás utolsó tablójának sorait idézem. A látogatókat ezzel a két szóval bocsátjuk útjára: *Colligite fragmenta!* vagyis *Gyűjtsétek a töredékeket!* Ipolyi Arnold püspök szavai ezek, aki igen jelentős szerepet töltött be a hazai műgyűjtés és műemlékvédelem történetében. 1909-ben az ő ihletésére született meg az *Egyházi Műipar* hasábjain Végh Mátyás ároktői plébános felhívása: „Gyűjtsétek össze a magyar egyházak műtörténelmi roncsait, hogy el ne kallódjanak! ... *Colligite fragmenta!* Aki ezt megtartja, vidéke lassankint beszédes könyvvé változik előtte, melynek minden halomján, dűlőjén, hegyoldalán egy-egy régi ismerőse üdvözl. Röviden honossá lesz a földön, otthonossá lesz lakóhelye, melyet mindjobban megszeret, és melyért őt is mindjobban megszeretik.”

Nemes cél annak elérése, hogy az ember valóban otthonának érezze lakóhelyét. Ehhez szeretnénk hozzájárulni a kiállításokkal.

A kiállítást rendezte és a pannók szövegeit írta: Várallyay Réka művészettörténész (Bp., Kulturális Örökségvédelmi Hivatal) Grafikai terv: Péter Alpár (Sepsiszentgyörgy)

A miseruhák felmérését végezte:

Dénesi Tamás, Gebauer Imola, Kovács Zsuzsanna, Mérai Dóra, Mordovin Maxim, Várallyay Réka (Budapest) és Takó Anna (Kézdivásárhely)

Az anyaggyűjtésben részt vett: Dimény Erika muzeológus (Kézdivásárhely) és Terdik Szilveszter művészettörténész (Budapest)

Herczeg Ágnes

V. SZÉKELYFÖLDI FÜRDŐÉPÍTŐ KALÁKA

Idén ötödik alkalommal szerveztük meg a már hagyománnyá vált kalácsát. Székelyföld különösen gazdag ásványvízvagyonát hagyományosan sokféleképpen hasznosították. A népi fürdők és gyógyhelyek nagy része mára az enyészeté, ezért is fogtunk neki felújításuknak. A fürdőépítő kalácsa egyre ismertebbé válik, így idén több település keresett meg minket, hogy csapatunk, mely a Pagony Táj-és Kertépítész Iroda tájépítészeiből, a Kós Károly Egyesülés vándoriskolásaiból, a Sapientia Egyetem csíkszeredai tanáraiból és hallgatóiból és a Kárpát-medence különböző tájairól érkező szakemberekből és egyetemistákból áll össze, hozzájuk szervezze a nyári alkotótábort. A választás Csíkszentkirályra esett. Az Olt mellett fekvő, egykor hírneves Borsáros fürdő újult meg tíz nap alatt. Az 1970-es években betonból készült nagymedencét fával béleltük ki, köré faburkolat került, épült filagória, fedett öltöző, forrásház, budi, fogadókapu és levezető lépcső, székelykapu, három híd, padok, szemetesek. A hely fényét az előfűzből épített korona emeli. Emeltünk keresztet és egy Mária oltárt, ami Csíksomlyó hegyére néz. Hagyo-

mányos székely festési móddal készültek idén is az információs táblák. A falubéliekkel együtt folyt a munka, házaknál laktunk.

A Kalácsa fontos része volt az építészeti konferencia, amely esténként zajlott a falu kultúrházában. Meghívott előadók – magyarországi és erdélyi építészek, tájépítészek, környezetvédezők – az építészeti és kulturális örökségről, tájvédelemről tartottak előadásokat. Csíkszentkirály építészeti, faluképi értékeit fotókiállításon mutattuk be. A falubéli gyermekek rajzfoglalkozás keretében az építészeti értékekkel ismerkedtek, aminek eredményéről szintén kiállítás készült. Az avatóünnepségen az eső ellenére több százan megjelentek, de a lényeg, hogy azóta rengetegen használják és látogatják a gyógyhelyet.

A kalácsát az Ars Topia Alapítvány, a Csíki Természetvédő és Természetjáró Egyesület, az Alcsíki Kistérségi és Csíkszentkirály Önkormányzata szervezte, idén legfőbb támogatóink a konferencia szervezésében az NKA Építőművészeti Kollégiuma volt, a munkálatokban a Kós Károly Egyesülés, a Hargita megyei tanács, számos magáncég és magánember nyújtott segítséget.

Varga Ferenc

SZOBORFARAGÁSRÓL A TECHNOKULTÚRA ÉS A TÖMEGMÉDIA KORÁBAN

Tézis a szobrászatról a szobrászat antitézisének korában

(A Kiotói Városi Művészeti Egyetem Képzőművészeti Karán készített PhD dolgozat,
2004. rövidített változat)

BEVEZETÉS

Olyan korban élünk, amikor munkájának legalapvetőbb kérdéseivel is szembesülnie kell annak, aki szobrot akar faragni. A virtuális valóság képeinek özönével nem tud versenyre kelni a valóságos anyagból faragott kép. A gépi technológia kétségessé teszi a természetes emberi munka értelmét. A tömegmédiá és a szubkultúrák korában aligha tudunk már ironia nélkül beszélni az olyan fogalmakról, mint a tehetség, vagy a hivatás. A fogyasztói társadalom gazdasági modellje alapvetően meghatározza gondolkodásunkat, és ez elől a tisztán piaci rendszer elől a „szellemi ember”, a művész is csak alig-alig tud kitérni.

Egy négy évvel ezelőtti művem fordulópontot jelentett a gondolkodásomban. Ez a mű egy gyalogút volt. Választottam Kiotóban egy kavicsot egy autóparkoló sódereből, és zsebembe téve elmentem vele Észak-Nyugatra a Japán-tengerig. Ott megmostam a kavicsot a tengervízben, majd visszagyalogoltam vele Kiotóba. Útnak indultam ezután Dél-Kelet felé is, és zsebemben a kavicsal elgyalogoltam a Csendes Óceánig. Az óceán vízében is megmostam a kavicsot. Visszatérve Kiotóba letettem a kavicsot az autóparkoló sóderebe, oda, ahonnan felvettem. Huszonkét napon át 960 km-t gyalogoltam, télen, egyedül, azaz kettesben egy kavicsal. A kavicson nem látszott semmi változás. Ez a gyalogút abban különbözött a land-art művészek korábbi zárándokútjaitól, hogy ők fényképpel dokumentálták az útjukat, én egy kavicsal. A fénykép a valóság látványának másolata, a kavics viszont magának a valóságnak egy darabja. Azzal, hogy az utat nem fotóval, hanem egy kavicsal dokumentáltam, feláldoztam a megmutathatóságot, ugyanakkor a cselekedetet bele-téve egy kavicsba mint kapszulába, a feláldozott látvány helyett magát a valóságot nyertem el.

E gyalogút közben erősödött meg bennem a tudat, hogy szép dolog az új keresése, de az az ára, hogy nem használom a kezem munkáját és a szemem látni tudását. A tehetség és tudás, a kéz munkája és a szem látása létértelmi jelentéssel bír, és ezek megtagadása pazarlás. Ettől fogva fokozatosan elvesztette értelmét számomra minden egyéb motiváció, és egyre tisztábban fogalmazódott meg bennem, hogy nem kereshetem másban a szoborfaragásra hívó készítés okát, mint annak a vágyában, hogy használni kívánom a kezemet és a szememet. Viszont pusztán ezek a szavak, mint hogy „mozog a kezem”, vagy „lát a szemem”, olyan mély jelentést hordoznak, hogy szobrászi munkámról szóló magyarázatom kiindulópontjaként csakis ezeket a szavakat tartottam érdemesnek megjelölni.

Kísérletekbe fogtam, hogy megvizsgáljam, hol a helye a szobornak és a szoborfaragó embernek olyan korban, amely nem igényli a szobrász munkáját. Próbára tettem magam, hogy meg tudok-e szabadulni a szoborfaragás készítésétől. Azt vizsgáltam továbbá, hogy létezik-e pótolhatatlan szobrászi érték, azaz olyan érték, amelyet csak a szobrász kezének és szemének munkája tud létrehozni, amelyet elméletileg sem képes előállítani semmilyen gépi technológia sem a jelenkorban, sem a jövőben.

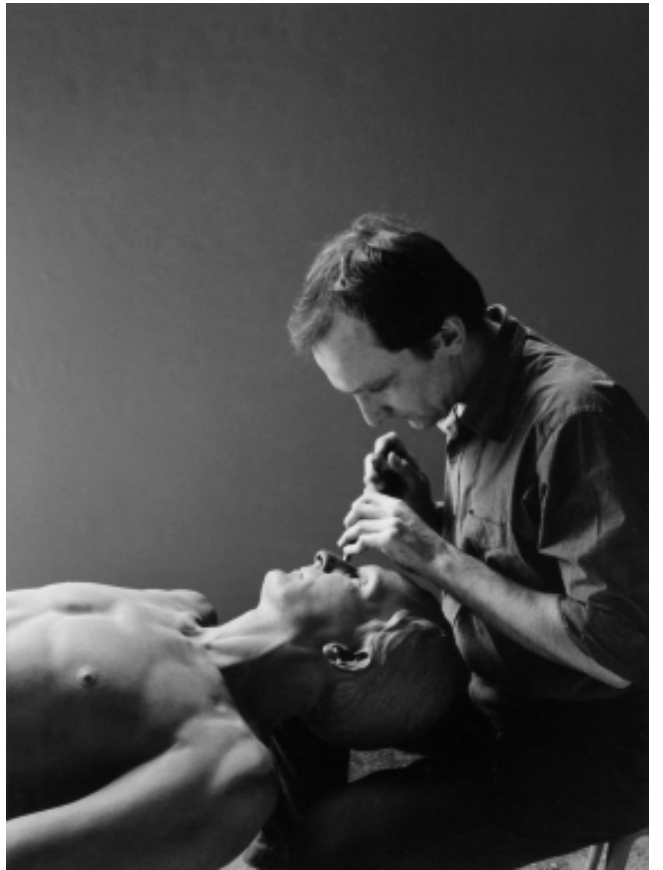
Három év alatt négy művet készítettem. Az első mű kísérlet volt arra, hogy megszüntessem a szoborfaragás készítését, mert olyan korban élek, amikor ez a készítés csak akadály a társadalomhoz való tartozásnak, ugyanis a társadalom nem tart igényt a szobrász munkájára. A második és harmadik műben tudatosan tovább kísérleteztem, hogy megfogalmazhatóvá tegyem a szoborfaragás feltételezett két végső okának, a kéz munkájának és a szem látni tudásának a jelentését. A negyedik művet azzal a céllal készítettem, hogy abban összegezzem mindazt a tudást és tapasztalatot, amelyeket a korábbi művek elkészítése által megszereztem és a kísérletekkel megfogalmazhatóvá tettem.

MAGYARÁZAT NÉGY MŰVEMRŐL

1. Sikertelen kísérlet a szoborfaragásra hívó készítés megtagadására

Olyan korokban és kultúrákban, amelyekben a társadalom tiltja, ellenzi, kigúnyolja a szobrászatot, vagy egyszerűen csak nem teremt helyet a szobrászat számára, a szoborfaragó embernek két választása marad. Vagy kioltja magában a szoborfaragásra szólító készítést, hogy a társadalom tagjának nevezhesse magát, vagy a környezetével szakít meg minden kapcsolatot, függetleníti magát a társadalomtól és a korától, saját és a szobrai helyét pedig maga teremti meg egyedül ebben a széles világban.

A szoborfaragás készítésének kioltásával kapcsolatban egy hipotézist állítottam fel. Ha elkészítem azt a legeredendőbb (primordiális, elsődleges, őseredeti) szobrot, amit én elméletileg valaha is elkészíthetek, akkor értelmét veszti a szobrászat folytatása, hiszen ezzel elvégzem a legvégső feladatot. Aki lemerül a tenger fenekéig, az már nem tud mélyebbre merülni. A mélységbe merülés vágya természetesen, magától megszűnik, mi-helyt elérjük a tenger fenekét. Meg kell szűnnie tehát a szoborfaragás készítésének is, ha elkészítjük a legeredendőbb szobrot.

Az alanyhoz legközelebbi szobor az önarckép. Az önarckép esetében a faragó kéz és a faragott kéz, a látó szem és a látott szem különös értelemben osztatlan. Az önarcképnél eredendőbb témát nem találhatok. Ehhez képest bárki más figurája, vagy bármi más forma akaratlagos, speciális, vagy esetleges. A természetes forma bármiféle átírása, stilizálása, absztrakciója a szobrász ízlésén, szándékán, ítéletén múlik, ezért a stílussal rendelkező forma akaratlagos, speciális vagy esetleges, ez viszont ellenkezik az elsődlegesség követelményével. A legerendőbb szobrot a lehető legstílustalanabb naturalitással kell megfaragni. A legtermészetesebb testhelyzetű, tehát fekvő, egész alakos, életnagyságú, naturalista önarcképnél nem találhatok elsődlegesebb formát.

A kísérlethez, amely a szobrászat mélyére akar hatolni és amelynek célja a lehető legerendőbb szobor megfaragása, olyan anyag illik, amely a lehető leghosszabb ideje változatlan, amely a jövőben is a lehető legtovább megmaradhat és amelynek megmunkálása a lehető legtöbb szobrászi technikai tudást és a legtöbb emberi munkát igényli. Ezért kemény követ, fekete gránitot választottam a szoborhoz.

A szoborra ráadtam saját, valóban viselt ruháimat, ezáltal a mű egy részében az alanyhoz való hasonlóságon túl az alannyal való azonosság is megnyilvánult. A kőszobor és a ruha egységének érdekében a ruha egy gombját kőből faragtam.

A szobor szemgolyójának belsejében a saját szemem belső, átlátszó anyagának formájához hasonló gömb alakú teret csiszoltam. Legyen a szobor szeme is átlátszó ott, ahol az én szemem átlátszó. Egy kis lyukon, a pupilla lyukán át lehetett csak belátni a szemgolyó sötét terébe. Mivel a környező világot a szememnek nem a külső, hanem a belső felszínén érzékelem, ezért a szemem belső felszínét lényegesebbnek ítéltam a külsőnél. A legerendőbb szobor szeme felszínének a formája legyen hasonló az én szemem igazán lényeges formájához. „Érzékelni kívántam saját retinámon a szobor retinájának a képét.”

Tükör és fotók segítségével megmintáztam saját életnagyságú aktszobromat agyagból, olyan pontosan és részletesen, ahogy azt az anyag és a technika megengedte. Ezután kiöntöttem az agyagfigurát gipszből, és ezen további részleteket dolgoztam ki. A gipszmodell alapján faragtam ki a gránitszobrot. A gipszmodell formáját hagyományos pontozásos technikával vittem át a kőre. Végül a gránitszobron, különösen az arcon, a kezeken és a lábfejekon olyan finom részleteket is kifaragtam, amelyeket a gipszmodellen nem lehetett kifaragni, mert ezt a finomságot már csak a kő engedte meg. A munka tíz hónapig tartott, folyamatosan, szinte minden nap, kora reggeltől késő estig.

A kísérlettel nem sikerült kiirtani tudatomból a szoborfaragás vágyát. Erős a gyanúm, hogy számomra nincs már több lehetőség a szoborfaragás megtagadására. A szobor faragása közben saját állapotomat a „helyén lévő ember állapota” kifejezéssel írtam le. Ez a feladatát teljesítő, az élethivatását elvégző ember állapota. A „helyén lévő ember állapotát” nál hitelesebb állapotot nem tudok elképzelni. Sem az „újat kereső ember állapota”, sem a „kor kívánalmainak eleget tevő ember állapota”, sem a „társadalom számára dolgozó ember állapota”, sem más egyéb állapot nem tud bennem versenyre kelni a helyén lévő ember állapotának gondolatával.

Ha ennyi fáradság árán sem menekülhet valaki a szoborfaragás készítése elől, akkor fel kell tételezni, hogy létezik a „képfaragó ember archetípusa”. A képfaragás nem pusztán

kulturális intézmény, amely bizonyos korokban kielégítette a társadalom, a vallás vagy a politika különféle szükségleteit, hanem koroktól és kultúráktól függetlenül bizonyos emberek természetes, ellenállhatatlan és megtagadhatatlan készítése volt, amit bizonyos társadalmak ügyesen felhasználtak, más társadalmak pedig mellőztek vagy tiltottak. Más szóval, a képfaragás eredete nem a társadalom külső megbízása volt, hanem bizonyos emberek természetes, belső készítése. Azzal az állítással, hogy képpromboló korokban is születnek olyanok, akik nem képesek megtagadni a képfaragás készítését, pusztán azt kívánom hangsúlyozni, hogy a művészettörténet során a társadalmi intézmények csak felszíni magyarázatokat kínáltak a szobrászathoz. Annak eredetét és végső okát helyesebb koroktól és kultúráktól függetlenül, magában, a képfaragó emberben keresnünk.

Egy év gondolkodás után úgy ítéltam, legjobban teszem, ha összetöröm a szobrot. Nem helyes, ha azt írom, hogy szobrot, hiszen éppen azért kellett apró kavicsokká zúzni, mert nem tisztán szobor volt, hanem konceptuális mű. Elkészítésének értelme egy kísérlet volt és semmi egyéb. A kísérlet eredményét megtudtam, leírtam, a művet dokumentáltam, így az elvégezte a feladatát.

2. Emberkéz faragta kőarcok

Lehetetlen dolog neutrális arcot faragni. Valamilyen tekintet mindenképpen megjelenik, akkor is, ha a szobrász nem akarja. A szobor arca nemcsak azért néz, mert a formája olyan, mint egy arc, hanem azért is, mert ember faragta. Mert emberi kéz és emberi szem munkájának az eredménye. Nagy gyakorlattal bizonyos mértékig irányítható az arckifejezés, de a tekintet léte nem a szobrász akaratától származik. Maga a szobrász csodálkozik legjobban, amikor faragás során egyszer csak megjelenik a tekintet, és a munka haladtával egyre változó finom arckifejezések végtelen gazdagsága. Ezt a tapasztalatot ragadtam meg a „Kőarcok” koncepciójához.

Először megmintáztam az arcomat agyagból és kiöntöttem gipszből. A gipszmodell mintájára kőarcokat faragtam sötét kemény kőből kézi szerszámokkal (azaz csakis vésővel, kalapáccsal és csiszolókövel), pontosan, érzékenyen, szobrászi és emberi módon. Ugyanarról a gipszmodellről több kőarcot is faragtam. Hiába készültek azonban ugyanannak a gipszmodellnek pontos másaként, mindegyiken más és más tekintet jelent meg.

Ennek egyetlen lehetséges magyarázata, hogy emberi kéz faragta őket és nem gép. Az ilyen szobrot anélkül kell faragni, hogy bármit is ki akarnék fejezni. A szándékmentesség állapotában, lecsendesítve az ego zajongását, megelégedve a jó munkától kapott létörömmel, a helyén lévő ember kezének nyomán szavakkal leírhatatlan tartalmak jelennek meg maguktól, végtelen gazdagságban. Ezek megszületésén maga a szobrász is csodálkozik, hiszen az ő kezétől, de nem az ő akaratából születtek. Mi lenne nagyobb újdonság, mint az, ami a készítője számára is meglepetés?

Walter Benjamin állítása, miszerint a sorozatban reprodukált mű az „auráját” veszíti el, az itt és most sajátos minőségét, csak a gépi reprodukálásra vonatkozik. Akárhányszor is megfaraghatom ugyanazt a szobrot ugyanabból a fajta kőből, s lehetnek a szobrok akár egymás megtevésztően hasonló kópiái, mind-

egyik részeseadni fog az itt és most sajátos minőségéből. Ennek az a magyarázata, hogy mindegyiket halandó ember faragta, aki hiába is készíti ugyanannak a formának a másolatait, minden egyes szobor megfaragására életének újabb és újabb megismételhetetlen szakaszát használja el. Ebből származik a „sajátos minőség”. Gép esetében nincs értelme egy élet megismételhetetlen szakaszairól beszélni, ezért nincs „sajátos minősége” a gép munkájának.

Egy arc többszöri megfaragása során a finom arckifejezések végtelen variációiban, és még titokzatosabb módon a tekintet erejének apró különbségeiben tetten érhető az, ami megkülönbözteti az emberi munkát a gép munkájától. Sohasem fog egy robot úgy megfaragni egy arcot, hogy azon felragyogjon a tekintet. Vagy talán elég annyit állítani, hogy ember sohasem fog

felismerni gép által faragott arcon igazi tekintetet. Függetlenül anyagtól és szobrászi stílustól, emberi arcot csak emberkéz tud faragni.

Akheiropoiotosz (nem kézzel festett) a neve annak a különleges ikonnak, amit a bizánci hagyomány isteni eredetű ösképnek tart. Abban a korban, amikor a képeket még kézműves mesterek festették, szükség volt olyan képre, amelyet nem emberkéznek, hanem az ember eredetének, azaz Istennek tulajdoníthattak. Ma nem mondható természetes dolognak, hogy emberek képet festenek, vagy faragnak. Ma gép készíti a képet. Oda jutott a világ, hogy rövidesen úgy kell tekinteni az emberkéz által festett vagy faragott képre, mint valami ösképre. A nem a gép által, hanem a gép készítője által készített képre. A mi korunk *Amachinopoiotosz (nem géppel festett)* képei természetfeletti jellegük tekintetében lassan megközelítik a bizánci hagyomány *Akheiropoiotosz*-át. A bizánciak csodának tartották ugyanis a jó képet, amelyben szerintük felsejlett valami isteni. Ma már csodának kell tartanunk azt a képet is, amelyben maradt még egyáltalán valami kevés emberi.

3. Tekintetmandala

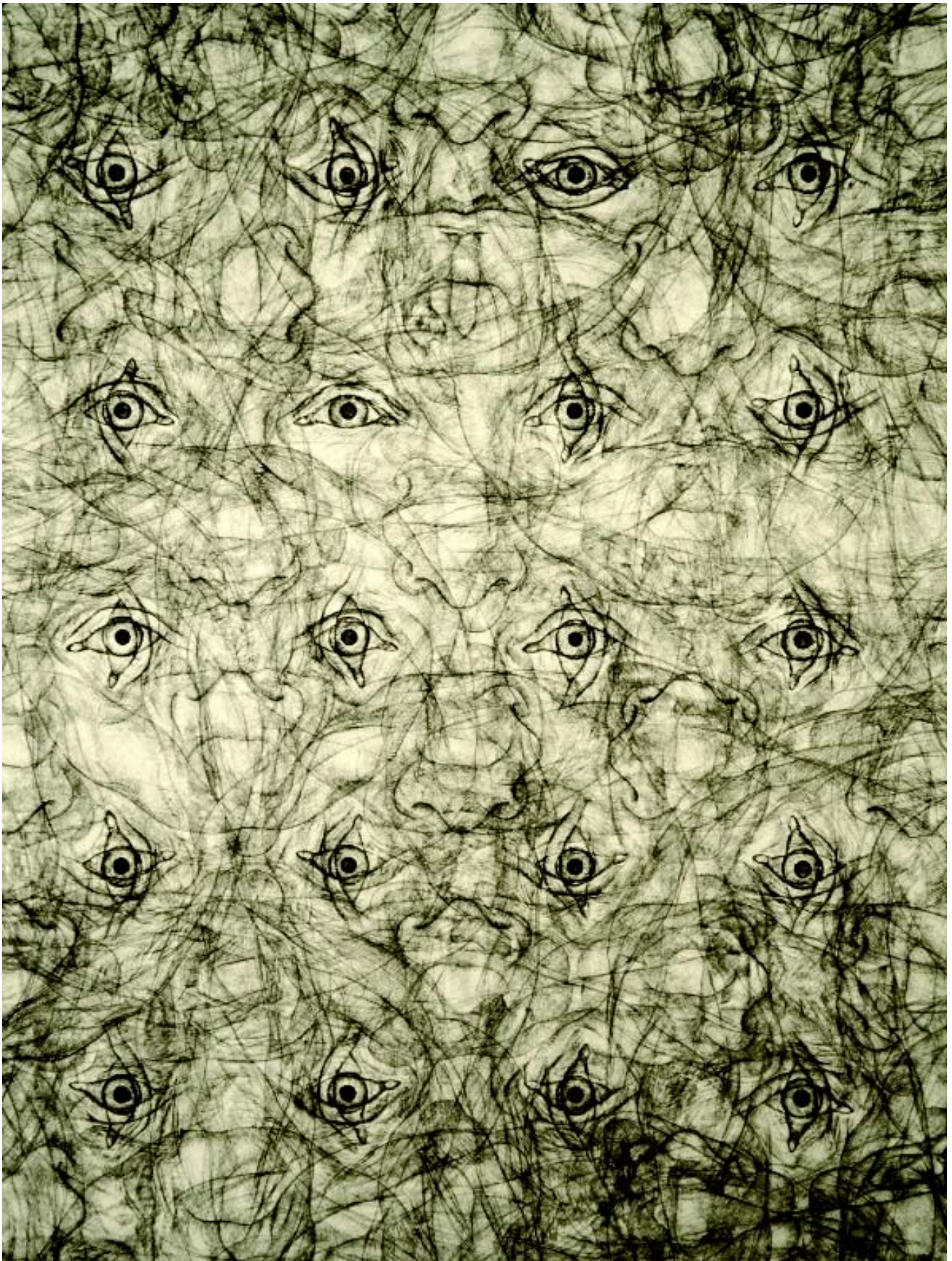
A tekintetmandala gondolata előző művemből eredt. Amikor sorbaraktam a kőarcokat, és fehér ceruzával, próbaképpen rárajzoltam a szemekre az íriszek körvonalát, megdöbbenő látványban volt részem. A négy arcon és a nyolc szemben az íriszek körvonalai láncot alkottak, geometrikus mintát, amely éppen geometrikus mivolta miatt elkülönült az organikus formájú arcok sorozatától. Kettős képet láttam tehát, mintha két külön üveglapra rajzolt képet csúsztattam volna egymás elé. Mivel az írisz kör alakú, ezért a jobb és baloldali szem írisze felcserélhető, sőt az írisz körvonala mentén az arc el is forgatható. Ezzel előállt a tekintetmandala, az egymást átfedő arcok végtelen sorozata, amelyen a szemek írisze jelöli ki a változatlan, stabil pontokat, és ezen pontok mentén az arcok tetszés szerint elforgathatók a végtelenségig. Az arcok vonalai káoszba olvadnak, míg a szemek íriszei kristályos vagy mandala-szerű rácsba rendeződnek.

Az emberi test összes makroszkopikus formája organikus, egyedül a szem szivárványhártyája kvázi-geometrikus forma. Mi ezen a kör alakú szivárványhártyán keresztül látjuk a világot.

S ha igazat adunk is Jean-Luc Nancynak, hogy “világunk már nem akar kozmoszt jelenteni”, az ember akkor is változatlanul kör alakú szivárványhártyán át néz ebbe a világba. Ha ezt a

Baudrillard által fraktálisnak, részlegesnek, töredékesnek leírt világot nézzük is, nincs másfajta szemünk a szemlélésére, csak ez a fajta, amelynek az írisze kerek.

4. Egy jól megfaragott szobor

A művel semmi más üzenetet nem kívánok átadni, mint hogy ez a mű egy jól megfaragott szobor. Ez eddigi legfontosabb művem, ebben szándékozom összegezni minden tudásomat. Olyan messzire jutok ezzel a művel, ahol nincs már értelme korunk stílusáról, trendjéről, művészeti színpadáról vagy piacáról beszélni, nincs értelme a múltó társadalmi, vagy politikai problémák illusztrálásának. Nincs értelme a saját stílusnak, nincs értelme az érdekesnek, a különösnek, az újnak. Csak a kéz munkája és a szem látása marad meg. Még annak a kifejezésnek is elvész az értelme, hogy „az *én* kezem,” vagy „az *én* szemem”. Egyedül két kifejezésnek van még értelme: „a kéz munkája” és „a szem látása”.

A szobor témájául az emberi formát, azon belül is az önarcképet választottam. Az emberi arc megfaragása ugyanis a legnehezebb szobrászi feladat, az kínálja a legtöbb lehetőséget a jól végzett munkára.

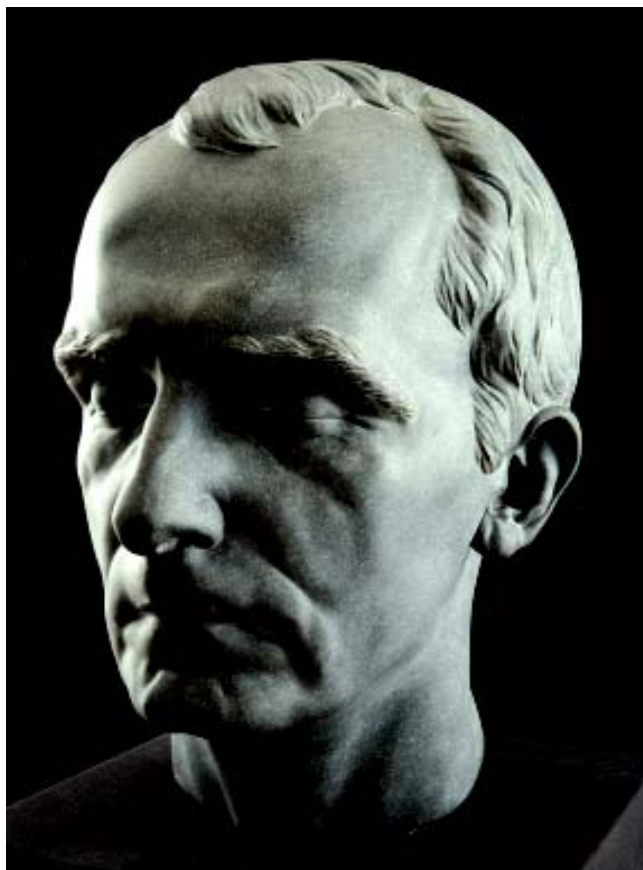
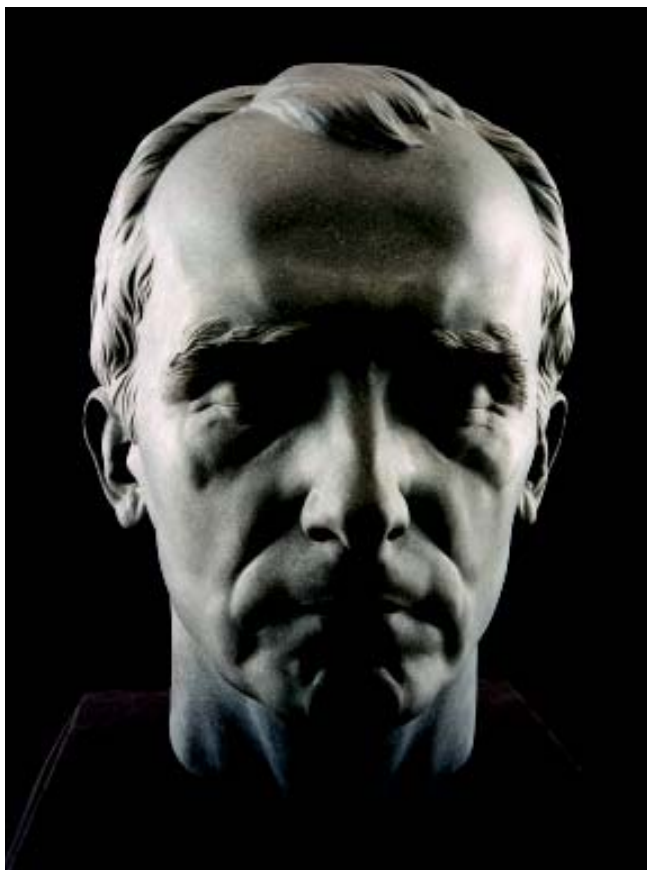
Az ember és a kő, a valaki és a valami közötti kapcsolat akkor nevezhető párbeszédnek, ha az valóban csakis kettőjük között zajlik, és nem folyik bele harmadik személy vagy dolog. Ha fontosságot tulajdonítok az ember és a kő, azaz a valaki és a valami közötti párbeszédnek, akkor nem marad más téma, mint az önarckép.

Meg lehet faragni egy önarcképet is olyan lelkülettel, hogy azt ne tartsuk a sajátunknak, csak a természet egy darabjának. Valóban csak akkor tarthatnám az arcomat a sajátomnak, ha én készítettem volna. Az arcomat nem én készítettem, azt csak kaptam. Nem is kaptam örökbe, csak kölcsön, és majd vissza kell adnom. Az arcom a természet egy darabja. Az ilyen lelkülettel faragott önarcképnek semmi köze az önkifejezéshez. Az

ilyen önarckép azért készül, mert a készítője nagyon érzi, hogy a kezét és a szemét (amelyet szintén csak használat céljára, kölcsönbe kapott) használnia kell, és ehhez az érülethez hozzá tartozik az elsődlegesség keresése. A legelsődlegesebb kép az önarckép.

Az ego előtérbe helyezésének vagy az ego megörökítésének igazán hatékony módja nem a kép, hanem a név. Ha önarcképekre nem írom rá a nevem, néhány nemzedék múlva senki sem fogja tudni, kit ábrázol a kép. A kép elveszíti a személyiséggel való kapcsolatát, és nem lesz más, csak egy ember képe. A név viszont nem tudja elveszíteni identitását, mert a név maga az identitás. Ha egy ásatáson találunk egy szobrot, amelyre ráírták az ábrázolt személy nevét, akkor mindenki úgy tekint rá, mint annak a történelmi személynek a képére. Ahhoz a darab faragott kőhöz vagy fához hozzátartozik egy régen élt költő vagy hadvezér identitása. Ha viszont olyan szobrot találunk, amelyre senki sem írta rá a nevét, akkor arra a szoborra, csak, mint *valakinek* a szobrára, csak mint *egy ember* szobrára tekintünk. Ha kortársaim, akik ismernek engem, nehezen hiszik el, hogy önarcképeket nem az önkifejezés céljából faragtam, belevéshetem a szobrom plintoszába, hogy *valaki* vagy hogy *csak egy ember*. Milyen szép állapot egyszerűen *valakinek* lenni. Nem *akárkinek*, hanem *valakinek*. Nem akárkinek, mint egy sorozatban gyártott gép, hanem valakinek, mint egy névtelen ember.

Ide kívánczik még egy gondolat a szobor helyével kapcsolatban. Voltak korok és kultúrák, amelyekben vallási, vagy társadalmi intézmények biztosítottak helyet a szobornak. Ezek az intézmények a szobrok autentikus helyei voltak, mivel a szobrot a hely számára faragták. A múzeum, mint társadalmi intézmény megőrző és oktató funkciója dicséretre méltó, de

aligha nevezhető a szobor autentikus helyének. Míg a régi szentélyek és templomok építői hittek abban, hogy a „helyet” az örökkévalóságnak készítik, addig az újkor múzeumainak alapítói a régi szentélyek romjai fölött aligha hihetnek a múzeum örökkévalóságában. A kortárs művészet galériáinak rendszere kétségtelenül illik a fogyasztói társadalom piaci struktúrájához, lehetőséget ad a művészeti piac gyors változására, de nem alkalmas a mű megőrzésére. A galéria, mint „hely” autenticitása kérdéses. Azok a vélemények, amelyek a tömegmédiát, vagy a világhálót nevezik meg korunk képeinek hiteles „hely”-eként, a szobrász szempontjából érdektelenek.

Ha tehát nem létezik a jelenkorban intézményes hely a szobor számára, ez azt jelentené, hogy abba kell hagyni a szoborfaragást? Erről szó sincs. Nem tartom elég eltökélt gondolkodásnak azt, amely szerint a művész munkáját az intézménynek vagy a piacnak kell befolyásolnia. Akinek van keze, használja a kezét. Akinek van szeme, használja a szemét. Nem lehet a kezét és a szemet mulandó intézményeknek és változó piacnak alávetni. Ma is lehet szobrot faragni és nem kell a szobrot összetörni. Létezik ugyanis egy „hely” a szobor számára, amely nem múlik el. Ez a „hely” nem más, mint a szobor sorsa. Amikor magát, a szobor sorsát nevezem „helynek”, akkor ezt a lehető legkomolyabban állítom.

Hogy a szobor „helye” nem más, mint a szobor sorsa, nem csak a mai korra érvényes. Érvényes valamennyi valaha volt és jövőbeli szoborra is. A régi idők szobrásza a szentély számára dolgozott, de ugyanakkor akarva-akaratlanul dolgozott egy másik „hely” számára is, amely a szentélynél is időtállóbb. Ha a szentély romba dőlt is, a szobor sorsa, mint „hely”, megmaradt. Akkor is, ha a múzeumot, mint a szobor helyét nem nevezhetjük autentikusnak, létezik egy „hely”, amely mindvégig megőrzi autenticitását. Ez a „hely” a szobor sorsa.

A SZOBOR MINŐSÉGÉNEK MÉLYSÉGEI

Gyakran hallhatunk olyan véleményt, amely szerint megfaragni egy jó szobrot nem több, mint technikai probléma. Ami pedig pusztán technikai kérdés, azzal nekünk, művészeknek nem is érdemes törődnünk. Aki viszont megtapasztalta már, hogy milyen érzés jó szobrot faragni, az aligha tud egyetérteni az effajta sommás véleményekkel. Szükségét érzem, hogy leírjak néhány gondolatot arról, hogy a technikai minőségen kívül milyen egyéb minőségi rétegekről vagy mélységekről beszélhetünk egy jó szobor esetében.

1. A szobrászi látásmód szintje

Voltak talán korok, amikor nem kellett védőbeszédet írnia a szobrásznak a szobrászi látásmódról, mert senki sem vonta kétségbe, hogy a szobrásznak használnia kell a szemét. Ha a látásmódról, mint a szobrász tudásának, és a szobor minőségének egyik összetevőjéről írok, hangsúlyozom, hogy nem gondolkodásmódról, hanem látásmódról írok. A legkülönbözőbb tudományok épültek a konceptuális vagy az operatív gondolkodásra, a művész viszont, akárhogy igyekezzék is, a konceptuális vagy az operatív gondolkodásban csak amatőr marad. Ezzel szemben a szobrászi látásmód a szobrász mesterségének a kiváltsága. Kialakításához kivételesen jó szemre (kivételesen jó látásértelmező agyra) és nagyon sok tanulásra van szükség. Etológiai

kísérletek bizonyítják, hogy a látás tanulás eredménye. Ha az újszülött kismacska olyan dobozban nevelik, amelynek a falát csak vízszintes csíkok borítják, a kismacska megtanulja látni a vízszintes csíkok képét, de nem tanulja meg látni a függőleges vonalakat, és ha kivesszük a dobozból, kikerüli a vízszintes drótokat, de nekiütközik a függőlegeseknek. A látni tanulást akkor kezdjük, amikor a világra jövünk, és passzívan folytatjuk egész életünkben. A szobrásznak, ahhoz, hogy elmélyedjen a látni tudásban, nemcsak passzívan, de tudatosan és aktívan is kell látni tanulnia. A látvány értelmezésének és előadásának szempontjait világszerte tanítják különféle művészeti iskolákban, de alig találkozni olyan fiatal szobrásszal, akinek a munkáján meglátszana, hogy tudja, mit jelent szobrászi módon látni. Valójában ez ma nem számít, a látni tudás a kortárs művészetben nem is kerül szóba. De milyen szempontokról is kellene beszélni? A látvány szerkezetéről, azaz arról, hogy hogyan épül fel a látvány, hogy például egy emberi test szerkezete nem kevésbé érdekes, mint egy pagoda vagy egy katedrális; a tömegről, a súlyról, az egyensúlyról; a formák arányainak feszítettségéről vagy lazaságáról; a forma ritmusáról, kompozíciójáról, összhangzatáról és ellenpontjáról; a domború és homorú formák lélegzéséről, a forma térbeliségéről és forgásáról, arról, hogy hogyan vezet körbe a jó szobor a néző tekintetét; a körvonal táncáról, a kivágás, a szimmetria és aszimmetria jelentéséről; a fény dinamikájáról az anyag felületén; a forma anyagtól való függéséről, azaz hogy más látásmóddal kell mintázni ugyanazt az agyagmodell, ha bronz, és másként, ha kőszobor számára modellezzük. Nem lehet lezárni a sort. Minden egyes szobor elkészítése során a szobrász a látni tudás újabb mélységeit tapasztalhatja meg.

2. A jó munkában lelt létöröm, mint a szobor minőségének egyik forrása

Ez a szobrászi látásmódnál mélyebb réteg. Az örömmel játszott zenében a hallgató megérzi a zenész örömét, és ez az öröm a zene értékévé válik. Ugyanígy az örömmel faragott szoborban is megérezheti a néző az örömet. Ez nem azonos a szórakozásból nyert vidámsággal. Helyesebb, ha vidámság helyett boldogságnak nevezzük. A vidámság nem lehet szomorú, a boldogság viszont lehet. Akkor áll elő a boldogság állapota, ha valaki a helyén van, azaz, ha elvégzi a munkáját. A jól végzett munkával olyan öröm jár együtt, amelynek ontológiai jelentősége van. A munkától nyert létöröm aspektusai a tudás öröme és a működés öröme. Ez a munkától nyert létöröm visszatükröződik a szobron, és a szobor szobrászi értékévé válik. Hasonló gondolatokra találtam az indiai Coomaswamynál és Jean Baudrillardnál is.

Indiában Ananda Kentish Coomaswamy képviselte azt a filozófiai vonulatot, amely nem annyira a különbségeket, mint inkább a közös értékeket kereste a keleti és a nyugati kultúrák között. Ő a hagyományos, nem iparosodott társadalmak kézműves mesteremberének munkáját tartotta hiteles művészetnek. Kritikáját arra a felismerésére alapozta, hogy az iparosodás és a tömegtermelés során a legtöbb embernek megváltozott a munkához való viszonya, és a hivatásként végzett munka helyébe a pusztán pénzért végzett munka fogalma lépett. A hivatásként felfogott munkával öröm jár együtt, a pusztán pénzért végzett munkával nem. Ezért a csak a keresetért dolgozó embernek szüksége van pótörömökre,

hobbira, szórakozásra, játéokra. Fennáll a veszélye, hogy a korábban hivatásból végzett munkaként értelmezett művészet besorolódik a pótörömök közé.

Elég megvizsgálni, hogyan változott meg a munkával kapcsolatos szavaink jelentése, hogy ráhangolódhassunk Coomaraswamy gondolataira. A "robot" szó a szláv nyelvekből ered, amelyekben azt jelenti, hogy "munka". A szó eredete szerint tehát robotnak nevezhetjük azokat az eszközöket, szerszámokat, amelyek maguk végzik el a munkát, amelyek megérdemlik, hogy azt a *nevet* adjuk nekik, hogy "munka". Az eszközt, a robotot változatlanul az ember készíti el, ugyanúgy, mint a kovács a kalapácsot. Viszont már nem az ember az, aki használja az eszközt, hanem az eszköz maga végzi el a munkát, és az ember magát az eszközt nevezi úgy, hogy "munka". Az ember lemond a munkáról, erről a kincsről és csodáról, amelyet sohasem nevezett könnyűnek, de amely szót mindig úgy jelölt, mint "jól végzett, becsületes, tisztességes". Most ezt a kincset és csodát, ezt az örömforrást odaajándékozza egy eszköznek, egy gépnek, amely nem tud mit kezdeni az ajándékunkkal, mert nem képes az örömré. A mesterember számára a munka hivatás, a hivatás elvégzése öröm, és ez adja a munkának azt a minőségét, amelyet gép sohasem lesz képes előállítani.

Így hát a múzeumi tárgyak és az áruházi áruk közötti különbség az elhivatott tevékenység fogalmával világítható meg legjobban – ami teljesen különbözik a csupán létfenntartásként végzett bármiféle munkától. Ilyen körülmények között, melyek minden nem ipari társadalom velejárói, mikor is minden ember egy bizonyos fajta tevékenységet folytat, csakis olyat, ami megfelel természetének és annak, amire rendeltetett, Platón arra hívja fel a figyelmet, hogy „többet tesz, s azt bármí másnál jobban teszi”. Aki ilyen körülmények között dolgozik, azt teszi, amit a legjobban szeret, és a munkájában lelt öröm teljesíti be a művét. A múzeumi tárgyakban ennek az örömnak a jelenléte nyilvánvaló; míg a futószalag termékei egymáshoz láncolt fegyenceket idéznek, nem pedig olyan embereket, akik szeretik, amit csinálnak.

... az öröm szándékos keresése és az olyan öröm között, amelyet az aktív, vagy kontemplatív élet képes nyújtani, mélységes a különbség. A civilizációnk elleni legnagyobb vádak egyike

éppen az, hogy a művészet nyújtotta örömeiket – akár magáról az alkotásról, akár annak majdani megbecsüléséről legyen szó – a dolgozó ember nem élvezzi, és még csak nem is várják el tőle, hogy élvezze. Természetesnek találják, hogy amikor dolgozunk, azt tesszük, amit a legkevésbé szeretünk, és amikor játszunk, azt, amit mindig tenni szeretnénk. Részben ezt értettük azon, amikor életminőségünk elértéktelenedéséről beszélünk: nem annyira az a megdöbbentő, hogy a munkás alulfizetett, mint az, hogy abban, amit a fizetségért csinál, nincs olyan öröme, mint abban, amit akkor tesz, ha szabadon választhat. 'A mesterember szeret arról beszélni, amit csinál' mondja Eckhart mester: a gyári munkás viszont a futballról szeret beszélni! A termelés ilyen feltételei mellett elkerülhetetlen, hogy a minőség feláldoztatik a mennyiségnek: a művészet nélküli ipar gondoskodik az élethez szükséges eszközökről, házról, ruháról, edényekről, stb., de hiányoznak belőle a műalkotások lényeges tulajdonságai, vagyis a szépség és a jelentés. Ilyenformán azt kell mondanunk, hogy amit civilizált életformának nevezünk, közelebb van mindenféle mechanikus vagy állati léthez, mintsem az emberhez; és hogy mindezen vonatkozásban a természeti népek, például az amerikai indiánok életével való összehasonlítás kedvezőtlen lesz számára; a természeti népeknek soha eszébe nem jutott, hogy a kézművesség, a használati tárgyak készítése valaha is művészet nélküli tevékenység lehet.

Coomaraswamy 1937-ben és 1941-ben írta ezeket a sorokat. Több évtizeddel utána, 1990-ben Jean Baudrillard már egy előrehaladottabb technikai korszakban írta le, hogy mi az az emberi princípium, ami elméletileg is helyettesíthetetlen gépi technikával. Szavai: „a működés mámora”, „az emberi létezés öröme” egybecsengnek Coomaraswamy szavaival: „a munkában lelt öröm”, „az aktív, vagy kontemplatív élet nyújtotta öröm”.

Az ember működését a gépekétől – ideértve a legintelligensebb gépeket is – mindig megkülönbözteti a működés mámora, az öröm. Szerencsére ma még meghaladja az ember képességeit az, hogy olyan gépeket találjon fel, melyek örülni is képesek. A legkülönbözőbb protézisek segíthetik az embert abban, hogy örüljön, de olyat nem tud kitalálni, amelyik helyette örülne. Kitalál olyant, amely nála jobban, vagy helyette

dolgozik, 'gondolkodik', vagy jön-megy, de az ember örömét, az emberi létezés örömét pótló protézist nem tud előállítani, sem a technika, sem a médiumok révén. Ez csak úgy lenne lehetséges, ha a gépeknek volna valamilyen elképzelésük az emberről, ha a gépek föl tudnák találni az embert, de ezzel elkéstek, mert az ember találta fel őket. Ezért képes az ember meghaladni azt, ami ő maga, míg a gépek soha nem lesznek képesek meghaladni azt, amik ők maguk.

Emberkéz faragta kőarcok című művemben láthatóvá tettem a gép által előállíthatatlan, azaz a csak az emberkéz munkája által előállítható szobrászi minőséget. Egy barátom szememre vetette, hogy művem a mai néző számára elhihetetlen. Hiába is nézi, hiába is tapintja, nem fogja elhinni, hogy létezik ilyen mű. Praktikus korunk embere ugyanis praktikusan gondolkodik, és számára a hosszadalmas és fáradságos kézi munkával megfaragott kőszobor összeegyeztethetetlen a praktikus gondolkodással. Azt gondolja majd, hogy valaki készített egy direkt gipszöntvényt saját arcáról, és a negatívot négyszer kiöntötte feketére színezett műanyagból. Két nap alatt elkészíthető munka. Talán lesznek kevesen, akik felismerik, hogy a *Kőarcok* valóban kőből készültek, ők majd gondolkodóba esnek, hogy hogyan készíthetett a szobrász négy egyforma kőarcot. Hamarabb gondolkodnak arra, hogy különleges technológiával, magas hőmérsékleten lehet a követ is önteni, mint arra, hogy a szobrász egyszerűen csak kifaragta az arcokat. Mások arra gondolnak majd, hogy direkt öntvény alapján, vagy térbeli szkennel segítségével robot faragta ki az arcsorozatot. A nézők a legkülönfélébb újfajta technológiai megoldásokon töprengenek majd, de a legegyszerűbb, legtisztább, legtermészetesebb módszer lehetősége sokakban fel sem merül. Ez a munka ugyanis nyolc hónapig tart, ráadásul nem is tudja akárki elvégezni. Korunkban a legtermészetesebb módszer a legkevésbé természetes. A gép és a tömeg korában nehéz fogódzót találnunk, ha a tisztességesen elvégzett, magas színvonalú, természetes emberi munka értelmét keressük.

Amikor egy éven át létrán ülve rajzoltam egy fa képét, többen megkérdezték, miért nem készítek inkább fényképet. Mindössze a mű jelentése veszett volna el, ha nem rajzolok. Nincs más különbség a rajzom és egy fénykép között, mint az,

hogy a rajzolás során mozgott a kezem. Viszont éppen a kezem mozgása, az emberi kéz mozgása tölti meg értelemmel a művet. Hasonlóan magyarázható a kőszobor is. A kővek, és azon belül is a kemény kővek a legnehezebben megmunkálható, a legkevésbé praktikus anyagok. Éppen ezért a kemény kő adja a legtöbb lehetőséget a nehéz munkára, amit nem lehet másként végezni, csak tisztességesen.

Lehetségesnek látom, hogy magát, a szoborfaragás munkáját tartjuk a jó szobor szobrászi ereje egyik forrásának, de csak abban az esetben, ha a munkát hivatásként értelmezzük. Ekkor a jól végzett munkából származó létöröm tölti meg művészettel a szobrot, ez a létöröm átsugárzik az erre fogékony nézőre. Lehetségesnek tartom olyan szobor elkészítését, amelynek nincsen egyéb üzenete, mint az, hogy jól végzett munkával faragták meg. Az ilyen üzenet különösen fontos a mi korunkban, a gép és a tömeg korában.

3. A szoborban őrzött tekintet

A szobrász szemének látása nemcsak érzékelés, de aktív munka is. A szobrász látásának, mint munkának a nyomát is megőrzi az anyag. Más szóval, az anyag megőrzi a szobrász tekintetét. Ezért állíthatom, hogy a szobrászat a legtisztább formájában nem más, mint a tekintet anyaghoz rendelése. A szobrászatnak ezt a meghatározását tartom a szó szemantikai középpontjához legközelebb jutó, a szobrászat eredetét, mibenlétét és célját legmélyebb értelemben magyarázó meghatározásnak.

Arisztotelész a *Poétikában* a látás örömét, mint a dolgok megtapasztalásának és a tudás gyarapodásának örömét magyarázta. A látás valóban örömforrás, ebben egyetérthetünk Arisztotelésszel. Ha viszont a látás, mint örömforrás fogalmát a szoborfaragó ember nézőpontjából vizsgáljuk, és a fogalmat a szobrászat magyarázataként kívánjuk felhasználni, akkor nem elégedhetünk meg az arisztotelészi értelmezéssel. A szobrász számára a szem nem pusztán a dolgok megtapasztalásának eszköze, hiszen a szobrász a szemével aktív munkát is végez. Ezért a szobrász számára a látás nemcsak a dolgok megtapasztalásától válik örömforrássá, hanem attól is, hogy a szobrász a látásával dolgozik. A szem látásától, mint pusztán a dolgok megtapasztalásától csak a dolgok megtapasztalásának örömét nyer-

hetjük el. A szem látásától, mint a szem munkájától viszont a szobrász a munka örömét is elnyerheti. A munka örömeiben benne foglaltatik a képesség öröme és a működés öröme. Az örömmel készített szobor megőrzi készítője örömteli munkájának nyomát és közvetíti azt a néző felé. Ez a szoborban őrzött örömteli munka a szobor szobrászi értékévé válik. Konrad Fiedler és követői, Max Imdahl és Gottfried Boehm a denotatív látásról a „látó látás”-ra való áttérésekről beszéltek. Az ő elméletük magyarázattal szolgált mind az impresszionizmushoz, mind pedig az abstract sublime festészetéhez.

Fiedler... rámutat, hogy a művészi képben a szem érzékileg szervezett értelmet teremt, és nem azáltal, hogy a processzualisan látottat adja vissza, hanem azáltal, hogy a művészi kéz tevékenysége (kifejező mozdulat) továbblép ott, ahol a tisztán szemléletes viszony megállt. A „vak” kéz előteremti a látás saját transzcendenciáját, amely – az immanens látási folyamat zártságával szemben – mégsem valami rajta túllévő fogalom, hanem – paradox elgondolni – magának a láthatóságnak az ‘immanens’ transzcendenciája marad... bár a kéz vak, mégis dinamikus vitát von maga után, ha ebben érzékszerveként ismerik el.

Fiedler elmélete és az én munkám magyarázata között egy ponton hasonlóságot fedezhetünk fel, valójában a két gondolat inkább egymás inverze. Mindkét gondolkodás összekapcsolja a kezet és a szemet, mégpedig olyan szorosan, hogy állításuk szerint az egyik szerv átveszi a másik szerv munkáját, vagy legalábbis részeseedik belőle. Fiedler érzékszervnek nevezte a vak kezet, míg én azt a kifejezést használtam, hogy a szobrász a látásával is farag. Fiedler kiindulópontja érzékelés-elméleti kiindulópont, míg az én kiindulópontom a kéz és a szem munkája. Fiedler magyarázatában azt érezhetjük, hogy számára a szem az elsődleges a kézzel szemben. A kéz csupán beteljesíti a szem munkáját, amennyiben „előteremti a látás saját transzcendenciáját”. Az általam használt kifejezés mögött olyan szemlélet bújkol meg, amely a szemmel szemben a kéznek tulajdonít elsőbbséget. Fiedler a kezet a szem szolgálatára rendeli, ezért értelmezi a kezet is érzékszerveként. Én a szemet rendelem a kéz szolgálatára, ezért fogalmazok úgy, hogy a szem is farag.

Fiedler a kezet vaknak nevezte, én a szemet lustának nevezem. A szem kéz nélkül önmagában nem akar aktívan dolgozni, működési vágya tökéletesen teljesülhet a dolgok pusztá szemlélésében. A kéz az oka mindennek. A kéz működési vágya nem teljesülhet a pusztá szemléléstől. A kéznek mozognia kell, ha működni akar, mielőtt visszatér a mozdulatlan anyagiségbe. A kéz csakis a mozgás által nyerheti el létezésének értelmét. A kéz ehhez a mozgáshoz hívja segítségül a szemet. A szem a látványt „értelemmé szervezi”, és így előkészíti a kéz munkája számára. „A ‘lusta’ szem előteremti a kéz mozgásának saját transzcendenciáját...”

Felvetődik a kérdés, hogyan tudom összeegyeztetni a fogalmi gondolkodást elutasító „látó látás”-ról, a szem érzékileg szervezett értelméről szóló elméletet azzal, hogy az utóbbi időben figurát, sőt önarcképet faragok. Kikerülhetetlen ugyanis, hogy a figurának legyen fogalmi tartalma, hiszen a figura egy személy képe, akinek ráadásul neve is van. Korábban azt írtam, hogy lehetséges önarcképet faragni önmagam iránti közönyös alap-

állással, ahonnan úgy szemlélem önmagamot, mint pusztán valakit, mint névtelen embert. Fiedler kontextusában megengedhető, hogy továbbvigyem a gondolatot, és azt állítsam, akár úgy is tekinthetek önmagamra, mint pusztá látványra. Valóban így dolgozom. Munka közben nem gondolok arra, hogy a mintázott vagy faragott forma az én arcom formája. Az csak forma, amelyet a szem értelemmé szervez és előkészít a kéz munkája számára. Ha ez így van, akkor mi szükség arra, hogy mégis a saját arcomat válasszam motívumnak? A szoborban őrzött tekintetet a kéz és a szem munkájának nyomaként értelmeztem. Akármilyen közönnyel tekintek is magamra, a munkavégző kéz és szem mégis az én testemhez tartozik, ezért ha a szoborban őrzött tekintet leginkább illeszkedő motívumot keresem, nem találhatok mást, mint ezt a munkavégző kézhez és szemhez tartozó testet.

Nishitani Keiji, a Kiotói Iskola filozófusa, Heidegger tanítványa és barátja a modern ember nihilizmusának okait és a nihilizmuson való felülkerekedés lehetőségeit kutatta. *Mi a vallás* című művében a zen buddhizmust és a kereszténységet állította párhuzamba. Gondolkodását alapvetően meghatározta a buddhizmus, különösen a zen tanítás. Álljon itt az a gondolat, amely a legtanulságosabb volt számomra Nishitani könyvéből.

Az élőket, amint teljes egészségiüknek örvendve sétálnak, halottak is láthatjuk, ha úgy szemléljük őket, mint valami kétszer exponált fényképet. (...) Az ilyenfajta kettős expozíció a valóság igaz szemlélete. A valóság, mint olyan, megkívánja ezt a kettős objektívlencse szerinti látásmódot. (...) Az élet aspektusa és a halál aspektusa egyaránt realitás. Maga a realitás az, ami életként is megjelenik és halálként is megjelenik. Ez azzal együjt, hogy élet is és halál is, önmagában nem is élet és nem is halál. Ezt úgy is kell neveznünk, hogy élet és halál egysége.

Az élet és halál osztatlanságának gondolata kapcsolatba hozható a szoborban őrzött tekintet időtlen karakterével. Lefotóztam magam munka közben, amint faragom saját magam életnagyságú gránitszobrát. A szobrom változatlanul megmaradhat öt-hatezer éven át vagy talán még tovább is. Amit faragtam, az egy névtelen önarckép, egy élő ember képe. Mivel azonban öt-hatezer év múlva egy öt-hatezer éve meghalt ember képe lesz, ezért ha címet adnék neki, most is azt a címet kellene adnom, hogy *Egy öt-hatezer évvel ezelőtt élt ember*. A fényképen, amit munka közben készítettem, együtt látható az élő és a régen meghalt ember képe. A két kép valóban nagyon hasonlít egymásra, és valóban elfér egy papírlapon. Ellenállhatatlan vonzereje van annak, hogy olyat lássunk, amit majd öt-hatezer év múlva is látni fog egy távoli generáció. Annak, hogy úgy lássam magam, mint ahogy engem is látni fog egy öt-hatezer év múlva élő ember. Mivel öt vagy hatezer év múlva a szobrom egy teljesen ismeretlen és névtelen ember képe lesz, ezért most is úgy tekintek rá, mint egy teljesen ismeretlen és névtelen ember képére.

Régi korok szobrait szemlélve szinte látom, ahogy az egykori szobrász keze ott mozog a forma körül, mintázza az agyagot, vési, csiszolja a fát, a követ. A régi szobrok olyan kettős fényképek, amelyekben az egyik expozíció képét szemünkkel látjuk, és a tudatunkkal ugyanakkor láthatunk egy másik képet is. Különösen érdekesek a régi önarcképek. Ezekben az anyagi

valóságban szemünkkel látható kép és a régen meghalt festő vagy szobrász tudatunkban felvillanó képe egymásba csúszik, pontosan illeszkedik, és ettől a kép felragyog. A szobrász tudatában faragás közben megjelenik a jövő, amikor ő már nem lesz, csak a szobor. A szobor nézőjének tudatában ugyanígy megjelenik a múlt, amikor még élt a szobrász. Kettőjük tudata között a szobor közvetít. A közvetítés tartalma a szoborban őrzött tekintet, ami nem más, mint a szobrász szemének és kezének a munkája, ami a munka örömetől nyer minőségét.

Ide kívánczik még egy gondolat a tekintet időtlen karakteréről. Amíg egy konceptuális művet elég egyszer megérteni, elég egyszer elmenni a kiállítására, addig a szobrot akárhányszor megnézhetjük, nem válik unalmassá, mert tekintetének újabb és újabb mélységei tárulnak fel. Nem elsősorban a szobor formai szépségében való gyönyörködés, sokkal inkább a szobor tekintetében való időzés lehetősége az, ami a nézőt újra és újra visszahívja a szoborhoz. Ahogyan az írásbeliség és a kulturális innováció szorosan összetartoznak, úgy a konceptuális művészet is magával vonja az új keresésének igényét. A koncepció ugyanis teljes mélységéig megérthető, és megérthetősége miatt elraktározható. Az elraktározás aktusával új támad a helyén, amit muszáj betölteni új koncepcióval. A koncepció tehát teljes mélységéig való megérthetősége miatt követeli a folytatást, az új koncepciót. Ezzel szemben a tekintet teljes mélységéig sohasem hatolhatunk le. Akármennyig időzzünk is benne, mindig tartogat a számunkra olyan tartalmat, amelyet új tartalomnak neveznék, de mégsem nevezem újnak, mert nem új, csak mi fedeztük fel a magunk számára újonnan. A szobor szemlélését nem lehet megunni, mivel független az időtől. Ha operatív gondolkodással megoldunk egy tudományos problémát, akkor túlléphetünk rajta. Ha megértünk egy konceptuális művet, akkor annak a műnek a koncepciójától is továbbléphetünk. A tekinteten vi-

szont nem lehet továbblépni. Amíg egy tudományos probléma vagy egy művészeti koncepció felmerült a múltban, megoldódott és bekerült a tudomány vagy a művészettörténet könyvébe, avagy a jövőben merül fel, oldódik meg és kerül be valamilyen könyvbe, azaz a történelem során vagy *volt* vagy *lesz*, addig a szoborban őrzött tekintet nem volt és nem is lesz, hanem *van*.

Habár Merleau-Ponty *A szem és a szellem* című tanulmányában a „tekintettel” kapcsolatban nem a szobrászatról, hanem kifejezetten a festészetről írt, mégis rokonságot érzek a szemléletével.

A rejtély abban van, hogy testem egyszerre látó és látható. Ő, aki minden dolgot néz, önmagát is meg tudja nézni, és fel tudja ismerni látóképességének „másik oldalát” abban, amit így lát. Látja látó önmagát, tapintja tapintó önmagát, látható és érzékelhető önmaga számára. Alany, de nem a transzparencián keresztül, mint a gondolkodás, amely bármely dolgot úgy gondol el, hogy közben asszimilálja magába, gondolattá formálja, hanem olyan alany, amely az összevegyülés és a nárcizmus révén létezik, annak összetartozása révén aki lát azzal, amit lát, aki tapint azzal, amit tapint, az érzékelő és az érzékelt összetartozása révén, vagyis a dolgok közegébe ágyazott alany, akinek arca és háta, múltja és jövője van.

Ez az első paradoxon folyamatosan újabbakat szül. Testem, látható és mozgó testem a dolgok sorába tartozik, egy közülik, beleágyazódik a világ szövetébe, kohéziója dologi jellegű. De mivel lát és mozog, ezért a dolgokat maga körül tartja, azok az ő toldalékai, vagy meghosszabbításai, beékelődnek a húsába, teljes definíciójának részei, a világ pedig magából a test szövetéből van szöve. Ezek a megfordítások, ezek az antinómiák különböző kifejezőmódjai annak, hogy a látás a dolgok közegéből vétetik, ott képződik, ott kezd el egy látható látni, s válik láthatóvá önmaga számára a dolgok látásán keresztül, ott, ahol megmarad – mint anyalíg a krisztályban – az érzékelő és az érzékelt osztatlansága.

„A rejtély abban van hogy testem egyszerre látó és látható.” Saját testünk látó-láthatóságának rejtélyét mindannyian csakis saját magunkban és saját magunk által tapasztalhatjuk meg. A másik ember látó-láthatóságába kívülről nem tudunk beférkőzni. Kivétel ez alól az önarckép, amelyben a szobrász saját testének látó-láthatóságát mások számára is láthatóvá teszi. Mások számára is megnyitja saját teste látó-láthatósága rejtélyének kapuját. A szobrászt úgy láthatják mások, mint ahogy ő látja saját magát. A kép közvetíthet két ember látása között. Az önarckép ennél is mélyebbre jut, hiszen az egyik ember látása számára hozzáférhetővé teszi a másik ember önmagát-látását is.

Merleau-Ponty terminusait átültetve a szobrász és önarcképének viszonyára, az érzékelő és az érzékelt osztatlansága kifejezésből a szoborfaragó ember és a szobor osztatlansága kifejezést nyerjük. A kifejezés ebben a formájában megtartja eredeti értelmét, hiszen a szobrász egyben érzékelő is, az önarckép pedig egyben érzékelt is, de a kifejezés ugyanakkor új tartalmat is kap. „Testem látja látó önmagát” és látja látó önmaga képét is. „Tapintja tapintó önmagát” és ugyanakkor tapintja tapintó önmaga képét is. Látja látó önmaga saját szemének munkája által faragott képét. Tapintja tapintó önmaga saját kezének munkája által faragott képét. Testem saját szemével látja saját szeme munkájának eredményét, saját kezével tapintja saját

keze munkájának eredményét, ami nem más, mint a testem képe. Testem képe saját szemem és kezem munkájának a nyoma, és ez látható a saját szemem, tapintható a saját kezem számára. Van ezekben a megfogalmazásokban valami, ami a tükörre emlékeztet, ugyanakkor van bennük valami, ami több, mint pusztán tükörkép, ami hiányzik a tükörből.

Maga a tükör az egyetemes mágia eszköze, mely a dolgokat átváltoztatja látvánnyá, a látványt dologgá, engem másikká és másikat magammá. A festők gyakran álmodoztak a tükörökről, mert ebben a „mechanikus trükkben” – hasonlóan a perspektívához – a látó és a látható metamorfózisára ismertek rá, amely saját testiinknek és az ő hivatásuknak a definíciója.

Az önarckép hasonlít a tükörhöz, ami nem véletlen, hiszen készítése során a szobrász tükürt használ. Az önarckép rendelkezik a tükör lényegi sajátosságával, amennyiben átváltoztat engem másikká és a másikat magammá. Merleau-Ponty szavaival ez a *látó és látható metamorfózis* a festő, vagy a szobrász „hivatásának definíciója”. A tükör tekintetét a karteziánus gondolkodás illúzióknak, fantomképnek, a természettudomány „tárgytalan percepcióknak” minősíti. Mi a helyzet az önarckép tekintetével? Értelmezhetjük-e az önarckép tekintetét anélkül, hogy eltévednénk az illúziók labirintusában?

Létezik az önarcképnek egy sajátossága, amellyel a tükör nem rendelkezik. Ez a szoborban őrzött tekintet általam alkotott fogalmával magyarázható. Ahhoz hogy tükörképem láthatóvá váljék, nem kell dolgoznom. Önarcképem kifaragásához viszont a kezemnek és a szememnek is dolgoznia kell. Az anyag megőrzi kezem és szemem munkáját és közvetíti, visszatükrözi a néző felé, legyen a néző akár valaki más, akár saját magam. Az önarckép tekintete az, amiben különbözik a tükör tekintetétől. A szobor, az önarckép tekintete nem más, mint kezem és szemem anyagba zárt munkája. Pontosabban kezem és szemem munkájának a nyoma, amit megőrzi az anyag. Az önarckép tekintetének, majd kiterjesztve a magyarázatot, a szobor tekintetének ezt az értelmezését nem lehet illúzióknak minősíteni. Egy ember kezének és szemének a munkája tiszta, élő realitás. Ennek a munkának a nyoma úgyszintén realitás.

Merleau-Pontyval szólva nem én nézem a dolgokat, a dolgok néznek engem. Hogyan hangzik ez az állítás az önarckép esetében? Nem én nézem az önarcképemet, az önarcképem néz engem. Milyen értelemben állíthatom, hogy néz engem az önarcképem? Természetes, hogy nem azáltal néz a szobor, hogy szemet faragok rá. Valójában nem is a szobor anyaga vagy formája néz, hanem a szobrász szoborban őrzött tekintete. Habár ezt a tekintetet az élettelen kő anyaga őrzi, mégis egy teljesen valóságos élő ember vagy régen élt ember tekintete, és éppen ezért az így értelmezett tekintet nem illúzió, hanem a legtisztább realitás. Ha a szobor figurát ábrázol, egy ember élethű képét, akkor is úgy kell ezt értelmeznünk, hogy a téma, a forma nem több, mint jel. Az arc képe, a szem képe nem maga a tekintet, hanem pusztán jel. Annak jele, hogy itt, ebben az anyagban valaki azért dolgozott, hogy megőrizze és átadja a tekintetét.

Hans Belting az utóbbi években kezdte meg kutatásait egy antropológiai képfogalom kidolgozására. Ennek olyan képfogalomnak kell lennie, amely egyaránt érvényes a történelem valamennyi korszakára, kezdve a legősibb kultúrák halotti rítusaiban használt képektől a klasszikus képtípusokon át egészen

szén napjaink virtuális képeiig. Belting különös figyelmet szentel az ősi halottkultuszoknak, mert ezekben látja a kép eredetét. Az élők az elhunyt megüresedett helyét képpel pótolták. Az elhunyt távollétének ürességét képbeli jelenléttel töltötték be.

A test tapasztalata, amelyet a halottak képére ruháztak át a pillantás tapasztalatában tetőzik, amely az arcból indul ki. A tiszta jelenlét hatását felülmúlja az arcot jelrendszerként használó, az egymást keresztező tekintetek értelmében vett megszólítás. A képbeli jelenlét az egymásra pillantó szemekben az élet evidenciájává fokozódik, úgyhogy a szemeket az újbóli megtestesítés képi nyelvének szimbólumaként és stílusesszökevényként is felfoghatjuk.

Számomra ez a bizonyos „képbeli jelenlét” az, ami izgalmas az antropológiai megközelítésben. Ez a fogalom ugyanis kapcsolatos a szoborban őrzött tekintet fogalmával. De hogyan értelmezhető a képbeli jelenlét fogalma az őskultúrák esetében és hogyan az én szobrászi munkámban? Az ősi kultúrákban a szobor nem a technikai előállítás révén vált képpé. Ahhoz, hogy a szobor képpé váljon, át kellett esnie az átélkesítés, az animáció aktusán. Ezt Egyiptomban és Mezopotámiában a szobor szájmegnyitási rituáléjának nevezték. Ez a rituálé az Újbirodalmi Egyiptomban 75 különféle rítusból állt. Babilonban olyan rituálét végeztek, amelynek során az „égben született eredeti képet” a látható kép birtokba vételére szólították fel.

Ezek szerint a régiek úgy tartották, hogy a képbeli jelenlét létrejöttéhez animációs rituáléra van szükség. Hogyan állíthatom akkor saját szobromról, hogy megvan benne a jelenlét, ha semmiféle rituálét nem végeztem el rajta? De valóban nem végeztem el a szobromon semmiféle rituálét? Nem lehet rituáléként végezni és rituáléknak nevezni magát a *munkát*? Hiszen az

én értelmezésem szerint a kéz munkája és a szem munkája létértelmi jelentéssel bír. Maga a tény, hogy létezik a kezem és hogy létezik a szemem, csoda, és nem szűnhetünk meg minden nap dicsérni ezt a csodát. Ha olyan lelkülettel dolgozom, hogy egy percre sem feledkezem el arról, hogy a kéz és a szem léte csoda, és ha minden egyes kalapácsütésem ennek a csodának a dicsérete, akkor ez a munka megérdemli, hogy animációs rituálénak nevezzem.

Más korokban és kultúrákban intézmények felügyelték az animációt. Ma az intézményektől, különösen a művészeti intézményektől menekülő szobrász saját maga végzi el az animációt, mégpedig kezének és szemének a munkája által. A kéz és a szem munkájánál, magánál a munkánál elsődlegesebb és tisztább szájmegnyitási rituálét aligha találhatunk.

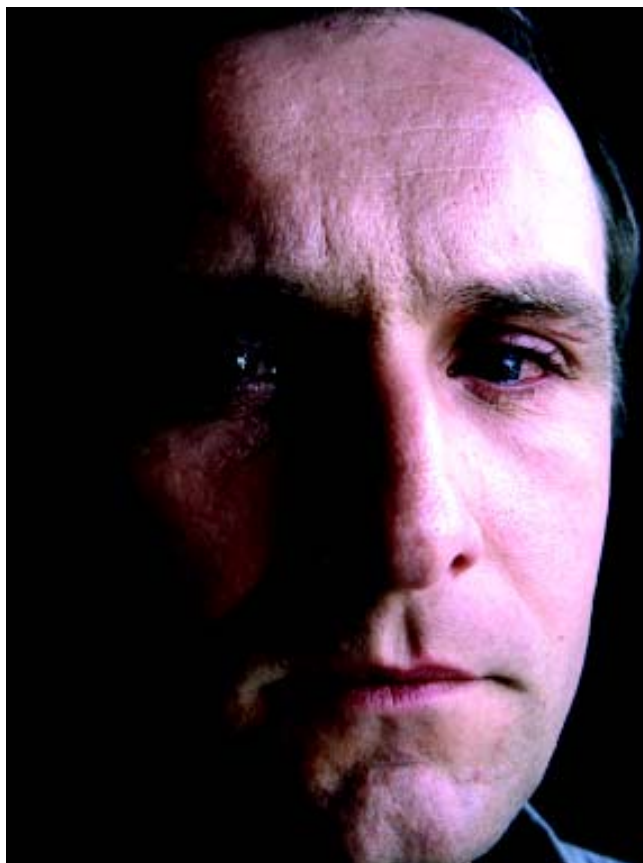
Évekkel ezelőtt csiszoltam kőből egy pár kontaktlencsét, hogy a lehető legközelebbi kontaktust hozzam létre ember és anyag között; hogy közelről láthassam a követ. A kiotói Katsurafolyó partján egy igen kemény fajta, fekete színű kavicsot választottam, és abból csiszoltam a kontaktlencsét. Amikor a szemembe helyeztem, akárhová is néztem, mindenütt ugyanazt a feketeséget láttam. Kemény, fekete kőlappal zártam le a szemgolyóm ablakát. A szemgolyóm belső, átlátszó anyaga teljesen sötét, de átlátszó anyag volt. Mi értelme van ennek, hogy teljesen sötét, de átlátszó? Van értelme átlátszónak nevezni a sötétséget, ha a sötétben nem látszik semmi? A szemem nem látott semmit, mégis a lehető legközelebbi kontaktust hozta létre a kővel. Szívesen mondanám, hogy én egészen közelről láttam a kő belső sötétségét, ilyet viszont nem mondhatok, hiszen a látáshoz fény kell; a sötétséget nem lehet látni. A tekintetemről mégis váltig azt állítom, hogy ott volt a retinám és a kő kontaktlencse között. Bennrekedt a szemgolyómban, rátapadt a kő belső

felszínére. A tekintetet már ebben a korábbi művemben is a kő belsejébe kívántam helyezni. Már ekkor is nyilvánvaló volt a számomra, hogy a tekintet nem azonos az optikai értelemben vett látásfogalommal.

Azon a szobron amelyet a szoborfaragás vágyának megszüntetése céljából faragtam, és amelyet az általam megfaragható legeredendőbb szobornak neveztem, a szemgolyókban a szem belső, átlátszó anyagának formájához hasonló üres teret csiszoltam. Legyen a szobor szeme is átlátszó ott, ahol az én szemem átlátszó. Csak egy kis lyukon, a pupilla lyukán át lehetett belátni a szobor szemébe. Amikor a valóságos szememmel közelről belenéztem a magamról faragott szobor kőszemébe, ott a retinám faragott képét láthattam. Azaz, a retinám faragott képének a képe megjelent a valóságos retinámon. Ahogy a kő kontaktlencse esetében a lehető legközelebbi érzékelési kontaktust hoztam létre ember és anyag között, a szem és a kő között, úgy a legeredendőbb szobor kísérletében a legközelebbi érzékelési kontaktust hoztam létre ember és képe között, azaz az emberi szem retinája és a kőszobor szemének kőretinája között.

Fekete gránit önarcképmnek lehunyt szemeket faragtam. A szemgolyó gömbformájából nagyon enyhén kidomborodik a szaruhártya formája. Vajon meg lehet faragni olyan érzékenyen egy gránitszobrot, hogy annak a lehunyt szemhéján keresztül is sejthető legyen a szaruhártya domborulata? Úgy, hogy a lehunyt szemhéjon át is érezhető legyen, merrefelé néz a szobor szeme a kő belsejében? A lány szemhéj alatt apró mozgásokat végző szemgolyó enyhe domborulatának finomsága kifaragható-e a különösen kemény fekete gránitból? Lehet-e még ennél is tovább fokozni a feszültséget a tekintet és az anyag között?

A görög szobrokon csak a szemgolyó külső formáját faragták meg, nem vésték bele sem az írisz, sem a pupilla körvonalát. A

rómaiak kört húztak az írisz jelzésére. A reneszánsz mesterek mélyen kifaragták a pupillát, meghagyva egy kis, háromszögű területet a szem csillogásának jelzésére. A barokk korban még virtuózabb formában faragták kőbe a szem csillogásának illúzióját. Ha azt állítanánk, hogy a barokk szobrok virtuózan csillogó szemének tekintete jobb, mint a görög szobrok egyszerű formájú szemének tekintete, akkor a tekintetről pusztán formai szinten beszélünk. Ha viszont a tekintet szót a szobor nem anyagi részének megnevezésére használjuk, akkor azt kell mondanunk, hogy a barokk szobrok tekintete nem jobb, mint a görögöké. Sőt, nem is a szem léte vagy nem léte a kérdés, sem pedig a mérete vagy a csillogása. Meg lehet látni a tekintetet olyan tárgyakon, amelyeket ember készített kezének és szemének munkájával akkor is, ha azok nem ábrázolnak szemet. Így tehát érezhetővé kell válnia a tekintetnek a lehunytt szemű arcon is. Sőt, talán a szobor tekintete csak tisztábbá és erőteljesebbé válik azáltal, hogy lecsukódott a szemhéj.

4. Az anyag, mint a szobrászi minőség hordozója

A szobor anyagi részének leírására éppen úgy alkalmatlan a nyelv, mint a szobor szellemi részének leírására. Ha halljuk a „kő” szót, megértjük a jelentését, és el tudunk képzelni egy követ. Ha viszont valaki ott van egy kőtömb mellett és megérinti azt, akkor valami egészen más dolog történik, aminek a közlésére nem alkalmas a nyelv. Leírhatjuk egy farönk összes mérhető fizikai, kémiai és biológiai paramétereit, hosszú oldalakat teleírhatunk nevekkal és számadatokkal, amelyek között bizonyára nem találunk majd téves vagy helytelen adatot, viszont azt az egyetlen és igazán fontos tapasztalatot, amit egy farönk megérintése a szobrász számára jelent, semmiféle természettudományos módszerrel nem tudjuk mérni és közölni.

Miért éppen a kőtömb és a farönk példáját emeltem ki? Hiszen a szobrászat évezredek óta használja a bronzot és a kerámiát, nem is szólva arról, hogy a modern kor új anyagokkal gyarapította a szobrászat lehetőségeit. Itt a *sculptura* és a *plastica* elkülönítéséről kell írni. A szobrászat, a festészet, a grafika, a fotó, a film, a videó, a digitális média stb. összeolvadásának korában én még a legszűkebb értelemben vett szobrászatot is kettéválasztom. Ha pontosan akarok írni a munkámról, akkor még csak nem is szobrásznak, hanem képfaragó embernek nevezem magamat. A mintázó szobrász és a faragó szobrász két teljesen különböző embertípus. Azt kell megvizsgálni, hogy hol van a munkánk középpontja. Eszerint pedig határozottan elkülöníthetjük a *sculptura* szobrászait a *plastica* szobrászaitól. A *plastica* szobrászai az anyag helyett sokkal inkább a teret, vagy a formát tartják munkájuk legfontosabb elemének. Számukra az agyag, vagy a bronz általában nem több, mint a tér vagy a forma megőrzésére alkalmas anyag. Egészen más a *sculptura* szobrászának, a szoborfaragó embernek a gondolkodása. Ahogy a grafikus lételeme a rajz, a festő lételeme a szín, a *plastica* szobrászának lételeme a tér, vagy a forma, úgy a *sculptura* szobrászának lételeme az anyag. A *sculptura* szobrásza faragás közben beszélget az anyaggal. A fával, vagy a kővel.

Nem véletlen tehát, hogy a farönk és a kőtömb példáját emeltem ki. Ezeket az anyagokat nem lehet mintázni, vagy önteni; ezeket faragni lehet. Ezeknek az anyagoknak formát adott a természet, és ezt a természet adta formát a szobrász megváltoztatja. A természet adta formához nem lehet tisztelet

nélkül hozzányúlni. Ez a munka tehát az anyaggal folytatott tisztelettel kommunikáció.

Egy farönk *valami*. Elveszíti viszont valami mivoltát a farönk, ha furnérlemezt gyártanak belőle. A furnérlemez nem valami, hanem *akármi*. Ugyanígy egy kőtömb is valami. Ha összezúzzák és betont gyártanak belőle, akkor elveszíti valami mivoltát. A beton ugyanis nem valami, hanem akármi. Egy bizonyos farönk vagy egy bizonyos kőtömb egyszeri, megismételhetetlen létező. A farönköt és a kőtömböt nem lehet szabványosítani. A fatelepen vagy a kőtelepen a vásárló kiválasztja valamelyik farönköt vagy valamelyik kőtömböt. Az anyag valami mivolta akkor válik számunkra a legvilágosabban láthatóvá, ha alkalmunk nyílik a farönköt az erdőben vagy a kőtömböt a kőbányában kiválasztani. A természetben, legyen az a kőbánya élettelen vagy az erdő élő természete, nem létezik akármi. A természetben minden dolog valami.

A gyártási szabvány garantálja, hogy akár mennyit is gyártanak egy bizonyos fajta furnérlemezből, annak minden egyes darabja egyforma, azaz felcserélhető lesz. Ha furnérlemezt vásárolunk, nem kell azt személyesen kiválasztani. Akármelyik darabot kapjuk, biztosak lehetünk annak minősége felől. A betonkeverőből kiáramló képlékeny beton akármelyik adagia is jusson a formába, mindegyik egyforma, azaz felcserélhető. A betonkeverő gondoskodik róla, hogy a korábban karakteres anyag homogénné váljon. Annál jobb minőségű a beton, minél homogénebb.

A képfaragó ember szembe néz a kővel. A valaki szembe néz a valamivel. Az akárki és az akármi nem tud szembe nézni egymással, mert sem az akárkinek, sem az akárminek nincsen arca. Arca csak a valakinek és a valaminek lehet. Nem jöhet létre párbeszéd a valaki és az akármi között sem, mert az ilyen beszéd egyirányú beszéd. Valaki és valami között jöhet csak létre párbeszéd. A valami tiszteletet érdemel, az akármi esetében viszont nincsen értelme a tisztelet szónak. Csakis tiszteletet érdemlő partnerrel lehet párbeszédet folytatni.

A zöld hegyek vándorolnak – mondja Furong-hegyi Daokai nyomán Dógen.

A kontinensek vándorolnak – mondja a modern természettudomány.

Mit kezdjen ezekkel az állításokkal a szobrász, aki a saját életénél akár több milliószor is hosszabb ideig változatlan anyaggal dolgozik? Nagyon jól tudja, hogy nincs örökkévalóság semmiféle anyag számára, és azt is tudja, hogy akár csak a kontinensek és a zöld hegyek, úgy a kőszobrok is „vándorolnak”. Fontos kérdés azonban, hogy merre. A javulás, vagy a romlás felé? A gyarapodás, vagy a pusztulás felé? Naprendszer, kontinensek vagy zöld hegyek esetében nincs értelme javulásról vagy romlásról beszélni. Ott csupán a vándorlás létezik. Szobrok és általában ember készítette dolgok esetében viszont szóba kerül a javulás és a romlás, a gyarapodás és a pusztulás kérdése.

Alig találunk manapság olyasmit, ami az idő múlásával nem romlik, hanem javul, amely dolog létének iránya nem a pusztulás, hanem a gyarapodás felé mutat. Hadd említsem példaként a vonós hangszereket. Tény, hogy sok régi hegedű szebb hangon szól, mint bármelyik újonnan készített. A hangszer hangja a használatától évszázadokon át egyre csak szebb lesz. Talán a mindennapos zenélés gyakori rezgése teszi, talán a zenész

lehetővé a párja, de annyi bizonyos, hogy a hangszer fája az idő haladtával érik és hangja kétszáz, háromszáz év alatt felhangokban egyre gazdagabb lesz. Természetesen egyik hegedű sem örök életű. De legalább ebben a néhány száz éves, rövid életében léte nem a romlás, hanem a javulás, nem a pusztulás, hanem a gyarapodás felé mutat. Boldog az a hegedűkészítő, aki úgy hal meg, hogy nem hallotta hangszerének legszebb hangját.

Miért állítjuk, hogy a szobornak is olyan anyagból kell készülnie, amelynek léte a romlás helyett a javulás, a pusztulás helyett a gyarapodás felé mutat? Azért, mert a szobor elengedhetetlen, meghatározó jellemzőjének neveztük a tekintetet, mint nem anyagi tartalmat. Továbbá erről a tekintetről azt állítottuk, hogy mivel alapvetően nem konceptuális tartalom és nem is információ, ezért nem lehet megérteni és nem is lehet elraktározni. Nem lehet rajta túlhaladni, és ezért a tekintetnek időtlen karaktere van.

A szobrász feladata, hogy ezt az időtlen tekintetet az időben létező, és ezért egyszer biztosan megsemmisülő anyaghoz hozzárendelje. Ugyanakkor a szobrász felelőssége is, hogy milyen anyagot választ. Olyat, amelynek véges léte legalább egy ideig a gyarapodás felé, vagy olyat, amelynek amúgy is véges léte kezdettől fogva a romlás felé mutat. Mondhatnánk, hogy teljesen mindegy, hiszen minden anyag véges. Semmi sem marad meg nekünk. Ez a jövő idejű kijelentés azt a múlt idejű kijelentést is magával vonja, hogy nem maradt már semmi a számunkra. Éppen ezért kérdezem, hogy miért ne tegyünk legalább egy gesztust az időtlen tekintet felé azzal, hogy olyan

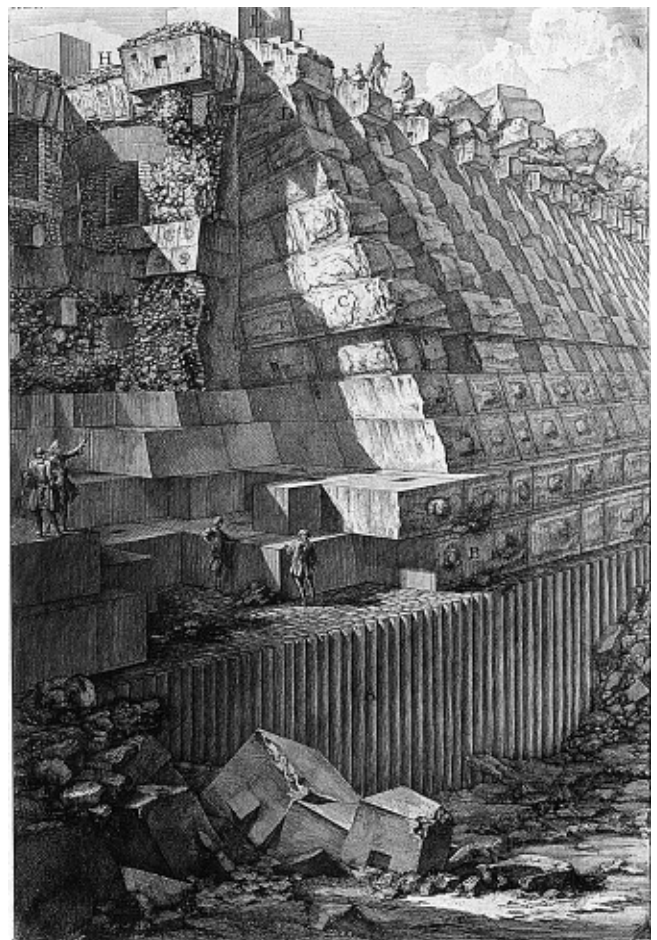
anyaghoz rendeljük hozzá, amely habár elvész, legalább néhány évszázadig vagy évezredig úgy létezik, hogy a tekintet, amit hozzárendelt a szobrász, egyre fényesebben csillog rajta. Hiszen semmi sem maradt már számunkra, csak a gesztus lehetősége.

FORRÁSJEGYZÉK

- Benjamin, Walter: *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*. Suhrkamp, 1977.
- Nancy, Jean-Luc: *Ami a művészetből megmarad*. In: Házas Nikoletta (szerk.): *Változó művészetfogalom*. Kijárat Kiadó, 2001.
- Baudrillard, Jean: *A rossz transzparenciája*. Balassi Kiadó, 1997.
- Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyvkiadó, 1999.
- Coomaraswamy, Ananda K.: *Keresztény és keleti művészetfilozófia*. Arcticus Kiadó, 2000.
- Jonas, Hans: *A látás nemessége*. In: Bacsó Béla (szerk.): *Fenomén és mű*. Kijárat Kiadó, 2002.
- Imdahl, Max: *Művészettörténeti megjegyzések az esztétikai tapasztalathoz*. In: Bacsó Béla (szerk.): *Fenomén és mű*. Kijárat Kiadó, 2002.
- Boehm, Gottfried: *A képi értelem és az érzékszervek*. In: Bacsó Béla (szerk.): *Kép, Fenomén, Valóság*. Kijárat Kiadó, 1997.
- Nishida Kitaro: *Art and Morality*. The University of Hawaii Press, 1973.
- Iwaki Ken'ichi: *Nishida Kitaro and Art*. In: *A History of Modern Japanese Aesthetics*. The University of Hawaii Press, 2001.
- Kunszt György: *A kiotói iskola az európai nihilizmusról és misztikáról*. In: Bacsó Béla (szerk.): *A fenomenológia és Japán*. Athenaeum, 1994.
- Nishitani Keiji: *Shuukyō to wa nanika*. Soubunsha, Tokió.
- Merleau-Ponty: *A szem és a szellem*. In: Bacsó Béla (szerk.): *Fenomén és mű*. Kijárat Kiadó, 2002.
- Belting, Hans: *Kép-antropológia*. In: *Kép és halál*. Kijárat Kiadó, 2003.
- Eihei Dogen: *Mountains and Waters Sutra*. In: Tanahashi Kazuaki (szerk.): *Moon in a Dewdrop, Writings of Zen Master Dogen*. North Point Press, 1985.

A MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZETI EGYETEM kiállítótermében szeptember 18-ig látható a Giovanni Battista Piranesi munkásságát bemutató kiállítás. Az Egyetem gyűjteményében található Európa egyik legteljesebb Piranesi rézkarc-gyűjteménye 18. és 19. századi nyomatokból. (A gyűjtemény digitalizálva megtekinthető a könyvtár képadatbázisában.) A kiállítás válogatást mutatott be több sorozatból, építészeti szempontból figyelemreméltóak a római régészeti leleteket a hitelesség látszatával ábrázoló, ám azokat léptéktelenül felnagyító – a római kori építkezéseket óriások művének feltüntetető – grafikai lapok és a híres börtön-sorozat, melyeken jól lemérhető Piranesi hatása későbbi tisztelőire, többek között Sir John Soane és Makovecz Imre építészetére.

Balra: Foglyok a kiugró talapzaton;
jobbra: A Marcellus színház alapzatának részlete

KUND FERENC CSOBÁNCI HÁZA

GONDOLATOK A HÁZRÓL ÉS A MESTERRŐL

*„Az eredetihez visszatérni annyi, mint megnyugodni,
Megnyugodni azt jelenti, hogy rendeltetést betölteni,
Rendeltetést betölteni annyi, mint az örök rendet megismerni,
Az örök rendet megismerni annyi, mint megvilágosodni.”
(Lao-Ce)*

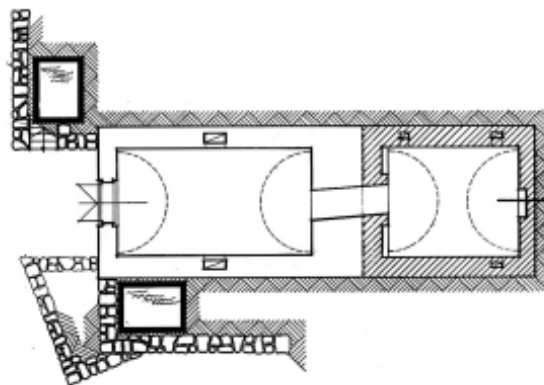
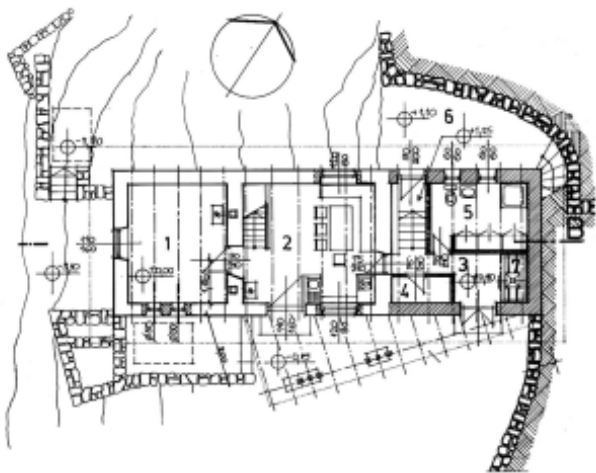
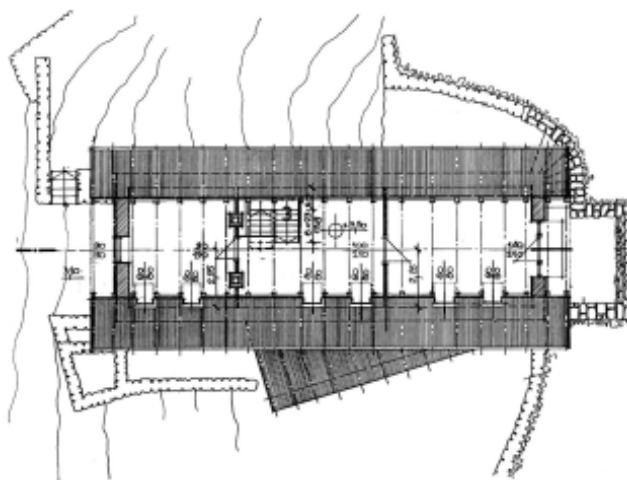
Az eredeti

Amikor a Balaton-felvidék tanúhegyeit messziről meglátja valaki, rögtön megérez valamit abból a Pannon tájból, ami napfényből, vízből és kövekből van összegyúrva. A Mediterráneum legészakibb határán járunk, ahol a napfény még felmelegíti a köveket és a szíveket. A lenyugvó nap összeér a vízzel és megfürdik benne. Hamvas Béla szerint ennek az erőnek az essenciája a Badacsonyi és a Somló-hegyi bor, az igaz barátságok és a tüzes szerelmek itala. A Csobánci hegy tanúja e barátságoknak és szerelmeknek. A sok kis apró présház a szőlőtáblák között megannyi stáció a kálvária hegyen, még romjaikban is ezt idézik. A házak jellegzetessége a lejtő irányába néző gerinc, amely büszkén magasodik az égbe és oromfalával messzire tekint a Tapolcai medencébe. A büttös homlokzat általában vakolathímekkel, sarokkváderekkel, ablakkeretekkel díszes. Alul a földbe süllyesztett, hegy gyomrába vájt pince, mint afféle kincseskamra, őrzi, érleli a hegy aranyát. Timpanonos, díszes bejárata, mint templomkapu inti csendre és alázatra a belépőt és gyönyörűséggel teli lélekkel ereszti el a távozót. Felette a földszint a napi munka élettere, közvetlen kapcsolatban a szőlőskerttel. A padlástér a szerszámok és termények tárolóhelye.

Megnyugodni

Ha valaki nyáreste ilyen szőlőhegyi présház ajtaja előtt megáll, leül a diófa árnyékába és iszik egy pohárral, azonnal belülről érezi a mediterrán hangulatot, erőt és melegséget. Kund Ferenc szájához emelte és kiitta ezt a poharat. Olyan erő és melegség öntötte el a szívét, amely hegyeket képes mozgatni, szíveket képes felmelegíteni. Érezte, hogy neki itt küldetése van: művelni a hegy oldalát, életet adni neki, megújítani az öreg présházat, jelet tenni az arra járóknak.

Rendeltetés

Az eredeti prэшház málladozó vakolatú, beszakadt tetejű, aprócska épület volt. Mint a többi. A bővítést alulról kellett kezdeni. A régi pince mögé új pincerész mélyült a hegy gyomrába. Három, nyirádi bauxitbányában dolgozó tapolcai bányász mélyítette. Hogy a két pince összeérjen, kis alagutat kellett közéjük fújni. Hogy könnyebben menjen a munka, egy üveg bort lógattak be az új pincébe, hogy aki elsőként meglátja, az ünnepelhessen. Megitták, megtörölték homlokukat és dolgoztak tovább. A földszinti helyiségek is átváltak. A lejtő felé néző a tisztaszoba lett, öreg kanapéval, a szoba közepén asztallal, az ablakban a borotválkozó tükör mellett csokor virággal. A kapuval szemben lévő helyiség többféle funkciót kapott. Nemcsak bejárat, közlekedő és feljárat a tetőtérbe, hanem konyha és étkező is. A ház lelke és központja a festett sarokpad és nagyasztal, rajta egy tál pogácsa. A lenyugvó nap beszőrődő óarany fénye hozzáadódik a finom illatokhoz és valami földöntúli jóérzéssel lepi meg a megfáradt embert. Az új toldalékban rendben sorakoznak a kamra, az öltöző-mosdó és a szüret eszközei. A düledező terménytároló padlásból három tágas hálószoba lett. A három leány választott magának egyet-egyet: egy a déli, messzi tájra nézőt, egy a hátsó, szabadba nyíló titkos ajtajút, egy a tűzhelyhez legközelebb eső közepsőt.

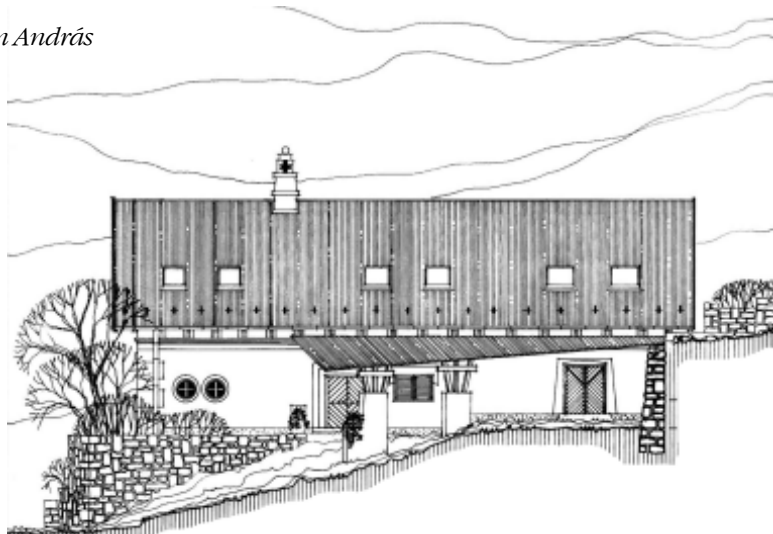
Megismerni

Még egy előtető volt az álma a bejárat felőli oldalon, hogy az az árván álldogáló bazalt pillérekre támaszkodva védje a déli nap melegétől a házat. Az eredeti terveken is rajta volt, de a betegség közbeszólt. Ketten rajzoltuk tovább. Nem kellett magyarázkodni, Mesterem minden mozdulatát, vonalát láttam magamban. Gyerekkoromban sokat jártam a Csobánci hegyen. Az a napfény ma is a lelkemben bizserg. Amikor Mesterem beszélt róla, magam előtt láttam a gyönyörűséges pannon tájat, s ahogy Ő a hegyoldalban a szőlővesszőket karózza, kötözi, Péter-Pálkor fattyazza, nyáron kapálja, permetezi, lehajol a tőkékhez és megmetszi. A Csobánci hegy mindezt folyékony napfényvel meghálálja. Mesélt és én rajzoltam, hogy a mű előbb legyen kész az időtlenségnél. Ő mesélt és én megismertem valamit, ami nem kőből épül, hanem napfényből.

Megvilágosodni

Megvilágosodni annyi, mint megérezni a Napfény melegét...

Krizsán András

LEVÉL KUND FERINEK

Kedves Feri!

Te aztán jól átvertél bennünket éveken keresztül. Mindig hangsúlyoztad, hogy a Te építészeted nem organikus, hogy a Te építészeted más, mint a miénk, de azért nagyon jól érzed magad köztünk. Most lebuktál, mert Teréz meghívott bennünket a Csobánc oldalába épített házádba egy „szeretetteljes összejövetelre”. Gondolom, ott ültél égi rajzasztalodnál, és borozgatva kajánul mosolyogva figyeltél bennünket, ahogy álmélkodva múlatjuk az időt a Te Házadban, ahol együtt sajnos nem lehetünk, pedig az lett volna csudajó.

Ferikém, nagyon hiányoztál, de légy nyugodt, Teréz fantasztikusan kedves, figyelmes háziasszony volt. A házad nagyon szép, az élet szeretete sugárzik minden részletéből.

Jól éreztél volna pedig Magad közöttünk, jó sokan voltunk, Bodonyi Csaba feleségével és gyerekeivel, Menyus a feleségével és fiával, Herczeg Ági, Csontos Csabáék, Kapy Jenőék. Jenő autója gyönyörűen összepettyezte sárral Bodonyi fehér ruháját. Ott volt Krizsán András, aki segített Teréznek a vendéglátásban. Ott voltak Maros Tamásék, Plesz Tóni, a magyar építészeti igrice, Reischl Gáborék, Sala, Sáros és Tika, Tészta a feleségével és a szomszéd Imre, aki fantasztikus tokányt főzött nekünk. Teréz elmondta, hogy egy jeles alkalommal Te is ilyen főztél itt, ez is Rád emlékeztetett. Én is magammal vittem a fiamat, aki soká üldögélt a „sufni-budi” előtti teraszon, onnan bámulta a tájat.

Feri, milyen érzés volt onnan fentről látni, hogy mennyire élvezzük szeretett feleséged vendégszeretétét, gondoskodását, kedves házad kényelmét?

Feri, ha van valami, ami organikus, akkor ez a ház igazán az. Minden részlete a szeretetről, emberségről, az életről szól. Átvertél bennünket, mert magadnak és családnak ilyen házat csináltál, és közben elhitetted velünk, hogy Te nem vagy organikus, Te racionális vagy és kimért. Pedig te voltál, Te vagy az organikus, a legjobbak közül való.

Bodonyiék még este felmászta a Csobáncra, a fiának ez úgy tetszett, hogy megígértem, másnap délelőtt mi is fölme gyünk. Másnap reggel, mikor újra fölsétáltunk a házadhoz, elkaptott a szomszéd Imre egy kupica pálinkára. Beszélgettünk, és mikor Rólad esett szó, könnyes lett a szeme. Hiányzik a Feri, mondta, nagyon hiányzik. Hiányzol, nekünk is nagyon hiányzol.

Aztán fölmentünk a Csobáncra és fenn eszembe jutott a Pilisszentlélekre tett kirándulásunk, és abban a pillanatban ott álltál mellettünk, és körbemutattál a hegyről a Balatonra, a Káli-medencére – látjátok ezért a látványért szeretem ezt a helyet. Jó volt itt Neked, csak kevés volt az idő.

Drága Teréz, drága Ferikém, köszönjük Nektek ezt a lélek-nemesítő hétvégét, soha nem felejtjük el. Köszönöm, Feri, hogy ha késve is, megismerhettem Kund Ferenc igazi Házát.

Siklósi József

Kéri Ádám, Kiss Gergely, Kóczy T. László, Várlaki Péter

MÉG EGYSZER A SZENT KORONA ZOMÁNCKÉPEINEK VIZSGÁLATÁRÓL

Köszönettel fogadtuk Bradák Károlynak a 2005/2. számban megjelent észrevételeit *A Szent Korona zománcképeinek vizsgálata* című cikkünkkel (2004/3) kapcsolatban. E megállapítások egy része helyesen hívja fel a figyelmet a sajnálatos tévedésekre és sajtóhibákra, más része azonban téves ténymegállapításokon és hibás módszertani megközelítésen alapul. A következőkben tételesen szeretnénk válaszolni néhány megjegyzésére.

1. A színes fényképek színeképelemzésével kapcsolatos kritikája alapvető tudományfilozófiai és módszertani tévedésre épül. A természettudományi vizsgálatok sajátja, hogy a vizsgálat visszahat a vizsgált jelenségre vagy tárgyra. (Csupán utalni szeretnénk a jól ismert Heisenberg-féle relációra, vagy Wolfgang-Pauli ismeretelméleti téziseire. Ebben az értelemben a vizsgálat megváltoztatja magát a tárgyat.) Korántsem véletlen, hogy a Szent Koronát és hasonlóan különleges és felbecsülhetetlen értékű alkotásokat – mint a későbbi hivatkozásainkban szereplő Pala d’Oro zománcképeit is – nem engedik olyan vizsgálatnak alávetni, amely potenciálisan roncsolhatja tárgyát. A Szent Koronán korábban végzett lézeres vizsgálatok is, mint köztudott, visszafordíthatatlan színváltozásokhoz vezettek. Sajnos a jó minőségű digitális fénykép készítése is, bár igen kis mértékben, visszahat a fényképezett tárgyra. Ez a magyarázata, hogy a Szent Korona fényképezését igencsak korlátozott mértékben engedélyezik, és hazánkba történt visszatérése óta a mai napig csak Szelényi Károlynak volt lehetősége a Szent Korona (jól ismert) fényképeinek elkészítésére. Mi ezeket – a jelenlegi

lehetőségek szintjén technikai értelemben legjobb minőségű – fényképeket vettük figyelembe vizsgálataink során. (A fényképeket a művésztől szerződés alapján a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem kutatási célokra kapta meg.) Ezek a felvételek semmivel sem kevésbé híven adják vissza a zománcképek eredeti színeit, mint bármely más fizikai vizsgálat segítségével kapott színeképelemzés.

Bradák Károly hivatkozása a David Buckton által 1981-ben publikált színeképelemzésére azért irreleváns, mivel az azóta eltelt negyedszázad során a vizsgálati technika jelentősen fejlődött, céltalan és módszertanilag hibás megközelítés lett volna ezeknek a régi eredményeknek az újrafeldolgozása. Hangsúlyoznunk kell, hogy az általunk alkalmazott számítógépes elemzés lényegesen új eleme nem maguknak a digitális fényképeknek a közvetlen vizsgálata, hanem a teljesen újszerű, a modern számítási intelligencia eszköztárába tartozó ún. *szimulált mesterséges neurális hálózati algoritmusok* alkalmazása. Ezek olyan konvergens tanuló folyamatokat valósítanak meg, amelyek alkalmasak nagy bonyolultságú, igen sok összetevőjű jelenségek, mintázatok hasonlóságainak és különbözőségeinek a felismerésére. Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a vizsgálataink nemcsak a színelemzésre, hanem a rekeszhatároló lemezek vastagságának statisztikai elemzésére is kiterjedtek. Végül elvégeztük az ötvösműhely, illetve művész azonosítására nagy valószínűséggel alkalmas, a megmunkáló szerszám alakját visszatükröző ívek sugárértékeit értékelő vizsgálatát.

Mihael és Gabriel arkangyalok a Szent Koronáról

Mihael, Gabriel és Uriel arkangyalok a Pala d'Oro-ról

Mindhárom mérést intelligens számítási módszerekkel végeztük. Mindhárom egymástól független vizsgálat eredménye megegyezett a Szent Koronán lévő zománcképek azonos, illetve eltérő eredetének kérdésében: a képek közül Dukasz Mihályé mutatott markáns eltérést a többitől.

2. Bogyay Tamás élete utolsó hónapjaiban megváltoztatta korábbi véleményét a Szent Koronán lévő Géza képet illetően egy ezzel kapcsolatos előadásán elmondottaknak tulajdoníthatóan. (Megállapításunkat az előadásán jelen lévők tanúságára alapoztuk.) Természetesen a tények szempontjából semmi

jelentősége nincs, hogy egy kutató véleménye konkrétan hogyan alakul. Eredményeink elsősorban nem Bogyay Tamás (írásban meg nem jelent) feltételezett kései véleményét, sokkal inkább Ferencz Csaba professzor szintén objektív vizsgálati módszereken alapuló fizikai és matematikai elemzését hivatottak alátámasztani. Tanulmányunk lényegi eredményeinek eredeti megjelenése (Bécs, 2001. 06. 19.) óta megszilárdult a meggyőződésünk, hogy a Szent Korona részben bizánci mintázatot követő egységes ötvös remekműként Magyarországon készülhetett.

Dávid és Salamon királyok zománcképe a Pala d'Oro-ról

3. Írásunk eredeti szövegébe sajnálatos tévesztés került, hiszen természetesen Sarolt királynéről van szó. Ez a cím viszont bízvást megilleti őt, hiszen – bár az újkori magyar történeti irodalom fejedelmeként emlegeti –, Gézának a korabeli latin nyelvű titulusa „rex” volt, ami magyarul csak királynak fordítható (így szerepel a quedlinburgi császári meghívólevélben 972-ben, Szent István rövidebb legendájának latin szövegében és a Hartvik-legendá megmaradt töredékében is).

4. Bíborbanszületett Konstantin zománcképe nem eredeti formájában található a Szent Koronán, ennek magyarázata, ahogy tanulmányunkban kifejtettük, igen egyszerű: a zománcképek egy része nem az eredeti helyükön láthatók ma.

5. A legkevésbé sem értünk azonban egyet azzal, hogy a császár ruházata különbözne a többi képen található mintázatoktól. Hiszen éppen legfontosabb megállapításaink egyike hívja fel a figyelmet arra, hogy a császár nyakában a főangyalokéval teljesen megegyező, de szimmetrikus „efód-szerű” ruhadarab található. Ez a ruhadarab értelmezhető a maniakion és a lorosz (a bizánci papi ruha részeinek megnevezései) összeolvadásából keletkezett gallérmak. Ennek az értelmezésnek a valóságosságát az adja, hogy a ruhadarabok mindkét vállon lenyúlnak, kiszélesedő kerek végükön éppen az orbiculusok

szokásos helyét fedik. Természetesen nem állítjuk, hogy ez a ruhadarab ószövegségi efod. Érdekes azonban az a tény, hogy a Szentírás részletes leírásában (héberül, ógörögül és latinul) éppen azt a három színt említik (vörös, kék és arany, azaz sárga), amelyek a császár képén is szerepelnek. (A karmazsin a török „kirmizi” szóból ered, amelynek a jelentése: vörös, így nem jelent újabb, negyedik színt. A négy szín feltételezése Bradák részéről tévedés, a Károli Gáspár által karmazsinnak fordított szín csak a varrófonálra vonatkozik. A karmazsin szín felvetése egyébként igen érdekes, mert a *Kivonulás könyvének* az efodra vonatkozó eredeti héber szövegében az *SNI* szó – Sin Nun Rés – szerepel, ami nem csak a ma már nehezen meghatározható vörös színt, hanem egyben a vörös fonalat magát jelenti, még-hozzá a napkelte vörös színére utalva. A karmazsin fonál a Szentírás más könyveiben található utalások szerint a Messiás újjászületésének jelképe is. Ez a tudás triviális lehetett a korai keresztény kultúrában, ilyen módon tehát a császár és a főangyalok efodjának peremén lévő fonalszerű vékony vörös színt tekinthetjük az *SNI*-nek, míg az efod peremén belüli másik szín a bíborvörösnek felelhet meg.) Az „efód-szerű” jelzőt azért alkalmaztuk, mert magyarországi eredetet valószínűsít, hiszen Szent István idejében nagy számban éltek Magyarországon

judaizáló kazár-kabar és káliz előkelők. Erre a legkésebb bizonyíték a kabar vezéri nemzetségből származó, Aba melléknévű Sámuel királyunk. Sok okirat is utal jelenlétükre. Bíborbanszületett Konstantin különleges ábrázolási módjáról valószínűsíthető, hogy képe a főangyalok és a szentek körében, a fizikai atya (Géza) szomszédságában, az általa alapított új keresztény királyság fölött főpap-királyfi gyermekének (Szent Istvánnak) angyal meghirdetését jelképezi.

6. A császári vállgallér és a nyakviselet, a maniakion és a lorosz, éppen úgy, mint a keleti szertartású főpapok omofóronja és a papi epitrakélion és természetesen a nyugati stóla is rokon eredetűek és az efódra vezethetők vissza. Mindazonáltal egyetértünk Bradák Károly állításával, hogy a Szent Korona nagy valószínűséggel nem Bizáncban készült. Egyetértünk azzal is, hogy a ruházat, a hajtincs és a szakáll ábrázolása a szokásos császárábrázolástól eltér, hiszen éppen azt a felismerést közöltük, hogy a császár mind arcát, mind viseletét tekintve a Szent Koronán főangyal-szerűen jelenik meg. A császár fején látható bizánci korona és a jobbában lévő labarum (persze a felirattal együtt) minden kétséget kizáróan eldönti, hogy az alkotóművész bizánci császárt kívánt ábrázolni. Megköszönjük Bradák Károly észrevételét, hogy a császár kezében található tárgy nem kard, hanem irattekercs. Ez ugyancsak amellől szól, hogy a tudós császárról van szó, ami az ábrázolásmód különleges sajátosságaként megerősíti, hogy Bíborbanszületett Konstantinnal nézünk szembe.

7. Tény, hogy az efód-szerű vállgallér legközelebbi analógiáit a Pala d'Oro egyes zománcképeinek (12 főangyal, Dávid és Salamon király) ábrázolásain találhatjuk meg. Érdekes, hogy Dávidot és Salamont bizánci császári öltözetben és koronával ábrázolta alkotójuk. Van azonban néhány lényeges eltérés. A vállgallér alakja kissé eltérő, mintázata fordított irányban a tunika alján is feltűnik, éppen úgy, ahogy a Monomachos korona császár ruhájának alsó szegélyén. A színek változatosak és csak részben egyeznek meg a Koronán található hasonló ruházatok színeivel, azzal a három színnel, amelyeket az efód leírásánál említettünk. Elfogadjuk azt a feltételezést, hogy a Pala d'Oro régebbi zománcképei rendkívül szoros rokonságot mutatnak a Szent Korona zománcképeivel. A kutatók többségének feltételezése szerint ezek a képek a tizenegyedik században, annak inkább második felében készülhettek. Éppen a főangyalok képeinek esetében azonban archaikus, akár tizedik századra is visszamutató jellegzetességek is felismerhetők. A Pala d'Oro első változatát 976-ban I. Szent Orseolo Péter velencei dózse, a mi I. Péter királyunk dédapja készítette. Ekkor azonban a mai zománcképek, vagy ezek nagy része még nem alkothatta részét a gyűjteménynek. A Pala D'Oro-ról megjelent tanulmányok szerzőinek feltételezése szerint az 1105-ben elkészült második változatban már megtalálható volt a ma ismert képek döntő többsége, így az angyalok, a próféták és az apostolok. Elképzelhető, hogy a két dátum között – esetleg 1030, de legkésőbb

1050 előtt, ameddig Velencében az Orseolo család uralkodott és ápolta rokoni kapcsolatát Szent Istvánnal –, a Szent Koronán lévő zománcképek szolgálhattak mintaként a Pala D'Oro egyes képeihez.

A Szent Korona zománcképeinek Itália területén további utódai is felbukkannak, ilyenek a L'Oro di Siena zománcképei. A durvább kivitelezésű, Mihaelt és Gábrielt ábrázoló képeken az említett szegélyminta csak a tunika alján tűnik fel. Az angyalok nyakában szabályos maniakion található. Érdekes, hogy mind a velencei, mind a siennai zománckép együttes esetén a hivatkozott kötetek szerzői a datálást a magyar Szent Korona Dukász Mihály képeinek alapján végzik el – a zománcképekkel mutatott rendkívüli hasonlóság alapján –, így helyezik azokat a 11. század második felére.

Szent István udvara és a velencei udvar közötti élő szellemi kapcsolatot támasztja alá az a tény is, hogy Szent Gellért, Szent Imre királyfi nevelője a 11. század tízes éveiben érkezett Velencéből a magyar királyi udvarba.

8. Végül: nem tudjuk értelmezni a különbségtelt Szűz Mária és a Szent Szülőanya között. A Szűzanya nem különböztethető meg az Istenszülő (Theotokosz) fogalmától. Bradák Károly néhány technikai megjegyzésére válaszolva megemlítjük, hogy Csomor Lajos összes írását ismerjük, s úgy gondoljuk, hogy a feltételezeten hiányzó képekkel kapcsolatos hipotéziseit semmilyen bizonyíték nem támasztja alá. Egyes zománcképek erősebben vagy gyengébben kopott volta igen sokféleképpen magyarázható és egyáltalán nem zárja ki azt, hogy egy adott zománckép eredetileg ne lett volna a Koronán.

Befejezésül leszögezzük, hogy történelmi kérdésekben vagy kutatásokban általában nincs mód a tények utólagos vitathatatlan megismerésére. A történelemtudomány és rokon területei mindig a lehető legnagyobb valószínűség meghatározására törekcsenek a múltbéli tények rekonstruálásánál. Ezért Bradák Károly összefoglaló módszertani kritikáját nem fogadhatjuk el. Rekonstrukciós kísérletünk a meglévő és elérhető írott és tárgyi adatok és a modern informatikai kutatási módszerek együttes alkalmazásával legjobb tudásunk szerint készült és a jelenleg általunk legvalószínűbbnek tartott megoldást jelenti. Nyitottak vagyunk tényekkel és adatokkal alátámasztott, új konstruktív hipotézisek felállítására is, ahogy évek folyamán mi is többször módosítottuk korábbi feltevéseinket. A modern tudományos módszertant a cáfolhatóság kritériuma jellemzi: megállapításai nem véglegesek, azokat új ismeretek, új kutatási eredmények vagy logikai következtetések bármikor megingathatják.

HIVATKOZOTT IRODALOM:

- W. F. Volbach: *Gli smalti della Pala d'oro*;
A. Perturi és B. Bischoff: *Le iscrizioni della Pala d'oro*;
R. Polacco: *Una nuova lettura della Pala d'oro*;
mindhárom a H. K. Hahnloser és R. Polacco (szerk.): *La Pala d'oro*
c. kötetben, Canal et Stamperia, Venezia, 1994.
L. Bellosi: *L'Oro di Siena*, Skira, Milano, 1991.

Miklóssy Endre

KÉP AZ ESZKATOLÓGIÁRÓL

(Meggyesi Tamás: *Lány egyszarvúval. Barangolások egy ősi mitológéma nyomában. Pallas Kiadó, 2001. Budapest.*)

A görög *eszkatológia* szó a végső dolgokat jelenti, mondhatjuk a világra vonatkozó ismeretek lényegét. Az utóbbi két-három évszázad ezt a feladatot az úgynevezett „pozitív ismeretek” számára tartotta fenn, az érzékelt valóság, a tudományos ismeretszerzés és a logikus gondolkodás hármasságának. Ma úgy tűnik, hogy a világunk mindazzal, amit ennek alapján berendezett, valóban közelebb került a Véghez. Anélkül, hogy a végső dolgok ismeretéhez is közelebb került volna. Ez a világgép sehogyan se tud szembe nézni a saját alapjaival, és bizonyíthatatlan, sőt nyilvánvalóan téves előfeltevésekre kell támaszkodnia. Nem tudja leírni azt, hogy mi tartja össze a világnak az általa leírt részeit. Nem ismeri mindazt, ami a történéseit meghatározza. Semmit se mond arról a szubjektumról, aki ezt a világot ismerni és alakítani próbálja.

A tudományra alapozott világgép kidobta a „sors” fogalmát, és az „okság” fogalmával helyettesítette – mondja Loszev, orosz vallásfilozófus – csakhogy ettől még változatlanul megmaradt a „sors”, a magyarázatára szolgáló világgép viszont széthullott. A logika segítségével megismerhetők okokról beszélünk, azzal a feltevéssel, hogy urai vagyunk vagy lehetünk a világnak Ez a Tudomány. Ám egyszersmind zavaros képeket hozunk elő a tudatalattinkból, hogy a mégsem uralható sorsot megmagyarázzuk. Ez a Babona.

„Flectere superos non possim Acheronta movebo” – a lélekgyógyász Freud a XX. század elején ezt a vergiliusi mondatot választotta életműve mottójául. „Nem tudván a fentieket megindítani, megmozdítom majd az Alvilágot.” Ide azonban a tudomány és a logika mechanikus világának a sémájából nem lehet eljutni, mint ahogyan a világnak a valóságos, tehát minket érintő megismeréséhez sem. A világ ugyanis organikus, azaz a részei egymással szervesen összefüggenek, és a középpontnak az ember akkor is önmagát tekinti, ha ezt még magának se vallja be.

Az organikus világnak pedig a *szimbólum* a kifejeződési módja. A szimbólum, ismét Loszev megállapításával, két önálló létezőnek, a képek és az eszmének az el nem különíthető egybeesése. Ezért éppoly létező, mint maga a világ, és ekképp éppoly kimeríthetetlen is az értelmezés számára. Az, hogy „tükörszerűnek” látszik, vagyis mintha csupán a tapasztalati világot adná vissza, csupán az értelmezéséből következik, hiszen az értelmező a saját sorsát kívánja benne megfejteni. Így azután a megfejtés lehet változó, vagy akár téves is, de ez nem is érinti a szimbólumba foglalt igazságot.

A szimbólumban megjelenik a világ nem-változó lényege. Ezzel függ össze az is, hogy logikailag nem megközelíthető ellentmondásokat tartalmaz, mert éppoly ellentétes tartalmakat foglal magába, mint maga az Univerzum. De épp ettől lesz kifejezőbb és gazdagabb annál a logikai kifejtésnél, ami inkább hasonlít a Milói Vénusz csontvázára, mint egy hús-vér nőre.

Éppen ezért vonzó és könnyű innen eljutni ahhoz a mese- és mitológiavilághoz, amelyből minden egyes ember tudatos lényre születik. Korunk szórakoztatóipara támaszkodik is rá, de ezzel még csak álmvilágba juthatunk. Kevésbé könnyű eljutni a szimbólum világmagyarázó felfogásához, vagyis az éberséghez, hiszen fel kell adjuk a logikai egyértelműségen nyugvó megfejtést. (Ami megfejthető, az egyúttal eltűnik, mint a szfinx Ödipusszal szemben, érdektelenné válik, mint egy megfejtett keresztretjvény.) Mindazonáltal nincsen más lehetőség. Problematikus kezelési módja dacára ezért fordultak a szimbólumhoz a tudományos-logikai világmagyarázat helyett a világot megérteni kívánó vallás- és mítoszkatatók Jungtól, Guénontól, Szolovjovtól kezdve Ottoig, Kerényiig, Mereskovszkijig, Loszevig, Eliadéig, Northrop Fryeig, Titus Burckhardtig. A szimbólumfejtés alapja a tudományétől eltérően nem az analízis, hanem az analógia.

A szimbólum két eleméből általában az eszme szokta érdekelni a kutatókat, mivel a képet a maga egyediségében korlátozott értelműnek, inkább csak szemléltető szerepűnek tartják. Az ikon-kutató Florenszkij és némileg a yantra-szakértő Hamvas Béla jelentenek kivételt, mint akik hajlandók a „képet” tekinteni elsődlegesnek. Meggyesi Tamás kétszeresen is „kivétel”. A képből indul ki, sőt, egész mítoszfejtése *egyetlen* képre irányul. Az európai középkorban meglehetősen elterjedt képen az egyszarvú a fejét egy fiatal lány ölébe hajtja, mögötte a sűrűben vadászok lesnek rá, hogy megöljék.

„Egyetlen gondolat betölti a végtelent” – mondja William Blake, az angol misztikus költő. Mivel a gondolat maga is végtelen, és ezért, fegyelmezetten a végére járva, rajta keresztül mindent megismerhetünk. Meggyesi megközelítési módja mégis úgyszólván példátlan. Hirtelenjében csak Frazer, az angol etnográfus *The Golden Bough* (Az aranyág) című nagyhírű könyve jut eszembe. Egy ókori elbeszélésből tudjuk, hogy egy Dianának szentelt latiumi erdőben azt, aki egy bizonyos fáról letört egy ágat, az „erdei király” megölhette. De ha a másik győzött, akkor ő lett az új király. A furcsa, de jelentéktelennek tűnő ókori epizódból Frazer az egész Földet átfogó mágikus gondolkodást rekonstruálta.

Hasonlóképpen vezet át minket az Egyszarvú, a legendás Unicomis egy egész világtörténeli korszakon. Mint szimbólum, kimeríthetetlen tartalmú, az elemei pedig minden kultúrában megtalálhatóak, és ezért mintegy fonálként felfűzhető rá az egész okkult, azaz rejtett hagyomány.

A nyugati keresztény ikonográfiában az Egyszarvú, úgy látszik, az 1400-as években került fontos szerepbe. Meggyesi Tamás szerint párhuzamosan azzal, ahogy a vallásos érdeklődés az „angyal üdvözlét” epizódja felé fordult: az angyal megjelenik Máriának, hogy közölje, ő lesz a várt Messiás édesanyja. Az Egyszarvú úgy kerül ide, mint a testet öltő Ige képe.

Az Egyszarvú képe és legendája a középkorban fölöttébb kedvelt *Bestiariumból* származik, amelyet egy Physiologus néven ismert alexandriai gnosztikus szerző állított össze különféle ókori elbeszélésekből. A legendás állat azonban sokkal régebbi.

A párizsi Musée de Cluny XV. századi, hatrészes falkárpit-sorozat; fent balra az *A mon seul désir* című goblein. Mellette a tapintás és a hallás allegóriája. Jobbra fent a New York-i Cloisters múzeum hétreszes sorozatának az egyszarvút fogságban ábrázoló darabja. A lenti sorban az ízlelés, a szaglás és a látás allegóriái.

Meggyesi számos ősi példáját hozza fel a folyamköztől, Mezőpotámiától Kínáig, és a történet ősképletét egy perzsa eredetű asztrálmítosban azonosítja. Az Egyszarvú, a Hold, üldözi az Oroszlánt, a Napot. De az egy fa mögé bújlik, az Egyszarvú szarva a fába akad, és így az oroszlán végülis széttépheti.

Az egyszerű történet minden szereplőjének és eseményének térben, időben és tartalomban igen szerteágazó összefüggései vannak, és Meggyesi könyve ezt fejt ki hét fejezetben, alapvetően az asztrológiai világképhez kapcsolódva:

A Szűz világa – Mária és a Halak – A szarvasok világa – Az Egyszarvú színeváltozásai – Hölgység egyszarvúval – A látás – A Szűz megdicsőülése

Az asztrálszimbolika tehát végigkíséri a művet. Az asztrológiának az a jelentősége a világértelmezésben, hogy kiegyenlítő lehet a világ változatlanóságát tanító idealizmus, és az alaktalan változásokat leíró történelmi fenomenológia között. Változás van, de nem esetlegesen, mert törvényei kozmikus törvények, és a hagyomány ezeket a Nappálya állatövi jegyeivel és a Nap 26 ezer éves periódusú precessziós mozgásával írja le.

A könyv számára a legfontosabb az Aratószűz jegye, amely összefügg a gabona „halálával” és újjászületésével. A Szűz egyik megjelenési formájában haláldémon. Az eleusisi Demeter-misztérium, bár keveset tudunk róla, bizonyosan ezt a kettőséget hordozza éppúgy, mint a teremtő és pusztító Hold-istenek – palántázni ezért szabad csak növekedő holdfázisban. A halál és megújulás ősi szimbóluma a kígyó, aki mérgeivel a halált, védelmével az újjászületést jelképezi. Vagy az erotikus varázslatnak az ősi, minden kultúrában ismert formája, a „fejbenezés”. Molnár Anna a székelly balladában ekképpen veszi észre, hogy a fa, amely alatt ülnek, nem az életnek, hanem a halálnak a fája, és ekképpen hajtja végre elrablóján az ítéletet. A szimbólumok kétarcúságát ezek a példák talán mindennél jobban megmutatják, mint ahogyan maga a világ is kettős arcú.

A Nappálya a precesszió során Krisztus születése körül új csillagképbe, a Halakba lépett. Meggyesi szerint ez nem csupán egy új „világhónap”, hanem egy új „világév” kezdete is. A történet az életről szól, annak folytonos megújulásáról, de egyúttal az ellentétéről, a pusztításra törekvő erőkről is, nem csupán az egyes létezőkre, hanem az egész földi világra kiterjedő léptékben. Az ősi kínai jang-jin szimbolikától kezdve Jung *Schatten* (árnyék) fogalmáig sok példa van arra, hogy milyen szörnyen egyensúlyos a Világmindenség. Krisztus születése is így aktivizálta az Anti-krisztust, és az elmúlt kétezer év sok tekintetben tekinthető az ő uralmának – ahogy ezt János apostol megjövendölte.

Meggyesi az ellentétek lényegét és a kiegyenlítést a Kabbala életfájával szemlélteti. A dilemma, és egyúttal az Egyszarvú szimbolikájában rejlő alapprobléma is az, vajon Isten irgalmas-e vagy igazságos, mert a kettő együtt nem lehetséges. Épp az Egyszarvú-mítosz szülője, a perzsa metafizika az, ahol ez a kérdés a legélesebben és megoldási lehetőség nélkül vetődik fel. A kabbalista Életfa mindenesetre tartalmazza a kiegyenlítés „szerkezetét”, mint a kettő közti középső oszlopot, amely megfelel a gerincoszlopnak, a hindu hagyomány „világtengelyének” is. A kundalini kígyó, vagyis az életerő, e körül tekeredik jobbra-balra, míg végül megérkezik. Hogy hová? Éppen erről szól a könyv.

A szarv az Életfa sajátos megjelenési formája. Érdemes kiindulni magából a névből: CRN, ami az ősnyelvből származó szógyök. *Krónosz*, a görög ősisen, akivel megszületett az idő. *Krainé*, azaz teremteni, mondja a görög. Latinul *creare*. *Caro*, *carnis* az élő húst jelenti, *cornu* pedig szarvat jelent, aminek aztán számos hangtani megfelelője van, a görög *kérasz*, a kelta *karn* (ami egyszersmind földhányást is jelent), a gót *haurn*, vagy akár a mi *szarvaszavunk*. Ide utal a *corona* szó is, az egyik ősvallás agancskoronája, amit a szibériai sámánok használtak. A nagy ókeresztény gondolkodó Dionysios Aeropagita a Bibliával összhangban a Névben találta meg a teremtés végső alapját.

A szarv azonban kétágú, és az „egyszarvú” úgy jön létre, hogy e kettő összefonódik. Ennek a folyamközi ábrázolatait is közli a könyv, és az is lényeges, hogy az Egyszarvú szarva minden ábrázolaton *csavart*. Egyébként se téveszthető össze például a rinocérosz szarvával, annál kevésbé, mivel nem az orból nő ki, hanem a gerincoszlop folytatásaképpen a koponya homlok részéből. Vagyis lényegében a gerincnek, a Világtengelynek a meghosszabbítása fölfelé. Ez a szarv, mint taraj, hegy vagy fallosz, voltaképpen két külön világot köt össze, megfelel „Omphalosznak”, a görög világ-köldöknek.

Az Egyszarvú mint az ellentétek egyesítője jelenik meg. Eképpen válhatott Krisztus képmásává és gyógyítóvá. Hosszú időn át vélték, hogy a szarv darabkája megvéd a mérgezéstől, ezért is vadásszák. Az ikonográfia gyakori jelenete, hogy az Egyszarvú a szarvával megtisztítja az elszennyeződött forrás vizét. Másrészt viszont, és itt látható a mítosz dialektikája, az egy szarv félelmetes, emberfölötti hatalmat is jelenthet, vagyis a Gonosz eszközét. Így jelenik meg az Egyszarvú a prófétáknál és a Jelenések Könyvében. Az Egyszarvú a keresztény mitológiában nem ritkán az Antikrisztus megfelelője.

Hogyan kerültek össze a Hölgy, az Egyszarvú és a vadászok? Az alapmítosz egyik elemét, a mágikus vadászatot már láttuk a perzsa asztrálmítoszban. Ez a nappal és éjjel dialektikáján keresztül az Élet és Halál nagy körforgását tartalmazza. A vadászok az oroszán helyét foglalták el. A másik elem a csábítás, amit a „fejbe nézés” motívuma idéz fel. A Hölgy ölében megpihenő Egyszarvú képének a szexuális tartalma nyilvánvaló. Az eredeti asztrálképben az életfába fúródó szarv esetében is ugyanez fejeződik ki, vagyis az élet folytonosságának a feltételét jelentő halál. Ennek az eszköze a „varázslat”, amit az indiai hagyomány úgy fejez ki, hogy a Létezőt (a Púrusát) elkábítja a Látszat (a Prakriti) tánca, ezért leereszkedik a világba, vagyis az életnek a Sors által egybe csomózott szövedékébe.

Esetünkben, a középkor ikonográfiájában azonban a kép teológiai jelentéstöbbletre tesz szert, így kapcsolódik az Angyali Üdvözlés eszméjéhez. Hiszen Szűz Mária a fiát, az emberként megszülető Messiást, a Halálra szüli meg. Ezáltal lesz, mondja Meggyesi Tamás, a kereszténység mintegy örököse minden őshagyománynak, és valamennyi mítosz tekinthető úgy, mint az adott kultúrkör „Őszövsége”. Ez a gnosztikus szemléletű felfogás megegyezik Hamvas Béla hagyomány-értelmezésével is, amelyet a *Scientia Sacra* második kötetében fejtett ki, és lehet, hogy onnan is származik. Lényege, hogy a „megváltás” voltaképp „retro-creatio”, az eredeti teremtés megismétlődése egy másik, magasabb szinten. A keresztény mitológia így is tartalmazza ezt számos képben és legendában. Krisztus például úgy jelenik meg, mint második Ádám, a Golgota hegye pedig a bűnbeesés miatt elpusztult első ember koponyája (a hagyomány szerint itt volt Ádám sírja), amiből íme, kinő a Megváltás, vagyis az Örök Élet Fája. A szimbólum egyik eleme, a szarv tisztító ereje, így nyer ontológiai jelentőséget. Itt az asztrológiai közelítés átmegegy alchimiaiba: a megtisztítás műveletébe. Az alchimia gondolati jelentőségét a könyv elsősorban Böhme alapján fejt ki. Itt a megváltás jelentéstöbbletre tesz szert. Nemcsak a lélek megváltásáról van szó, hanem az anyagéről is. A cél, Burckhardt nyomán, a szellemet testté, a testet szellemmé változtatni, „a természet fogságába esett Istent kiszabadítani.”

A könyv, mint mondtuk, alapjában véve nem az „esz-mét”, hanem a „képet” értelmezi. Ennek megfelelően rengeteg

figyelemre méltó illusztráció is ékíti. Bizonyos értelemben úgy is tekinthető, mint az Egyszarvút ábrázoló két híres XV. századi francia gobelin-sorozat „magyarázata”: a New Yorki Cloisters-múzeumban őrzött 7, és a parisi Cluny Múzeumban őrzött 6 faliszőnyegé.

A legnagyobb figyelmet az eszkatologikus kulcsnak tekintett *A mon seul désir* (egyedüli vágyamnak) című kárpitnak szenteli. Ez az öt érzéket ábrázoló sorozat hatodik, mintegy megkoronázó darabja. A három szereplő az Egyszarvú, a Hölgy és az Oroszlán kiegyensúlyozott harmóniában vannak együtt, azaz véget ért a mágikus vadászat. A kompozíció a pythagoreus Világegység gondolatára épül föl. (Meggyesi felhívja a figyelmet arra, hogy a firenzei akadémia érdeklődése nem sokkal azelőtt fordult az okkult tanítások görög nyelvű könyvei felé.) A képen az 1-es, a 2-es, a 3-as és a 4-es szerves összhangban, igen szép és végiggondolt kompozícióban kerülnek össze. A jelenet a kör alakban ábrázolt Paradicsomkertben, a középkor kedvelt *hortus conclusus*-ában játszódik. A kör az 1-es megfelelője, és teljességét még inkább hangsúlyozza a fölé feszülő aranyvirágos kék sátor, az Égbolt megfelelője. A Hölgy fátyolát a kibékített ellentétek, vagyis a két szelíd állat, az Egyszarvú és az Oroszlán tartják, a 2-es kiegyenlítő a 3-asban, az alchimista tanításoknak megfelelően. Négy fát látunk körülöttük a Kertben, amelyek a középkori felfogás szerinti asztrológiai szimbólumok, és megfelelnek a négy elemnek is, vagyis a világ égi és földi teljességének:

magyalfa	Kos (Mars)	tűz
tölgyfa	Rák (Hold)	víz
narancsfa	Mérleg (Vénusz)	levegő
erdei fenyő	Bak (Saturnus)	föld

Asztrológiai jelképként a könyv nagy figyelmet szentel a Mérleg-Kos és a Rák-Bak tengelynek, melyek a zodiákusban az élet és a halál tengelyei, és együttes ábrázolásuk ekképpen felel meg az ellentétek kiegyenlítésének.

A Hölgy gyöngysort tesz egy bársony kazettába, Meggyesi szerint ez a születő vagy pedig a sírba tett (feltámadás előtt álló) Krisztus emblémája, esetleg a kettő egyszerre, a Teremtés és a Megváltás egybeesésének analógiájaképpen.

„A sokszarvú ágas szarvas vagy a kétszarvú állatok egyszarvúsodásában, a Sokból az Egy felé tartó mozgásban felismerhetjük a teremtésben önmagát végtelenül megosztó istenségnek azt a vágyát, hogy általunk magasabb szinten állítsa helyre a teremtés megbomlott egységét” – mondja Meggyesi, és ebben az ellentétben látja a szimbólumoknak az e könyven is megmutatott belső ellentétét. Ez az ellentét visszavezet az eredendő bűnre, és itt a szerző az indiai hagyomány őrzőjére, Coomaraswamyra is tud hivatkozni. Ő a mágikus vadászat, a törbe csalás és a darabokra tépés mítikus eseménysorának az értelméről a következőket mondja: „Az istenség sokszorosan megszületik az élőlényekben, majd az élőlények újra megszületnek őbenne. De még így is tény, hogy az áldozat feláldozása és feldarabolása kegyetlenség, sőt árulás, és ez az istenek eredendő bűne, amelyben minden embernek része van pusztán azáltal, hogy embernek született.” A hindu hagyomány Istenképe más, mint a kereszténységé. A mi szóhasználatunkban, de a finomabb indiai értelmezés szerint is ezek nem igazi istenek, hanem csak afféle megszemélyesített világerőkként foghatók fel. A helyzetük mindenestre egy ponton magasabb erők alá van

A tapintás és a látás allegóriáit megjelenítő falkárpitok, valamint az *A mon seul désir* című kárpit részlete

rendelve. Mindazonáltal maga a kifejtés megegyezik a Gonosz eredetének a középkori értelmezésével, ami nem egyéb, mint *privatio boni*, azaz a Jó meghatározásának a kisajátítása. Ez volt az a fa, amelyről a Teremtés Könyve szerint gyümölcsöt szakított, és ezáltal bűnbe esett az első emberpár. És ha az örök élet fájához is eljutnak, akkor visszaállt volna a Teremtést megelőző őskáosz, mert mindenki maga szabhatta volna meg, saját magára vonatkozó következmények nélkül a Világtörvényt. A Halál, ami Pál apostol szavával a Bűn zsoldja, csupán a védelme annak a rendnek, amely nélkül világ sem létezhet.

A könyv a végére a Mandalához érkezik, az indiai hagyományból ismert ősi képhez, amely középpont köré rendeződő, de bonyolult egyensúlyt ábrázol. A Mandala, mint Jung kimu-

tatta, a „belső utak” megfelelője, olyan labirintus, amelyet megismerve az ember eljuthat a maga középpontjára, és ezáltal megszabadulhat kötetlekeitől. Az *A mon seul désir* itt elemzett képe Meggyesi Tamás szerint olyan „mandala”, amelyben a címben kifejezett sóhajtás nyomán a világellentétek magában az emberben ki tudnak egyenlítődni a *Corpus Christi Mysticum*-ban, Krisztus misztikus testében, és ez volna ama egyedüli vágy, amelynek szimbólumát az elemzett kép megmutatja.

Ebben a rövid írásban csak elnagyolt vázlatot adhattam ebből a számos részletében továbbvihető és rendkívül gondolatgazdag könyvből. Amely, ha nem magyarul íródik, bizonyára nagy feltűnést keltett volna. Akkorát, hogy hamarosan magyarul is lefordítanák, és ennek nyomán sokat beszéljünk róla.

KÉT RÉSZLET MEGGYESI TAMÁS LÁNY EGYSZARVÚVAL CÍMŰ KÖNYVÉNEK A PÁRIZSI CLUNY MÚZEUM FALKÁRPITJAIT ELEMZŐ FEJEZETÉBŐL

Hogy a 6 faliszőnyeg közül 5 az érzékek allegóriája lehet, alátámasztja két 16. és 17. századból származó inventár, amelyek hasonló ikonográfiai program alapján készült képeket rögzítettek. Problémát csak az utolsó (vagy esetleg első) faliszőnyeg, az „A mon seul désir” jelent. Kiderült hogy egy bizonyos *Erhard de la Marck* nevű kardinális is rendelkezett egy hasonló tárgyú - de azóta sajnos eltűnt - gobelin sorozattal, aminek a hatodik tagján a következő felirat volt olvasható: „*Liberum arbitrium*”. Ez ugyanazt jelenti, mint az „A mon seul désir”: az én egyedüli vágyam szerint. Az ember eredendően *jóra való hajlamát* - ókori görög és a középkori populáris teológia szerint is - ösztöneink gátolják. Az 5 falikárpit ikonográfiai mondanivalója eszerint az érzéki örömeikről való lemondás lenne. Az ikonográfusok arra hivatkoznak, hogy az „A mon seul désir” képen a Hölgy a ládikóból a nyakláncot nem *kívánsi*, hanem - lemondása

jeléül - *visszateszi*. Erre utalna a Hölgy mozdulata, valamint a selyem, amiről a gyöngyöt a ládikóba csúsztatja. Hogy a képek kapcsolatban vannak az 5 érzékkel, az nyilvánvaló; de nem valószínű, hogy mondanivalójuk ennyire lapos lenne. A képekből ugyanis egyáltalán nem az érzéki örömeikről való lemondás, hanem éppen ellenkezőleg: *az érzékek kultúrája, az ösztönök transzformációjának lehetősége és az anyag megnevesítését, felmagasztalását szolgáló szellemi tevékenységek apoteózisa* árad. Mert az érzékek nem csak a jóra való hajlam kibontakozásának gátjai, hanem *a magasabb megismerés eszközei* is lehetnek. (...) Elgondolkodtató, hogy a keleti hagyomány például 6 érzéket tart számon, mert a „külső megismerés” öt szerve mellett a „belső megismerés”, a gondolkodás, a reflexió, vagyis *a gnózis* képességét is ide sorolja. Lehet, hogy ez a hatodik kép valójában az érzékek által közvetített töredékes valóságképek *összegzése*, és egyben magasabb szinten történő reintegrációja. Hogy melyik felfogás jár közelebb a programadók eredeti szándékához, az nyilván attól is függ, hogy miként lehet értelmezni a sátor feliratát: „A MON SEUL DÉSIR” - *az én egyedüli vágyamnak*. Kinek a vágyáról, és milyen vágyról van szó?

Z. Tóth Csaba

A MÁSIK KÖZÉP-EURÓPA

a Keresztény Közösség nemzetközi találkozója, Pozsony, 2005. július 1-6.

Krisztus bennetek! – Christus in euch! – Christus vobas! – hangzottak fel öt napon át reggel és este az emberszentelő szertartás mélyreható szavai cseh, szlovák, német és magyar nyelven a Szalézi Rend szállójának nagytermében, Pozsony nyugati erdőszején, egy óra járásnyira Dévény ősi várának romjaitól. A pozsonyi találkozó résztvevői a kereszténység egyik megújuló, a szellemi forrásokhoz, az ember magasabb rendeltetéséhez visszatérni akaró impulzusának hangjait fogadhatták szívükbe, az 1922 óta fennálló Keresztény Közösség (Christengemeinschaft) papjainak és segítőinek tolmácsolásában. Valóban, mi lehetne alkalmasabb Közép-Európa jövőjének megalapozásához, mint a Teremtő Ige komolyan vétele, ki lehetne biztosabb alapja a közép-európai népek érdektől mentes, szabad kibontakozásának, mint az élő Krisztus, a Vele, és Általa egymással újratalált kapcsolatunk? A találkozó ezt az újrapcsolódást tűzte ki céljául, és azt hiszem, ebből az élményből a munkacsoportok (1. Közép-Európa feladata, 2. Az Én tragikuma és nagysága a Niebelung-ének alapján, 3. Krisztus mindennapi életünkben, 4. A gyónás, mint út a belső békéhez, 5. Művészet, mint az új társadalomhoz vezető út), a művészeti csoportok (ének, tánc, festés, euritmia) foglalkozásai valamint az esti előadások révén is (Közép-Európa szellemi dimenziója; Cyrill és Metód; Árpád-házi Szent Erzsébet; Unitas fratrum) mind a kilencven résztvevő, köztük a hétfős magyar csoport, hazavihett valamit.

A találkozó levezető papjainak szándéka szerint igyekeztünk átjutni az „egyk”, a történelmi, társadalmi, gazdasági problémákkal terhelt Közép-Európából a vágyott szebb-jobb másikba, és ennek megvalósítását egy belső hozzáállás kialakításával véltük elkezdni. A kereszténység szellemében akarták megtartani az interaktív konferenciát, elméleti-történelmi-politikai berögzültségektől mentesen. Így az egész rendezvény kapott egy lebegő jelleget, amire, úgy tűnt, fel lehet „kapaszkodni”, s ami elvileg egy kölcsönös megértés, elfogadás alapjául szolgált, de a lebegés út, hiányérzetet is hagyott bennem, mert egyáltalán nem tudtunk meg tárgyalni idevágó fontosabb kérdéseket. Mintha ezt „valahol” nem engedték volna meg, miközben mi a szabadság és igazságosság mellett tettünk hitet. Így aztán a munkacsoportokban nem sikerült a valódi párbeszédig izzítani a részvételt, noha kitűnő tolmácsok is rendelkezésre álltak.

A magyarság történelmi megítélésével kapcsolatban is volt néhány mozzanat, amit többé-kevésbé mindenki tapasztalhatott már, aki az elcsatolt területeken járt, onnan híreket hallott, vagy olyan antropozófusok részéről, akik tagadják a népiség, a népszellemek – igaz, közvetítő jellegű – szerepét, annak ellenére, hogy Rudolf Steiner számára ez nem volt tabu-téma. Most csupán azt említem, ami szorosabban kapcsolódott a találkozóhoz. Nekem jutott a hálátlan – mert mások által előszeretettel félreértett – szerep, hogy ez ügyben némi kiigazítást tegyek. Mindenekfelett sajnáltuk, hogy nem hívtak meg magyar előadót,

bár voltak magyar vonatkozású előadások. Találkozhattunk a véleménnyel, miszerint a magyarok Szent Istvánig csupán káoszt hoztak a térségbe (M. Kaiser), ám egy teljesebb rátekintésben mégiscsak arról van szó, hogy a magyarság őseje egyszerűen messze meghaladta az itt élő népek életerejét, s hosszú távú fejlődést biztosított a régió számára, a kor viszonyaihoz mérten nagyvonalú törvényi, kulturális, gazdasági keretek között. Elhangzott egy előadás Cyrill és Metód, a szlávok görög apostolainak térítő munkájáról, akik misztikus sugallatra, a héber és a görög ábécé segítségével hozták létre a cirill írást, a szláv nyelvű istentiszteletet és fordították le a Bibliát. Ám az előadó (Frank Peschel) nem említette meg a szláv forrásban fennmaradt Metód-legenda szép epizódját Metód és az „ugor král” – minden bizonnyal Álmos vagy Árpád fejedelem – találkozásáról 882-ben, noha a leírás jelzi, hogy a kereszténységhez már ekkor sem viszonyultunk ellenségesen. A Metód-történet fontos adaléku szolgálhatott volna a korai történelmünkéről szóló egyoldalú nézetek helyreállításához, legalább a jelenlévők számára.

Ezzel szemben a morvák elűzték Metódot, aki 885-ben elhunyt. Cyrillnek is volt találkozója a magyarokkal, amikor a kazárokhöz igyekezett: a források szerint 860 körül a Chersonesztól (Krím) északra portyázó ugor csapat elfogta, majd nagylelkűen elengedte. (Cyrill 862-ben hunyt el.) Hozzáteszem, hogy az órosz Nesztor-krónika vagy *Poveszti vremennyik let* szerint éppen 882 táján Kijevben volt Olma (Álmos) udvara a Magyarnak nevezett hegyen (*Laurentius-kézirat*) és Álmos Szent Miklósnak szentelt templomot is építtetett ugyanott (Nikon-kézirat; in: Hodinka Antal: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. 1916. Érdekes további adat, hogy az utóbbi forrás megemlékezik róla, hogy két magyar fejedelem, Géza – akit *Stefannak*, azaz koronásnak nevez – és testvére, Mihály Bizáncba ment és felvette a görög kereszténységet; ld. még: Z. Tóth Csaba: *A hun-magyar eredethagyomány kérdései III. Álmos fejedelem és Kijev*. Turán 2002/3; egyébiránt a kijevi magyar uralom emléke még Szent Imre herceg idején is élt, akinek egyik címe *Dux Ruisorum*, a ruszok fejedelme volt). Az Olma és Álmos nevek azonosságát a szovjet időkben tagadták, de a nemzetközileg elismert ruszológus, George Vernadsky megerősítette. Mikor tapintatosan elmeséltem a volt NDK-s prágai előadónak a Metód-legenda kimaradt részletét, meglepetten mosolygott, majd odébbállt. Más külföldiek sem hallottak róla. Nyilván csak egyoldalú forrásmunkák álltak rendelkezésükre.

Mindezekért valamelyest kárpótolt a magyarok által épített, de már a morvák által őrhelyként, valószínűleg földvárként szolgáló Dévény várának és környékének grandiózus látványa, ami mély értelmet nyert Michael Kaiser előadása nyomán. Ezt röviden ismertetem, beleszöve a többi előadás lényegesebb pontjait. Eszerint a térség már szinte földtanilag predesztinálva volt a különböző későbbi szellemi-kulturális hatások egybeáradására. A vidék a négy égtáj felé vezető utak találkozásának

METÓD ÉS A MAGYAR KIRÁLY TALÁLKOZÁSA

A szlávok apostolának, Metód püspöknek életiratóiban, ami egyik tanítványának műve, s alig néhány évvel Metód 885-ben bekövetkezett halála után, még Álmos életében keletkezett, érdekes epizódról olvashatunk. Eszerint 882-ben, tehát abban az időben, amikor a magyarság már nemcsak bizánci, hanem frank-német szövetségben is harcolt, s éppen előző évben már a kabarokkal együtt vettek részt egy Bécs környéki hadjáratban – Metód püspök a magyarok királyával találkozott. Az idevágó szövegrész, melyet oly sok külföldi történész igyekezett már a múlt században minden módon frank, német, majd szláv uralkodókra magyarázni, a legújabb, pontos fordítás szerint világosan magyar királyról beszél. Az esemény akkor történt, mikor Cyrill bátyja, Metód, Konstantinápolyba utazott: „*Midőn pedig a magyar király (ugor kral) a dunai részekre érkezett, látni akarta (Metódot). És midőn némelyek mondták, és úgy vélték, hogy ezt nem éli túl kínszenvedések nélkül, elment hozzá. Ő pedig, mint uralkodóhoz illik, azonképpen tisztességgel, fényesen és örömmel fogadta. És beszélgetve vele, miként ilyen férfiakkal illett beszélgetni, megszeretvén, megcsókolván, és nagy ajándékokkal elbocsátotta, mondván neki: emlékezzél meg mindig rólam, tisztelendő atya, szent imáidban.*” (Metód-legendá, Király Péter fordítása.)

A korábbi történetírás, mely Bulcsú elbeszélésének és Konstantin császár feljegyzéseinek hatása alatt nem figyelt eléggé a magyar hagyományban (Anonymus és a Zágrábi Krónika) határozottan fennmaradt emlékre Álmos fejedelemségéről, s úgy hitte, hogy a magyarok először 895 körül, közvetlenül a honfoglalás idejében választottak maguknak uralkodót, ezt az adatot nem becsülte. Mi azonban, tudva, hogy Álmos fejedelemsége legkésőbb 860 körül már létezhetett, sőt, 882-ben trónörökös-fia, Árpád is túl volt a harmincadik életévén, semmi feltűnőt nem látunk abban, hogy a magyaroknak 882-ben már lehetett királyuk. Hiszen ez még az arab megfigyelők lehető legkésőbbi, 870 körülre datált észrevételével is egyezik.

Abban sem találunk különösebben feltűnőt, hogy – akár a szent fejedelem: Álmos vagy fia, Árpád volt ez a királynak nevezett magyar főember – a keresztény püspöknek nem esett bántódása, sőt, nagy megbecsülésben részesült. A szöveg nem említi ugyan a magyar király nevét, és lehet vitatkozni arról is, a főfejedelemmel találkozott-e Metód vagy valamelyik alsóbb méltóság viselőjével. Mi a jelenet leírása nyomán, mely uralkodóhoz illő fogadtatásról beszél, úgy hisszük, hogy itt a Turul-nemzetség egy tagja beszélhetett a püspökkel. (ld. Dümmerth Dezső: *Az Árpádok nyomában*).

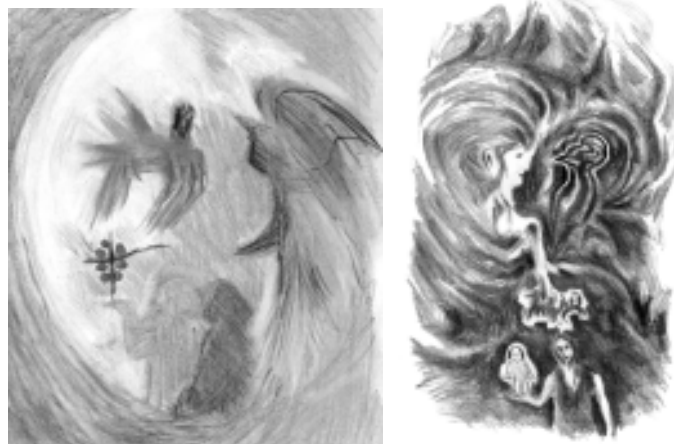
helye: itt ömlik a Dunába a Morava folyó (római nevén Marus, nem a morvák, hanem az akkortájt itt élt markomanok nevéől) utat találva az Alpok – *Európa gerince* – és a Kis-Kárpátok

között (a Kárpátok gyűrűje a mellkasnak, bordakosárnak feltehető meg, amely a szív, az emberi közép székhelye). Itt haladt át a Borostyán út, melyen az ókortól az észak-déli kereskedelmi és kultúrscsere folyt, s ugyanúgy a Kelet-Nyugati érintkezések is e csomóponton keresztül zajlottak.

Tehát szellemi-geográfiai kereszt metszéspontja a hely és természetesen tágabb környezete, amelynek végpontjai a *hyperboreus* óészaki és a görög (É-D), illetve a kelta és kolchiszi (Ny-K) fény-misztériumok voltak, melyek részt vettek Közép-Európa szellemiségének kialakulásában.

Rudolf Steiner kutatásaiból ismeretes, hogy a szumér kultúrhérosz, Gilgames valahol itt kereste a kapcsolatot az eredeti „Noé”, *Um-napisti* lelkével s a szellemi világgal. A szumerek egykori kárpát-medencei jelenlétére valóban utalnak a régészeti leletek a Kr. e. 2-3. évezredből (erdélyi, felvidéki vagy a kalászi, péceli agyagkocsik, utóbbi a legrégebb európai kocsilelet).

Ugyancsak Steiner beszélt a kolchiszi misztériumokkal (melyekben az atlantiszi bölcsességnek a buddhizmussal és a kereszténységgel megújított, előrehaladó impulzusait vitték tovább) kapcsolatban arról, hogy a legendás Szküthianosz, egy minden bizonnyal szkíta származású szellemi vezető, kolchiszi beavatott volt, és ő közvetítette ezt a misztérium-bölcsességet a később rusz-varég, szláv és türk-tatár keveredésből kialakult orosz népnek, de szerintem nagy valószínűséggel a kelet-európai és kárpát-medencei szkíta-származata népeknek vagy részben a Kaukázus környékén élt magyarságnak is. Úgy tűnik – bár ezt még alaposabban meg kellene vizsgálni –, hogy egy *szküthianoszi-kolchiszi-atlantiszi* szellemi tartalom jelenik meg szárnyas piros kentaurként alakjában az angyal és a *Doppelgänger* (hasonmás) felett Steinernek a *szláv embert* ábrázoló egyik vázlatán, amelyet az első Goetheanum kupolfreskójához készített (ld. még az Assisi Szt. Ferencről szóló, valamint a *Rózsakeresztes szellemtudomány* és a *Kelet a Nyugat fényében* című előadásait; Steiner a *szláv missziót* elsősorban az oroszokhoz társította). Érdemes itt megemlíteni, hogy Steiner a részben Ázsiából ideérkezett *germán-közép-európai embert* karján egy gyermekkel – a Krisztusi Énnel – ábrázolta, fölötte pedig a legyőzendő hatalmakat, Lucifert és Ahrimánt.

A kelet-nyugat-észak-déli kultúrhatásoknak az itt megfordult és letelepedett népek történelmi karmájával, és a szellemi világ vezetésével történő összehullámzásában ragyog föl időről-időre, mint nap a felhők között, egy sajátosan közép-európai centrális szellemiség, mely az egész világfejlődésnek adott kiindulási impulzusokat a történelemben. Később a kereszténység

ezen az előkészített kulturális pilléreken vetette meg a lábát a tájon. A kereszténység előtti misztériumok és még a korai kereszténység is őrizte és ápolta az ember kapcsolatát az isteni-szellemi világgal az ember természetes igénye szerint. Azonban a római, impériumi mintát követve mind a keleti (elsősorban bizánci), mind a nyugati (római-frank) kereszténységben a vallást elkezdték a politikai indítékokkal azonosítani, és ahelyett, hogy elősegítették volna, hogy az ember szabadon keresse és találja meg a Krisztus-szellemet önmagában és a világban (Arius, Pelagius), teret nyert az erőszakos térítés, az emberi akarattól független isteni kegyelem, illetve az egyház és az állam kizárólagos közvetítő szerepének hangsúlyozása (Ágoston, zsinati küzdelmek). Ezek a beavatkozások egyre élesebb ellentétbe kerültek az emberi fejlődéssel, melynek során az ember egyre inkább személyes és közösségi jelleggel, szabadon akarja átélni létének szellemi forrását, nem a külső, hivatalos autoritások révén, melyek tevékenységében általában önző hatalmi érdekek játszanak szerepet. Ezek az ellenerők feszítik mindig keresztre – különböző jogcímen, különböző csoportok által – a közép-európai szellemiséget.

A középkorban Árpád-házi Szent Erzsébet alakja volt az egyik kiemelkedő fénypontja a Krisztus által a társadalmi korlátokat, előítéleteket bátran áttörő szabad egyéniség közép-európai impulzusának (Ute König előadása). Apja, II. Endre, a nemesi szabadságjogok biztosításáról híres Aranybulla kibocsátója, francia műveltségű udvart tartott, amely sok tekintetben felülmúlta az osztrák és német udvarok, fejedelemségek kulturális és életszínvonalát. Endre első feleségétől, a gögössége, urakodása miatt meggyilkolt meráni Gertrudtól született leánya, Erzsébet négyéves korától leendő házassága okán egy német grófi családnál nevelkedett. Az övénel alacsonyabb rangú környezetétől megalázott, kiközösített hercegnő, mint ismeretes, teljes, bár rövid életet élt, általa hön szeretett férje és három gyermeke körében. A ferences harmadrendhez csatlakozó Erzsébetet szenvedélyessége, természetessége rokonszenvenessé tesz számunkra: korántsem a „vérszegény”, absztrakt szentek közé tartozik, hanem azok közé, akik a Krisztus-misztériumhoz is érzéseik teljességével, egész lélekkel tudtak kapcsolódni, csakúgy, mint a szegények, betegek gondozásához. Steiner szerint Erzsébet élete során lelkébe fogadta a szellemi Krisztus-erőt, ezáltal tudott a kereszténység eredeti szellemében élni és hatni (ld. Dümmerth Dezső: idézett mű). A szakralitásban való ősi hitét sokáig őrző Árpád-ház számos szentet adott a középkori Európának.

Hozzáteszem, hogy az Árpád-házi királyok is igyekeztek egyensúlyozni a „négy égtáj”, de különösen Kelet és Nyugat szellemi befolyásai között. 1301 után egy időre a nyugati befolyás érvényesült, az Anjouk hatalma, ők a szabad közép-európai impulzust, benne a magyar nemességgel és a templomos lovagokkal a római egyház jobbkezeként vissza akarták szorítani (M. Kaiser; ld. még a magyarság későbbi magára hagyását a törökkel szemben). A török hódoltságot követően a magyar szabadságharcok jelzik a Habsburgok által részben hordozott római-birodalmi ellenimpulzussal szembeni küzdelmet a szabad fejlődésért (Thököly, Rákóczi). Cseh területen a vallásszabadság követelése jelenik meg Comenius és mások részéről a reformáció kezdetén (Milan Horák előadása). Kimaradt Mátyás király említése, akinek uralkodása alatt a közép-európai kultúra virágkorát élte, de Mátyásnak harcolnia kellett a husziták túlkapásaival

szemben. Meg kell jegyezni azt is, hogy a török kor Magyarországon, bár sok csapással volt terhes, nem járt olyan mérvű pusztítással, mint az azt követő Habsburg uralom. Váraink például nagyjából a török alóli felszabadulás után váltak rommá, s az osztrák-német hadműveletek precizitása rombolta le kistelepüléseink hagyományos, zeg-zugos, nőtt jellegét.

Ugyanakkor – mint Kaiser úr, a grazi közösség papja az előbbiekkel együtt utalt rá –, a Habsburgok nem csak a rosszat, az elnyomást testesítették meg, hanem egy nagyvonalú közép-európai egységet akartak megvalósítani. A Habsburg birodalom egy jövőbeli Európa csírája volt, és a soknemzetiségű monarchia idővel lehetőséget nyújtott volna az egyéni szabadság megszületéséhez, az eredeti értelemben vett kereszténység szelleme szerint. Ennek küszöbén állt Közép-Európa az első világháború előestéjén. Az Osztrák-Magyar Monarchiának lehetett volna kiútja a ráerőltetett háborús konfliktusból, ha időben felismeri, hogy csupán keretet kell biztosítani a közép-európai népek szabad fejlődéséhez, akik e kereteket nem feszítették volna szét külső segítséggel, ha megkapják a fejlődésükhöz szükséges lehetőségeket. Nem országokat, nemzetállamocskákat kellett volna teremteni a wilsoni idealizmus Közép-Európát máig megosztó hátsó szándéka által beugratva, hanem egy belső szabadságból fakadó közép-európai, majd egész Európára kiterjedő integrációt, külső erők által nem uralt, azokkal legfeljebb partneri viszonyban álló, valódi új rendet. De a szabadságot azóta is mindig ki kell „hámozni” a jelszószerű, frázisos szabadságból és demokráciából, ami a valóságban többnyire rabságot, gazdasági-ideológiai alávetettséget jelent a térség számára. Kérdés, hogy az Európai Unió csupán szuperállam lesz, újfajta Szovjetunió, amelyben – mint Ludwig Polzer-Hoditz figyelmeztetett 1930-ban – a külföldi tőkének kiszolgált helyi kormányok népük korbácsaként működnek majd, vagy lehetőséget teremtünk a civil társadalom továbblépése számára a valóban demokratikus fejlődés, a szívünkben hordozott emberibb Közép-Európa megvalósítása felé, amelynek szerves része a politikai egoizmustól mentes nemzeti kultúra. Öröndetes, hogy a nyugat-európai nemzetek az utóbbi lehetőség mellett tették le a voksukat az európai alkotmánnyal kapcsolatban.

„A külső határok eltolódhatnak, ez a történelemben sokszor megismétlődött. A lényeges az, hogy önmagunkban olyan belső szabadságot alakítsunk ki, amely független a határoktól, olyan magasabb, szellemi ént, amelyben nincs semmi, ami nem tartozik szervesen hozzá.” – mutatott rá Michael Kaiser és idézte Rudolf Steinert: *„Csak a maradéktalan szabadság tud harmóniát teremteni.”* Reméljük, hogy a nagyrészt külső erők által felkeltett konfliktusokat feloldhatjuk, népeinkben győz a történelmi igazsághoz való hűség, az őszinte önvizsgálat és a szellemi felébredés akarata, és a közös gondok, feladatok elhozzák az összefogás szükségességének felismerését Közép- és Kelet-Európa minden népe számára – akik mind ugyanannak a testnek vagyunk tagjai, s amelynek feje Krisztus.

EGY SZLOVÁK ANGYALTANRÓL

A pozsonyi találkozáson vehettem a kezembe *Emil Páles*, fizikus-matematikus, a természettudományok doktora könyvét, amelylyel a szerző nem kevesebbet tűzött maga elé, mint hogy az emberiség és a Föld életének történetéből összegyűjtse és igazolja az égi hatalmak, az angyalok létezésének nyomait. A könyv

a legkülönbözőbb területeken dolgozó szakemberek segítségével a világegyetem ritmusairól, az égi és földi folyamatok egyidejűségéről, szinkronicitásáról és a periodicitásról szóló kutatásokhoz kapcsolja az angyalokról szóló hagyományt és igyekszik átfogó, bár tematikus szintézist teremteni az evolúciótól a művészettörténetig, Newtontól Jungig, Dionüsziosz Areopagitától és Pál apostoltól Szolovjovig és Steinerig. A szerző törekvése azon alapul, hogy az ókorban és a középkorban még meg tudták különböztetni a szellemi világ erőit, és tudták, hogy az egyes népszellemeket hét arkangyali lény: *Orifiel, Anael, Zachariel, Rafael, Samael, Gabriel* és *Michael* vezeti, mindegyikük mintegy 350 éven át, az angyali hierarchiák segítségével inspirálva az emberiség fejlődését. A 2160 éves kozmikus cikluson belül jelenleg az 1400-as évek óta tartó keresztény-újkori világkorszakban élünk, amely Rudolf Steiner szerint körülbelül 1880 óta Michael arkangyal, a kozmosz *tíz* és *neutrális intelligencia-fejedelmének* vezetése alatt áll, aki arkangyalból fel-emeltetett az *arkhai*, azaz a korszellem rangjára.

Belenéztem a könyv magyarokról szóló, meglehetősen kurta részébe, és újfent meg kellett lepődnöm, mert ezt a hunokkal, avarokkal, mongolokkal együtt a pusztító arkangyalról, Samaelról szóló fejezetbe illesztette a szerző. Ez többszörösen is hibás. Dióhéjban csak azt a pontosítást fűzöm hozzá, hogy az antropozófiai szellemtudomány szerint a mongol népek nyugati invázióival elsősorban Ahrimánnak, a visszahúzó-romboló szellemi lénynek földi szolgálói, a Mars-démonok állnak összefüggésben, akiknek a központja Közép-Mongólia. Innen nagyjából 800 évenként rajzanak ki a mongol népek nyugat felé, így a hunok 400 körül, majd a tatárok 1200 körül (a tatárjárás beleesett Samael korszakába is), s várható egy hasonló kirajzás a 21. század első felében. Azonban figyelembe kell venni, hogy egyetlen népet sem lehet azonosítani sem a pozitív, sem a negatív szellemi impulzusokkal, nem lehet sommásan szentté vagy ördöggyé nyilvánítani, demonizálni, bár lelkük mélyén komolyabb kutatók is hajlanak efféle sematizálásra. A honfoglaló magyarok egyrészt nem voltak mongolok, hanem sírjaik tanúsága szerint túlnyomórészt az europid-turanid vagy andronovói és a pamiri típusokhoz tartoztak. (A mongoloid egy másik antropológiai típus, illetve csak töredékét képezi a turanid típusnak, ld. Dr. Henkey Gyula: *A magyarság és más Kárpát-medencei népek etnikai embertani vizsgálata*. Bp., 2002.) Másrészt a hunok sem pusztán rombolni érkeztek Nyugatra, és ők sem csak mongol eredetűek voltak, legalábbis a vezető réteg minden bizonnyal a zoroasztriánus, közép-ázsiai irániakkal keveredett fehér vagy heftalita hunokhoz tartozott, akikről tudjuk, hogy

mind a Kaukázus könyvéjén, mind Közép-Ázsiában és Indiában városaik voltak. Mint ismeretes, középkori krónikásaink, de a Niebelung-ének ugyanúgy, Attila király városáról, hatalmas fehér váráról is tudtak, melynek neve az Etzelburg-Óbuda összefüggésben maradt fenn. A 800 éves ritmusba nem illik bele sem az avarok, sem a magyarok megjelenése a 6. illetve a 9. században, tehát nem beszélhetünk e népek sem samaeli, sem marsi vezettségéről, még akkor sem, ha mind az avaroknak, mind a magyaroknak voltak genetikus-kulturális kapcsolatai a részben mongoloid hunokkal. A szellemtudomány szerint Samael kb. 1190-1540 között inspirálta a népszellemeket (ld. oszmán törökök). Steiner a hunok, Attila király magasrendű monoteizmusáról is beszélt, melyhez foghatóval a hunok csak a kereszténységben találkoztak, és ennek megértése állította meg őket Róma kapui előtt, míg Alarik gótjai vagy az ugyancsak germán vandálok gátlástalanul lerohanták Rómát. Felül kell tehát vizsgálni – és ez már komoly kutatók, mint Altheim, Haussig és mások esetében részben megtörtént – az indogermán kultúrfőlny elméletének vadhajzásait.

Természetesen nekünk magyaroknak is elfogulatlanul kell tudnunk szemlélni magunkat, történelmünket, mindazonáltal fel kell emelni szavunkat, ha történelmünk réges-rég túlhaladott mítikus elemeit mások leegyszerűsítik, aktualizálják és akarva-akaratlanul propaganda-eszközként használják. Itt kell megjegyezni azt is, hogy Steiner az antropozófia kétféle félreértésétől óvta különösképpen a követőit: az *ő* szavaival a *fideista miszticizmustól* és az *aktivista, akademista racionalizmustól*. Az antropozófiai út követése nem csak vallási és nem csak tudományos magatartást igényel, hanem szintézist a kétféle *megismerő magatartás* között: a jelenbeli, élő megismerési erővel áthatott szemléletet, ami új „élettudományhoz”, életbölcességhez, bölcességművészethez vezethet; ezért van szó *antropozófiáról*, és nem *-lógia*ról; bölcességről és nem tanról. Mint Steiner kifejezte, nem a szellemről kell beszélni, hanem a szellem *ből*. Természetesen ma még keresnünk kell a „betűk” közötti logikai kapcsolatokat, a szellemi világ sorsszerűségeiben megnyilatkozó közléseit, és bár gyakran be kell érjünk a különböző idevágó ismeretekkel, mégsem szabad feledni, hogy a szavak fölött az értékek egy tágasabb világának vagyunk polgárai, miként a sok nyelven kifejezett nap fogalma is csak egyetlen egy létezőre vonatkozik.

Páles könyvének második kötete kiadás alatt van, és készül a német és a magyar fordítás. Marad ismét a remény, hogy mire magyarul kézbe vehetjük a könyvet, az illető fejezetek valóság-hoz hívebb, szakszerűbb átdolgozása megtörténik.

Balogh Ádám A KERESZTÉNY KÖZÖSSÉG

A Keresztény Közösség megalakulása

A Keresztény Közösség (Christengemeinschaft) vallási mozgalom, amely a kereszténység megújításán munkálkodik. 1922-ben jött létre Rudolf Steiner közreműködésével és Friedrich Rittelmeyer kezdeményezésére.

Rittelmeyer a német evangélikus egyház nagy tekintélyű vezetője, meghatározó egyénisége volt. Kiváló képességeire alapozva őt bízták meg, hogy vegye fel a harcot az antropozó-

fiával, s tartson ellen-előadásokat. Örömmel vállalta a feladatot, de előbb meg akart ismerkedni vele, s elsősorban nem könyvekből, hanem közvetlen közletről. Elment tehát Steiner előadásaira, s ott egészen más történt, mint amire számított, s amire készült. Az előadások és a Rudolf Steinerrel történt óvatos kapcsolatfelvétel nyomán elindult benne egy gondolatait és érzelmeit gyökeresen átalakító folyamat. Felismerte, hogy az antropozófia döntő szerepet játszhat a kereszténység megújulásában, s erre vonatkozó kérdéseivel több ízben is felkereste Steinert.

A 20-as évek elejétől egyre több fiatal teológus és idősebb lelkész is (főleg evangélikusok) fordult Steinerhez azzal a kérdéssel, hogy miként lehetne megújítani a vallási életet, benne a

kultuszt és a szentségeket. Ilyen előzmények után került sor 1921-22-ben arra a három előadássorozatra, melyet Steiner lelkészek számára tartott. 1922-ben elérkezettnek látták az időt a megújulási mozgalom elindítására, ekkor alapította meg Rittelmeyer a Christengemeinschaftot.

Azóta is gyakran felmerül a kérdés: ki avatta be a Keresztény Közösség papjait? Néhány éve az *Új Impulzus* című folyóiratban jelent meg egy cikk, mely arról számolt be, hogy valójában nem Steiner avatta be ezeket a lelkészeket, hanem az ő közreműködésével a szellemi világ tette meg ezt az aktust. Steiner „csak” felismerte és mindenkinél világosabban látta a vallás, a kereszténység megújításának szükségességét, s képességei révén elősegítette, hogy ez a szellemi világ által sugallt impulzus a megfelelő pillanatban formát öltjön.

Mi a Keresztény Közösség?

A Keresztény Közösséget hitvallásának egy mondatával lehetne legjobban jellemezni: *Közösség, melynek tagjai magukban érzik Krisztust, egyesülve érezhetik magukat egy egyházban, melyhez mindazok hozzátartoznak, akik érzékelik Krisztus gyógyulást hozó hatalmát.* A Krisztusban való közösség átélését és Krisztus gyógyulást hozó hatalmának érzékelését hivatott elősegíteni az *Emberszentelő szertartásnak* nevezett istentisztelet. Az új szertartáshoz Steiner a szellemi világból merítette a szükséges információkat. A szertartás négy részből áll (Evangélium kihirdetése, Felajánlás, Átváltozás és Kommunió), új kultikus szöveggel, olyan formában, ahogyan arra a modern embernek szüksége van. A hét szentség megújítása is hasonló módon történt meg. A kultuszban történt változást egyébként már az istentisztelet megnevezése is tükrözi, híven kifejezve a lényegét, az ember megszentelését, melyen keresztül az ember tovább fejlődhet magasabb rendű lényre felé.

A Keresztény Közösségben kiemelt jelentőségűek az évkor ünnepei: a Közösség az év körforgásában újból és újból átéli Krisztus életét, halálát és feltámadását. Ez a szertartásokon, előadásokon, áhítatokon, munkacsoportokban és közös ünnepi összejöveteleken történhet meg. Ami új a Keresztény Közösség ünnepeiben, az Keresztelő Szent János és Szent Mihály időszaka, melyek jelentősége egyre nagyobb a mai és az elkövetkező kor embere számára.

A Keresztény Közösség működése megfelel a hármastagozás elvének, ahol a kultusz a szellem területe, a Közösség és az egyén kapcsolata a jogi terület, a Közösség anyagi szükségletei pedig a gazdaságé, melyek egymástól különválasztva, de egymással szerves kapcsolatban működnek.

A magyarországi helyzet

A Keresztény Közösség Magyarországon még nem alakult meg, de máris 20-25 éves múlttal tekinthet vissza. Az első fecskék a németországi kapcsolatokkal rendelkező családok voltak, akiket megérintett a Közösség bensőséges jellege és gyermekeiket a Közösség szertartása szerint kereszteltették meg. A tényleges munkát a Keresztény Közösség először Bécsből, majd Grazból kiindulva szervezte meg a magyar érdeklődők számára. Ebben az úttörő munkában döntő szerepet játszott Michael Kaiser úr, a grazi gyülekezet papja, aki fáradhatatlan szorgalommal és kitartással végzi a Közösség ügyének szolgálatát, saját gyülekezetén kívül Magyarországon, Szlovéniában és Horvátországban.

Az elmúlt 20 évben számos szertartás, rendezvény és csoportos foglalkozás készítette elő a leendő magyarországi közösség megalakulását. Az egyre növekvő érdeklődést jól érzékelteti a közel 80 keresztelő, 26 konfirmandus és 4 házasságkötés, melyek ennek az időszaknak a gyümölcsei. Tavaly nyáron második alkalommal került sor családi tábor megrendezésére 40-50 fő részvételével.

A Keresztény Közösségért Alapítvány

A munka folytatásához szükségessé vált a közösségépítést segítő jogi alap és forma megteremtése. 2002-ben ennek érdekében alakult meg a Keresztény Közösségért Alapítvány. Célja, hogy lehetőséget teremtsen és segítséget nyújtson a kereszténység tudatos, szabad megéléséhez. Az Alapítvány kiemelt feladatának tekinti, hogy előkészítse és segítse a magyarországi gyülekezet megalakulását. Tevékenységének középpontjában a Közösség feladatának és működésének minél szélesebb körű megismertetése áll. Nagyon sokat jelentett ebben a folyamatban, hogy a Keresztény Közösség vezetősége elfogadta és jóváhagyta az *Emberszentelő szertartás* magyar nyelvű fordítását. Addig, amíg magyar nem papja lesz a Közösségnek, Kaiser úr végzi magyar nyelven a szertartásokat az Őrségben, 20-30 fő részvételével.

Magyar gyülekezet

Jelenleg 150-200 ember van kapcsolatban a Keresztény Közösséggel. A gyülekezet-szervező munkát idén ősszel kezdi el Silye Imre, a hamburgi papi szeminárium felszentelés előtt álló hallgatója. Reményünk van arra, hogy néhány éven belül megalakulhat a Keresztény Közösség első magyarországi gyülekezete.

A Keresztény Közösségért Alapítvány címe: 2112 Veresegyház, Rózsavölgyi Márk u. 18-20. honlap: www.keresztenykozosseg.freeweb.hu postacím: kereszténykozosseg@freestart.hu

2005. május 28-án tartotta *Építőművészetünk és az életminőség* című szimpóziumát a Nádasdy-Akadémia. Az előadások közül négynek a gondolatait idézzük fel az alábbiakban.

Csányi Éva

a Műemlékek Állami Gondnokságának igazgatója

ÉPÍTÉSZETÜNK ÖRÖKSÉGE ÉS A KÖRNYEZET

Mondandóm szűkebb témája, hogy a műemlékvédelem egyúttal természetvédelem is. A mai építészet kevés valódi értéket teremt, és bár sok építkezés folyik, a többsége kevésbé igényes. Ennek nem elsősorban anyagi okai vannak. A mai építészet erkölcsi avulása gyorsabb, mint a létrehozott objektumok fizikai élettartama. Valójában drámai pazarlás folyik, nemzetgazdasági szinten. Az építető a napi divatot követi, csupán egy generáció időtartamában gondolkodik. A pazarlás lényege, hogy 30-40 évenként újra kell termelni az energiaigényes építőanyagokat és el kell tüntetni a hulladékot. Míg a természetes anyagok nem szennyeznek a környezetet, a vasbeton és a műanyagok annál inkább. Igaz, hogy a műanyag nyílászárók 10-20 százalékkal olcsóbbak, mint a fa, de a teljes folyamatot figyelembe véve drágábbak. Az építészetileg értéktelen épület tehát súlyos gondatlanság.

A meglévő történeti épületeket – nem a védett műemlékekről van szó, hiszen sok egyéb értékes épülettel is rendelkezünk – megfelelően kellene hasznosítani. Az elhíresült VII. kerületi régi épületek bontása nem más, mint a tőke elvárásainak kiszolgálása.

Az épített örökséghez való viszonyunk a természethez való egészséges viszonyhoz hasonlóan kellene lennie. Szükség van a probléma tudatosítására: a régi értékeket meg kell őriznünk, meg kell újítanunk, ez erkölcsi kötelességünk.

Az elhagyott ipari épületeket Nyugat-Európában modern célokra hasznosítják. A számtalan, egy kaptafára épült bevásárlóközpont helyett ezeket kellett volna átalakítani. Sajnos általános valamiféle szellemi tespedtség, egyszerűbb és gyorsabb zöldmezős beruházásként felhúzni értéktelen és érdektelen épületeket. Magyarországon magas színvonalú építészeti tradíciók élnek, ezeket kellene életben tartanunk.

Ertsey Attila

A FENNTARTHATÓ VÁROS

A 90-es évek közepén egy kanadai egyetem kidolgozta az *ökológiai lábnyom* fogalmát. A Föld teljes biológiailag aktív felületét elosztották az emberiség létszámával. Ebből kiderült, hogy egy főre mekkora terület jut, ami a jussunk, amivel gazdálkodhatunk. Ezzel párhuzamosan azt is kiszámították, hogy a pillanatnyi életformánkhöz mekkora területre van szükségünk. Ezt elvégezték országunként és a Föld egészére. Kiderült, hogy a 70-es évek közepéig a kettő még fedésben volt, azóta egyre

nagyobb mértékben növekszik az életmódunk által felélt terület mérete. Ha a ma élő emberiség amerikai életszínvonalon szeretne élni, akkor ehhez összesen három földgolyóra lenne szükség.

Mi a teendő? Először arra utalnék: nagyon óvatosan bánjunk a gondolatainkkal, hogy milyen jövőt képzelünk magunknak. Az 1920-as években Le Corbusier ötmillió nagyvárosokat képzelt el 20-30 emeletes felhőkarcolókkal, amelyekben az emberek 40 négyzetméteres lakáscellákban élnek, lakóhelyük csak alvásra szolgál, minden szolgáltatást közösségi formában oldanak meg: éttermekben esznek, patyolatban tisztítatnak, stb. Nos, ez a vízió megvalósult, ez a logisztikai alapú városfejlesztés fölemésztette a természetet, fölemésztette emberi kapcsolatainkat és megölte a várost. Vajon mi a megoldás, milyen vízióink legyen? Ma a városok tönkremenetelét, az innen menekülő emberek által okozott szuburbanizációs folyamatot látjuk, ami viszont a tájat falja föl, miközben a vidéki élet lehetetlenné válik. Az állandó közlekedési kényszer és a centralizált ellátórendszerek miatt ott is fokozódik a kiszolgáltatottság.

Milyen víziók születtek ezzel párhuzamosan, amelyek nem valósultak meg eddig? Frank Lloyd Wright Corbusier-rel egy időben érzékelte, hogy a nagyváros koncentrált környezetterhelés, betegséggóc, amely a természetet ugyanúgy pusztítja, mint a benne lakó embert. Alapelve az volt, hogy minden embernek joga van egy darab földre, és a földhöz való kapcsolatot újra kell teremteni. Minden városlakónak hozzá kell tudnia férni a földhöz, és egy decentralizált város utópiáját rajzolta föl, párhuzamosan kortársa és barátja, Henry Ford elképzelésével, aki azt mondta, hogy a technika fejlettsége miatt már nem szükséges az ipart a nagyvárosokba koncentrálni. Wright nem tömegemberben gondolkodott, számára Amerika a szabad individuum országa volt.

Ebenezer Howard kertvárosi víziójában 250 ezres települések fogalmazódnak meg, amelyeket városellátó övezet vesz körül. Ilyen övezet megvolt Budapest körül is, gondoljunk azokra a felvakra, ahonnan az élelmiszer a városi piacokra érkezett. Ezt a területet ma emészti föl a szuburbanizáció. Howard 1945-ös könyvében szerepelt először a kifejezés, hogy *fenntartható*.

Amikor a Föld egészére vonatkoztatott egyensúlyi állapot felbillent, erre sokan reagáltak, többek között a német környezetvédő mozgalom, a Zöldek, majd egyéni és kollektív kísérletek születtek ennek orvoslására. Ezek az ökoházak, autonóm házak, a 90-es évektől pedig az öko-ház gondolat település léptékű továbbgondolása is megkezdődött. Decentralizált, kis közösségi létesítmények, falu-fűtőművek, növényi szennyvíztisztítók jöttek létre, s mivel az ökológiai probléma csöppet enyhült, továbbterjedt ez a gondolkodás. A Zöldek 1980-as programjában már megjelent a „növekedés helyett egyensúly” célkitűzése. Ezt követte két fenntartható ország-stratégia Dániában és Hollandiában, melyek még csak papíron léteznek. Az *Autonóm város* című tanulmány, amelyet tavaly készítettünk a Független Ökológiai Központtal, Budapest két legbetegebb gózába nyúlt: egyikük egy belvárosi bérházas tömb, az eklektikus városmag tipikus, lepusztult épülete; a másik egy perem-

városi panelház. Azt vizsgáltuk, lehetséges-e ezeket az épületeket gyógyítani, és hogyan lehet ennek tanulságait beépíteni a városfejlesztésbe.

Az *Autonóm kistrégyó* című tanulmányban öt kis falu jövőjét próbáltuk megtervezni. Először a táj rehabilitációját hajtottuk végre, a monokultúrás központosított mezőgazdaságot javasoltuk visszaváltoztatni a hagyományos, a környezettel együtt élő organikus tájhasználatra. Az egyensúlyát visszanyerő tájra építettük rá az autonóm közműellátást, fölmérve a szükségleteket, és a helyben meglévő potenciálokat. A tanulmány tanulsága az volt, hogy egy-egy kistérség nem csak saját szükségleteit képes helyi forrásokból kielégíteni, hanem jelentékeny többletkapacitással is rendelkezik. A lakások hőellátását falufűtőművek, az áramtermelést szélerőművek biztosítják. Magyarországon szélenergia-kapacitásból az összes energiaszükséglet többszöröse áll rendelkezésre. Ennek az energiavagyonnak a privatizációja most zajlik, ahelyett, hogy az *egy falu – egy szélkerék* elv megvalósulna, külföldi befektetők 600 magántulajdonú szélerőműve áll engedélyezés alatt, építésükhöz állami támogatást is fölhasználhatnak, ám a termelt energiát drágán lehet csak megvásárolnunk. A kistérség jövőképeinek elemei a repceültetvények. Repceből készül a biodízel, a traktorok üzemanyaga. Mindez egy zárt, autonóm, önigazgató település reális vízióját vetíti előre.

Volt szerencsém a most kidolgozott Budapesti Városfejlesztési Konceptiót elejétől a végéig átolvasni és véleményezni. A fenntarthatóság szempontja ebben a koncepcióban *nemszerpel*. Budapest nem ebbe az irányba fejlődik. Hiányzik az a fenntartható vidékfejlesztés is, ami a fálvak megtartó képességét erősíti. Az ország energiastratégiája megint csak nem az autonómia, hanem a növekvő kiszolgáltatottság felé mutat. Ma 70 % körüli az importált energia aránya, ez rövidesen 90 %-ig emelkedhet. Eközben a szükségletek többszöröse is rendelkezésre áll, helyben. Arra a közismert érvre, hogy ennek kiaknázására nincs elegendő pénz, az a cáfolat, hogy a jelenlegi erőmű-kapacitás karbantartására és fejlesztésére évente 70 milliárdot fordítunk. A családi házak napenergia hasznosítását évi két-háromszáz millióval támogatják. *Megújuló nemzeti energiastratégiára* van szükség, ilyenre rendelkezik Dánia, Németország, Ausztria.

Szükség van a természetes építőanyagok alkalmazására és a bontott anyagok újrahasznosítására, amit jelenleg egy együttes miniszteri rendelet tilt. Tilos a vályog, a szalma, a nád beépítése, bontott téglá, cserép használata. Ezt a műemlékvédelem szakemberei is jól tudják. Egy éve hasztalan próbáljuk elérni az Építész Kamara ad hoc bizottságával ennek a rendeletnek a megváltoztatását. Az OLÉH, a hivatal azt válaszolja, hogy ők nem nekünk, hanem az EU-nak akarnak megfelelni.

Kuba Gellért

KÖRNYEZETÜNK ÉPÍTÉSZETI ÁRTALMAI

A legnagyobb környezeti szennyezés forrása az építészet. Tévesen a közlekedést, a mezőgazdasági kemikalizációt vagy a gyárak működést szokták fő bűnösnek tekinteni. A környezetszennyezés mértékét akkor lehetne hatékonyan csökkenteni, ha egyértelműen ismertek lennének a legintenzívebb szennyező források. A köztudatban az építészet bűnösség szempontjából az árnyékban rejtőzik. Országunk energiafogyasztásából az épületek több mint hatvan százalékban veszik ki a

részüket! Ez az arány a civilizált országokban hasonló. Ha tehát építészetről esik szó, akkor elsősorban nem a látványról kellene értekezni, hanem az épület minőségéről, az okozott környezeti ártalmak mértékéről.

Az épületek energiafogyasztása több tényezőtől tevődik össze, az építőanyagok előállításához szükséges energiamennyiségből, az üzemeltetés energiaszükségletéből, s kisebb mértékben az építés és bontás energiaigényéből. Az építőanyagban latens módon megtestesülő energia mennyisége jelentős mértékben az építőanyag minőségétől függ. Az épület jellege, magassága döntő a használandó anyag minőségét illetően. Minél magasabb az épület, annál energiaigényesebb anyagokat kell használni a felépítéséhez. Különösen környezetszennyezők a magas házak, legfőképpen a felhőkarcoló.

Az épületek valós használati értéke szinte soha fel sem vetődik, hanem csak az architektúra. Ebben a tekintetben súlyos felelősség terheli az elektronikus és nyomtatott hírközlő csatornákat. A közreadott minősítésnek soha sem tárgya az építmény üzemeltetési, fűtési, világítási, szellőztetési, karbantartási költsége, vagy az építményben tartózkodók egészségi állapotának alakulása. Holott az építészeti ártalmak másik nagy arzenálja a belső terekben fejti ki hatását. A belső térben az építőanyagoknak lehet toxikus kigőzölgésük, kipárolgásuk, elgázosodásuk, háttérsugárzásuk. Ártalmas hanghatások léphetnek föl. A szellőtlenlenségből egészségkárosító hatású, oxigénszegény levegő jön létre. Pozitív ionizáció keletkezhet szellőtlenlenségből és hibás anyaghasználatból. Nyílt láng használata a károsan ható gázok, többek között a radon feldúsulásához vezet. Fotobiológiai ártalmak keletkeznek a kellő természetes megvilágítás hiányából és mesterséges fényforrások használatából.

Joggal tehetjük föl a kérdést, hogy létezik-e egyáltalán olyan szellemi irányzat az építészetben, amely keresi a használati minőséget javító feladatok megoldását? Ez az ÖKOLOGIKUS ÉPÍTÉSZET, amelynek építészeti eszközök állnak rendelkezésére minden megoldandó feladat teljesítésére. Építészeti értelemben a környezetet védő tevékenységről van szó, amelynek feladatköre pontosan lehatárolt. Ezzel szemben divatosá vált az angol nyelvtérületről átvett fenntartható építés fogalma, amelynek ködös határait mindenki úgy értelmezheti, ahogy akarja. Senki sem mondja meg, mi a tennivalója az építészetnek, hogy fenntartható legyen. Egyet azonban leszögezhetünk, hogy a mai építészet sem formájában, sem belső tartalmában, tehát biológiailag és fiziológiailag nyújtott minőségében, jelenlegi környezetvédő minőségével nem tartható fenn.

Hangsúlyozni kell, hogy az ökológikus építészet célkitűzése semmilyen mértékben nem korlátozza a művészeti törekvéseket. Ezért elvárható, hogy az építészet feladja egyoldalú homlokzatcentrikus szemléletét, és helyette környezet- és embercentrikus elveket követne, miáltal észrevehetően csökkenne az épületek okozta világméretű környezetszennyezés.

Gráff Vilmos

FELELŐSSÉGÜNK A TERMÉSZETBEN

Néhány évig Walter Gropius mellett dolgoztam, aki a Bauhaus után még sok mindent épített és megszervezett egy óriási irodát Amerikában. Egyszer azt mondta, hogy volt egy szimpózium New Yorkban, amelyen Frank Lloyd Wright is részt vett, a kérdés

az volt, hogy mit lehet New Yorkkal csinálni, javítani a minőségi életet? Frank Lloyd Wright azt mondta: ezen már csak egy atombomba tud segíteni. Ez nagyon erőszakos és csúnya döntés, de a lényeg az, hogy előlről kellett volna kezdeni.

A felelősségünk az, hogy van egy környezet, amelybe lete- szünk egy lakóépületet, és azt úgy kellene kialakítani, hogy lakható legyen, és a lehető legkevesebb pusztítást okozza. A pusztítást úgy lehetne a legjobban jellemezni, hogy amíg a közle- kedési eszközök a környezetszennyezés 6%-át okozzák a világon, az épületeink több mint 60, helyenként 63-64%-át. Másodper- cenként 900 tonna széndioxidot bocsátunk ki a levegőbe. Másod- percenként! Miért? Mert az épületeinket nemcsak fűteni, hűteni, világítani kell, hanem az anyagok, amivel megépítettük, azok is energiát igényelnek. Mindennek a tetejébe, ahova elhelyez- tük az épületet, ott elpusztítottunk egy darab természetet.

Ha ezt a felelősséget megértjük, akkor tessék úgy gondol- kozni, hogy a természetet vissza kell hoznunk a városainkba. A beépítési szabályzatok megengedik, hogy ide vagy oda elhe- lyezzünk a házakat, amelyek a telek 30-40-50, néha 100 %-át elfoglalhatják, de egy szó sem esik a tetőről. Tessék egy kisvárost elképzelni, ahol csupa szilárd burkolatú tető van. Az utcák, a behajtók, az udvarok mind burkolt felületek, ez mind elpusz- tította az addig ott élő és oxigént adó növényeket. Ha esik az eső, akkor a víz lerohan a csatornába, a csatornákból a patakba, a patakából valamelyik folyóba, és jönnek az áradások.

Szeretném rávezetni a gondolkodó tervezőket, hogy próbáljuk visszahozni a városainkba a természetet, hogy levegőhöz jussunk. Többen azt mondják, ha a tetőre kertek teszünk, az be-

fog ázni, azt nehéz karban tartani. Hát nem éri meg karbantar- tani? És miért ázna be? Kétezer évvel ezelőtt már tudtunk csinálni olyan tetőket, amelyek nem áztak be, hát ma ne tudnánk?

Ne felejtjük el, hogy minden lakásban van jégszekrény, lehetőleg mélyhűtő, még más kis gépecskék. Azok is mind elektromosságot igényelnek, amit valahol elő kell állítani. Azt javasolnám, hogy a falakra fotocellás paneleket helyezünk, ezáltal is takarékoskodunk. 30 évvel ezelőtt Lindmayer József, egy magyar tudós kérésére és kezdeményezésére Washingto- non kívül megterveztem egy gyárat. Megépült, azóta is műkö- dik. Ez a gyár fotocellákkal annyi elektromosságot gyűjt be naponta, hogy többletük van, és a többletet eladják a hálózatnak.

Energiagazdálkodásunk nagyon fontos. Szó volt itt szélérő- művekről, én a fotóelektromos cellákra hajlanék. Azokban nincsenek mozgórészek, nem kellene csapágyak, golyók, nincs karbantartás. Most kezdenek divatba jönni a hidrogénnel hajtott közlekedési eszközök, aminek előnye, hogy a belsőégé- sű, benzinüzemű robbanómotorokat könnyen át lehet állítani hidrogénre. De megint itt a baj, a hidrogént gyártani kell, ahhoz meg energiára van szükség. Honnan vesszük ezt az energiát? Például Seattle-ben és San Franciscóban sok száz hadihajó áll lehorgonyozva, mert nem érdemes lebontani őket, azok az apályal, dagállal föl-le mennek, 5-6 métert minden hat órában. Azokkal elektromosságot lehet termelni. Mikor először javasol- tam, azt mondták, hogy nem érdemes, ma már komolyan dol- goznak rajta. A másik az apály-dagály ki-beáramlása, ezt különö- sen magasan északon: Norvégiában, Írországból és Amerika északi partjain lehet energiatermelésre hasznosítani.

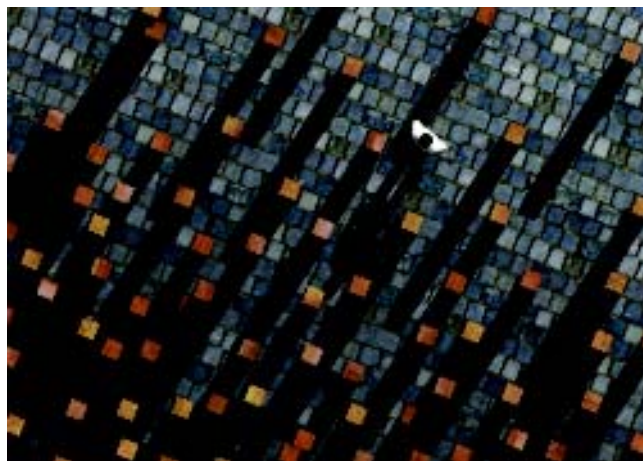
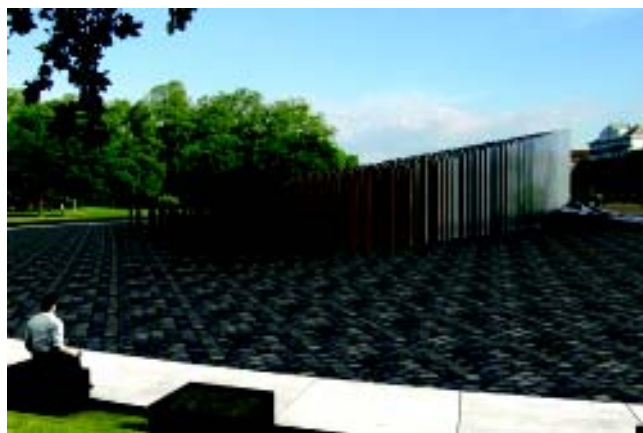
AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM ÉS SZABADSÁG- HARC központi emlékművére kiírt pályázatot az i-ypszilon alkotócsoport (Emődi-Kiss Tamás építész, György Kata és Horváth Csaba képzőművész és Papp Tamás építész – vándoriskolás) nyerte meg

A műleírás részlete: A forradalmi eszmét utcakövek közül kiemelkedő vasoszlopok idézik meg. Az egy pont felé törekvő oszlopok rendje éket formál, amely felhasítja a tér burkolatát, a hely múltját; így a tribün, a Sztálin-szobor és a felvonulási tér triászának emlékét végképp és végérvényesen megbontja.

A 2006 darab, változó magasságú, 23x23 cm alapterületű vasoszlop alkotta ék 56 fokos. A park felől álló embermagas első oszlopok rusztikusan rozsdásak és olyan elszórtan helyez- kednek el, hogy be lehet lépni, állni közéjük. Az ék csúcsának közelében a már rozsdamentes oszlopok tömbbé tömörödnek, magasságuk 1,9 m-től 8 m-ig nő. A rozsdás, embermagas oszlo- pok a jelzik azt az átlagembert, aki a közösség tagjaként a sza- badság legtisztább fogalmáig jut el – ezt jelképezi az ék 8 m magas rozsdamentes acél csúcsa.

Az ék alapzata félkör alakú, lépcsőnyit lesüllyesztett terület, amelyet a park felől, 50cm magas padka vesz körül. A lesülly- esztett terület lehetőséget ad a mai város teréből történő kilépésre, és az elmélyült személyes emlékezésre. A Dózsa György út felől az emlékmű éle a közösségi megemlékezés helyét jelöli ki. Az átlagemberből hősé válók, az összefogásukból adódó erő előtt hajthatunk fejet itt, a felgyűrt kövezetre helyezve kos- zoruinkat.

A 2005 elején alapított i-ypszilon alkotócsoport a képző- művészet és építészet határterületén tervezi alkotásait.

Holuber Ernő

AZ UTOLSÓ LOVAG – ROZSDÁS VÉRTBEN

– In memoriam Arthur Koestler (1905-1983) –

Koestlernek volt egy jegyzetfüzete, amibe gondolatait, ötleteit jegyezte le. Ilyesfélék találhatók benne: „*Aki nem tud gyűlölni, az nem tud szeretni*”, „*Olyannyira sajnálom Clynthiát, amiért sajnál engem, hogy elfelejtem magamat sajnálni.*”, „*A múltam ellenem támadt, kezében fütykőst lengetve.*” Az utolsó feljegyzés így szól: „*Soha ne vidd túlzásba a mértékletességet!*”.

A szélsőségek embere volt. Életének története tűztől és szenvedélytől lobog. E háborgó felszín mélyén feltehetően rendíthetetlen igazságszeretete rejtőzött. Ha úgy érezte, neki van igaza, a másiknak pedig nincs, már ütött is. Egyszer felpofozott egy rendőrt – *A jogi felpofozta a komisszárt* – írták a lapok. De Sartre-nak és Camus-nak is jutott tőle egy-egy pofon, amikor úgy érezte, kiérdemelték. Az igazság azonban ilyenkor felborult, s őt gyöttrő bűntudat kínozza – a természet is szót kért az igazság helyreállítása végett. Ebben hitt. Mindig a felszín alatti mélység érdekelt. Gyűlölte a sznobizmust és a pedantériát, a Skinner-féle behaviourizmus sekély, leegyszerűsítő következtetéseit – s a diktatúrák gonosz alapelvét, hogy a cél szentesíti az eszközt.

Élete végén összeállított egy vaskos ún. *omnibusz-kötetet*, amibe egybegyűjtötte pályája írásait, hogy végigkalauzolja az olvasót a folyton elágazó labirintusban. Ebben munkásságát két szakaszra osztotta: *Az utópia kergetése* és *A szintézis keresése*. Előbbi az Utópia nyomába eredő hívó, majd az eretnek gondolatait sorakoztatja fel. Előbb a cionizmus, aztán a kommunizmus, majd az antikommunizmus alakját öltő Utópia ádáz szelmalomharcosa kiált a sorok közül. Aztán a komisszárból jogi lett, és elindult a *Szintézis* felé: elmosni a humaniorák és természet-tudományok közötti falat; felvázolni a vezérmotívumot a tudós, a művész és a bohóc gondolatfoslányai mögött; átfogó rendszerelmélettel modellezni minden létezőt, bármily Janus-arcú legyen is és végül: kipiszkálni a koszt a fizikai és metafizikai világot elválasztó ajtó kulcslyukából, és bepillantást nyerni az örökkévalóságba. A két periódus mögött meghúzódó alapmotívum talán Koestler igazság-hajhászása – feltámi, leleplezni a csillogó felszín alatt a tétova, sánta, olykor csonka igazságot.

A sevillai 40-es cellában fel-alá járkáló Koestler elcsodálkozik, hogy a természet mennyire kedveli a szimmetriát még egy kicsiny hópehelyben is. Az igazság helyes arány, szimmetria, érdekek és érdemek egyensúlya – két serpenyő ingadozása a mérlegen. És lám, most, halálra ítelve egy cellában, örökös büntetés utáni vágya beteljesült: valami elvont módon, valamiféle felsőbb rend szerint igazság tétetett; s hogy valóban, technikailag bűnös volt-e abban a konkrét bűnben, amiért halálra ítélték – kémkedés és egyéb – a legkevésbé sem számít. A mérleget megvonták, a szimmetria helyreállt. – Így fedezi fel ott a cellában a „tér-idő kontinuum egy új dimenzióját az igazságban”. (Meg kell jegyezni, hogy a magyar nyelv „igazság” szava félrevezetően kétértelmű. Egyrészt jelenti a „tényeknek megfelelő” igazat – a *veritas*-t, másrészt az érdekek és érdemek egyensúlyát, a *justitiá*-t vagy *justus*-t. Itt mindvégig ez utóbbiról van szó.)

Koestler életútján elválaszthatatlanul és egymásba gabylyodva uralkodik két szó: igazság és bűntudat – az igazság keresztetevítézi kergetése és a *bűntudat, lelkiismeretfurdalás* mardosó férgé. Visszaóhajtani a visszahozhatatlant, megmásítani a megmásíthatatlant, hogy újra rendet találhassunk magunk körül – paradox és koestleri módon *logikus* út vezet innen tovább a „gondolat mágikus hatalmához”, a szellem erejéhez a matéria fölött: azaz a misztikus-parapszichológus Koestlerhez. Élete végéig gyöttri a múlt, az ámulás önvádja: hogy cserben hagyta szerencsétlen sorsú ex-elvtársait; hogy Sevillában fasiszta fogvatartóinak már-már a kegyeit kereste; de leginkább Nagyezsda és a bakui szerelem emléke égett be rémálmaiba. Az egyetlen személy a kommunista évek alatt, aki fontos és kedves volt számára, s az egyetlen személy, akit feljelentett – vagy elárult – ha nem is szándékosan. Nagyezsda nyomtalanul eltűnt. Próbált utánajárni, mi történhetett vele, s reménykedett, hogy boldogan él valahol, de sohasem jutott a nyomára. – Hogy létezhet szenvedés megváltás nélkül – ez olyan gondolat, amivel még Dosztojevskij sem mert szembenézni – írja önéletírásában sajátosan koestleri módon a bordélyházakról és a szajhákrol szólva.

Koestler reneszánsz ember, ötszáz évvel a Reneszánsz után. Búsképű lovag kereszt nélkül. Életműve oly sok területet ölel fel, hogy aki átfogó monográfiát akar írni róla, annak magának is Koestlernek kell lennie. *Uomo universale*, akinek előzményeiért vissza kell nyúlnunk egészen Goetheig vagy még korábbra, s mégis megnemesítően és dermesztően modern. Élete első szakaszában a lázadás, a másodikban a rend embere. Olyan, mint a javíthatatlan korhely – idézem Szerb Antalt más összefüggésből –, aki egyre később és később fektet le, amíg odáig nem ért, hogy most már este fekszik le, és reggel kel fel, mint a józan ember. Odáig jut a forradalmiságban, hogy immár a rendet tiszteli. – Az egyensúly egyre finomabb, egyre kiegyensúlyozottabb lesz.

Koestler 1905 szeptember 5-én született Budapesten, a Szív utcában. Száz éve. Magyarországhoz való viszonyát jól szemlélteti egy barátjának és kritikusának megjegyzése: Amit Európa jelent a világ számára, nevezetesen valami, ami kicsi, intelligens, bosszantó és nélkülözhetetlen – az Közép-Európa Európa számára. És ugyanígy, ami Közép-Európa Európa számára, az Magyarország Közép-Európa számára; s végül, ami Magyarország Közép-Európa számára, az Koestler Magyarország számára.

Az igazság libikókája, úgy tűnik, idehaza is kezd helyreállni. Örvedes ez, mert Koestler számára rendkívül fontos volt könyveinek utóélete és hatása. Örült akkor is, amikor megtudta, hogy tudományos művei nagy hatással vannak egy rockzenekar énekes-basszusgitárosára – ma Sting néven ismeretes.

Mindig sejtette, hogy az igazság vájja a maga útját – még ha rozsdás vértű lovagok segítségével is –, és mérlege előbb-utóbb helyrebillen. Önéletírásának eleinte azt a címet adta: *Egy kötélháncos emlékei*. „*Ne vidd túlzásba a mértékletességet!*” – szól az utolsó feljegyzés. – Valóban nem könnyű egyensúlyozni.

Makovecz Benjamin

EGY ESP (EXTRA-SENSORY PERCEPTION – ÉRZÉKFELETTI TAPASZTALAT) MARGÓJÁRA

Arthur Koestlerrel 1991-ben találkoztam először. Korábban természetesen már olvastam néhány művét, a *Sötétség délbent*-t meg a *Tizenharmadik törzs*-et, de – és ez töredelmes beismerés – nem kápráztattak el. Tudtam, hogy a *Darkness at Noon* igen fontos mű, ezt abból is sejteni lehetett, hogy oly szigorúan tilalmas volt akár csak pár évvel azelőtt is. Az igazi találkozás azonban csak később történt, Bécsben. Barátommal egy zegzugos és rendetlen, egészen zsidvasárszerű könyvesboltban jártunk, még arra is emlékszem, hogy valami Asimovot nézegettem, amikor egyszer csak levett a polcról egy kékeszöld kötetet, és az orrom alá dugta. – *Te olvastad ezt?* – Nem, miért, mi ez? Koestler? – kérdeztem. – Na akkor vedd meg – mondta a barátom, és még hozzátette, hogy neki nagyon fontos, meghatározó olvasmánya volt, még valami olyasmit is mondott, hogy ettől lett az, ami. Már mint hogy ő. Hallgattam rá. Nem voltam biztos benne, hogy elég okos leszek hozzá, meg elég türelmes, hiszen a *The Sleepwalkers* vaskos kis kötet, és képek se nagyon vannak benne, de hát ha egyszer olyan fene jó, gondoltam, megpróbálom. Hátha én is az leszek, ami.

A dolog bevált. Elolvastam, aztán megint elolvastam. És akkor arra gondoltam, hogy csak belefogok én ebbe a fordításdologba. Mindig szerettem a nagy vállalkozásokat, és ez pont ilyesminek ígért.

A második találkozás e munka során történt, de erről később. Most azt akarom elmondani, hányszor és hol *nem* találkoztam Arthur Koestlerrel.

Pontosan emlékszem; az óvodában egész biztosan nem. Már csak azért sem, mert ötvenkét évvel később születtem, bár – mint hamarosan látni fogjuk – ez még nem is lett volna olyan nagyon komoly akadály. Az óvoda az Andrassy út környékén volt, de lehet, hogy a Naphegyen, a Derék utcában, ahol Makó Cilikének hívták a kis Polányi Laurát. Sokat játszottunk kint a kertben, a foglalkozások a személyiségünket építették, nem voltunk túl sokan, és értelmi képességeink már ekkor észrevehetően megkülönböztettek bennünket azoktól, akiknek másmi lyenek voltak az értelmi képességeik. Rajzaink koraérettnek számítottak és nem énekhangunk volt a legjelentősebb közösségformáló erő. A bátortalan kis számtanoktatás nem okozott nehézséget, de Arthur vagy ötvenkét évvel azelőtt mindannyiunkat lepipált. Arthur egyébként utálatos kis kölyök. Miért kell mindig kitűnni, igyekezni, kapaszkodni – aztán néha meg nem felel a legegyszerűbb kérdésekre sem, mintha egészen megkukult volna, vagy tudja a fene, merre kalandozna.

Nem találkoztam Koestlerrel a Szív utcában, ahol a szülőháza koszlott, málló vakolatú falán elhelyezett emléktáblát avattuk fel egy februári délelőtt. A vakító téli napsütésben ott álltunk a járdán meg az úttesten, és örvendeztünk. Marx tanár úr rövid beszédet mondott, és hajdani, középiskolai fizikatanárom életében elő-

ször rámmosolygott – amit éppen megtehetett volna korábban is. A rendőrök rutinosan terelték más irányba a befordulni akaró autókat, s az ablakfüggönyök mögül nyugtalanul gyanakvó pillantások vigyázták az eseményeket. *Mit akarnak ezek?* Az egész szertartás nem tartott túl soká. A könyvek egyre-másra megjelennek, végre van emléktábla is, most már lassan mindenki tudni fogja, ki is az a Koestler, igazán legfőbb ideje, menjünk haza.

Nem találkoztunk az Északi-sarkon sem, a Zeppelinin, ahol a kelletténél minden bizonnyal izgágább és tudálékosabb újságíró igyekezett mindenbe beleütni az orrát; szinte érthetetlen, hogy miként készülhetett az a fénykép, amelyen olyan magányosan tehénkedik egy asztra és írja, amit éppen fontosnak ítél. Hideg volt. A vastagon bélelt nadrágokban és kabátokban mindenki egyformának tűnt; mint dundi óriáscsecsemők járkáltak a fedélzeten és hunyorogva figyelték a láthatárt a nyitott helyiségek ablakaiból. Arthur szívesen bámult lefelé a jégtáblákra és kékesfekete vízfelületekre, vakítóan szikrázó lankákra és ámyékba burkolózó mélyedésekre – néhány évvel korábban ugyanígy bámulta a vizet az új Ígéret Földje felé tartó hajó fedélzetéről, s Bécsre gondolt, aztán a Mamára, meg arra, hogy ezután már minden csakis jó lehet. Amikor nem izgágáskodott, a havat és az eget bámulta, mint én, amikor Naumburgba utaztam, hogy megnézzem Uta és Ekkehard szobrát, főleg Utát, a karcsú, nemes, szépséges kezű és kissé nervóz tündért, aki nyilván unta egy kicsit a mozdulatlanságot, a kóport, a mestert meg az egész fontoskodást – lett volna dolga épp elég. Arthur az oltások helyét imádkozta a nők karján, ma már egyre ritkább az efféle csemege.

A léghajós utazásról írt tudósításaira nem emlékszem. Nem lehetek olyan igazán fontosak. Végül is minden fehér, az emberek puffeteg ruhákban járnak, folyton süvít a szél, a cigarettával vigyázni kell, és amikor odaérnek a Sarkra – ráadásul nem is egészen oda, csak valahova a közelébe – nem csendül meg az angyal csengettyűje, nem csillan meg az alanti kristályvilág és nem harsan fel semmiféle harsona, csak a műszerek mutatják, hogy na! Hogy itt valahol. Kutyák vontatta szánon, hajó körül jeget csákányozva, kővé fagyott húst gondosan beosztva, dermesztő szél elől ponyva alatt egymáshoz lapulva sokkal valószínűsőbb lenne mindez még akkor is, ha egyikük hátizsákjában azért fel-felsustorogna egy amolyan hatkilós rádió. És azért mégiscsak sokkal jobb volt az a rettenetes, palesztinai meleg.

A varázslónő szobája kiábrándító. Ízléstelen tárgyak bacchanáliája, tövel-heggyel egybehányt mitológiák parafernáliái vásári tarkaságban sorakoznak a lakótelepi, szögbelövős polcokon; a műanyaggal borított pozdorjafelületen persze mindenekelett a kötelező csipketerítő, s csak erre jöhetnek aztán a kis Buddhák, selát-sehall-seszól triumfajomátusok, feszület, füleskereszt, dávidcsillagos hamutartó, menóra meg Mihail arkangyilovics. A yang-yin – hol másutt? – az otromba és kényelmetlen szék

elmaradhatatlan kispárnáján díszeleg. Csüccs, és már jönnek is az angyalok. Tíz a Jézus, húsz a Mária, a stílusparádé nagyúri ráadás. A szesszió négyezer forint, a második olcsóbb. Kísérletező kedvű vagyok. A tizedik könyv lefordítása után az érdekel – és rá is érek, a Nap is süt – Arthur Koestler akar-e még tolem valamit. Fondorlatosan kérdezek. Nem árurom el, ki is légyen ez a bizonyos, miféle közöm volt, van, lehet hozzá, foglalkozásom is homályban marad. A másság esetleg felmerülő gyanújának kockázatát vállalnom kell. A varázslónő rezzenéstelenül fogadja a kérdést, rögtön meg is kérdezi az angyalokat – mondja –, mihelyt megérkeznek, bár ilyenkor, délelőtt nehezebb – teszi hozzá mindenesetre. Én várok. Aztán lassan elködösül a szeme – remekül csinálja! – arca ellazul, minden izma elemyed. Cinikusan gondolkodom a jogosítvány megszerzése érdekében tanult elsősegély-minimum egyes fejezeteire; csak szájból szájba ne kelljen. . . Ekkor a tésztás arcú, formátlan asszony szeme hiutelen kigyullad, rám néz, és hangjában némi megrendültséggel – kitűnő! – elmondja, hogy ugyan már, *Keszler* (!) egyáltalán nem akar tolem semmit, és nem is akart soha. Éppen ellenkezőleg! Ő akarta viszonzni egy hajdani jócselekedetemet! Évszázadok óta várta az alkalmat, hogy megajándékozhasson valamivel, ami ő maga, amiben sok fáradsága és szeretete van, és amit megfelelően csakis én értékelhetek. Nocsak. Mert hát az úgy volt, hogy a normannok annak idején megtámadtak egy falut, mindenkit lemészároltak, s én, mint angol lovag, az utolsó pillanatban mentettem meg egy kisfiút, akit aztán jóságban és szeretetben felneveltem, és önzetlenül segitettem halálomig. Na és hát ez a kisfiú lenne az a *Keszler*. És hogy ő – a varázslónő – igazán nem tudja, mi is volt az a bizonyos ajándék, de az angyalok szerint Keszler már ideadta nekem. És köszön mindent.

Hát igen. És még mondják, hogy kutya a magyar. Vagy az angol. Vagy nem tudom.

A Buddhák, menórák és Madonnák farsangján négyezerér kapott mese úgy jó, ahogy van. És van olyan jó, mint bármelyik másik mese. És illik ide egy idézet a kisfiútól; akik olvasták az *Alvajárók*-at, ismerik: „*Kepler fiatalsága Freud világában a neurózis szublimációjának története; Adlerben a sikeresen kompenzált kisebbségi komplexusé, Marxnál a történelem válasza a pontosabb és használhatóbb navigációs tabellák iránt felmerülő, követelő igényre; a genetikus szempontjából bizonyos korcs gének sajátos kombinációja. . . . Lehet, hogy a Merkúrral konjunktóban álló Mars – némi kozmikus fűszerezéssel – éppoly jó magyarázat mindenre, mint a fentiek közül bármelyik.*” Idézet vége. Nekem ez a mese, ez a találkozás – vagy nem találkozás – legalább olyan valóságos, mint az a másik, az 1993-as, amelyikről később szeretnék beszámolni.

Aztán nem találkoztam Arthur Koestlerrel a Szovjetunióban, ahol eredetileg traktoros akart lenni, de végül ravaszul, látványosan pálfordulni ment oda. Hogy majd ő lesz a kételkedő, bizalmatlan és pökhendi nyugati újságíró, aki fitymállkodni jön, de lassan, fokról fokra könnyekre fakad és térdre borul. Micsoda pemahajder! Úgy lett aztán, hogy a titokban már Berlinben könnyező és térden csúszó ravaszdi szépen felegyenesedett és férfias torokköszörüléssel elmorzsolta azokat a könnyeket. A vonatablakot borító csomagolópapíron persze nem, de a nagy hazugságon sikerült átlátnia. A szépséges, karcsú és nemes Nagyezsda, akit az eszmével együtt, az eszméért és az eszme gyalázatára elárult – vele nem tudni, mi lett. Én Naumburgban láttam a szobrát;

nem tűnt bánatosnak, inkább csak sajnálta már az egész gyötrelmes, megalázó és fölösleges históriát. Arthur nem tudhatta, hogy 1979-ben jártam (vagy járnak fogok) Nagyezsdánál, én akkor még meg nem is sejtettem, hogy Arthur létezik – egyedül Uta látta egymás mellett az árnyékunkat a bakui esőben, a néptelen naumburgi utcán vagy az Északi-sark csikorgó havában, és velem küldte el a feloldozást – azóta már nyilván rég megbeszélték ők ketten az egészet, de azért majd én is átadom.

Szóval 1993.

Én éjszaka szeretek dolgozni. Olyankor nem szól a telefon, nem csenget a postás, nem járnak autók és hűvös is van – nem bírom a meleget. Jobbról a vaksötét ablak, a szobám ajtaja csukva, alszik még a szeretett kutya is – Lucának hívták; meghalt már, akárcsak Koestleré, az a busa fejű. Van egy kegyelemteljes időszak – úgy kettő és három óra között –, amikor minden megszűnik az ember körül; és csak a munkája van, belőle magából meg épp csak annyi, ami ehhez a munkához elegendő. Takarékos és végtelesen termékeny percek – vagy évszázadok. Az *Alvajárók* úgy kétharmadánál tarthattam. A képernyő fényes négyszöge mellett csak az asztali lámpa világított; beleszívtam a cigarettámba, és egyszer csak világosan éreztem, hogy nem vagyok egyedül. Jobbra, mögöttem ott állt Koestler. Semmi szükség nem volt rá, hogy megforduljak. Éreztem a cigarettája füstjét, tudtam, hogy enyhén előredől; egyik kezében a cigarettával, másikkal a könnyökét fogja; homlokát kicsit összeráncolja és parányi fintorral, csak az állával bök a képernyő felé – ott, ott, azt nem egészen úgy gondolta, azt a mondatot. Az egész persze voltaképpen

lényegtelen, csak ha már észrevette; hogy az a hangszúly, csak egy kicsikét... És a látogatásnak nem is ez a fő oka. A barnazakós öregember ugrott be az éjszakában egy pillanatra, ha már hónapok óta – és még meddig! – ilyen jól elbeszélgetünk. A *Vakvéletlen gyökereinek* szerzője nem tudott ellenállni a kísértésnek, hogy megmutassa: már megint igaza volt. A fenegyerek nem bírt magával, s a hívős és öreg estében átszökött a puszta körfalán. A Le Vernet-i fogoly dumált át a drótkerítésen, pedig nem lett volna szabad. A sevillai halálraítélt egy nőért – Nagyezsda? Uta? – cserébe visszaszökött az élők közé. Vagy csak az a normannoktól megmentett kisfiú integetett át a valóság ablakán – *látlak!*...

Aztán a mondat megváltozott egy kicsit, a kisfiú meg hazament. Talán a Szív utcába, de lehet, hogy Walesbe, vagy Roquebilli re-be, ahol Madame Comiglion – a *hídi* Comiglion felesége – napi harminc frankért kínál kosztot, kvártélyt, kiszolgálást, és bort – *discrétion*. Igen, azt hiszem, oda, Végül is ott várja G., ott van Théodore, az 1929-ben született Ford; a Nap álmosan süt, mintha örökké, és a katonák, akik még nem tudják, mi vár a világra, mert még senki sem tudja, mi vár a világra, *felébredtük Csipkerózsikát, és elmondják neki, hogy a franciáknak háborúzníuk kell az olaszokkal, mert egy lengyel városkára szemet vetettek a németek. Csipkerózsika meg nem hisz nekik, és akkor a katonák vörösborral kezdik kínálgatni, és csupasz sarkát fricskázgatják, hogy jobban teljen az idő.* Idézet vége.

A kézzel – *manccsal* – fogható, mérhető, feltérképezhető és birtokolható, *tudományos* valóság mitológiájához oly elszántan ragaszkodó, s élete utolsó éveiben annak mégis hátat fordító Koestler emlékére, s neki ajándékol szánt kis dolgozatom e tudós közegben némiképp kétségkívül szövetidegen – percekig még azt a jelzőt is fontolgattam: *pimasz*. Mentségemül szóljon egy utolsó idézet – történetesen *A teremtés*-ből (vagyis még jóval *A dajkabéka esete* és *A vakvéletlen gyökerei* előtti időből) –, ebben már felsejlik a homályos cselédlépcső, amelyen a tiszta, áttekinthető, de néha azért gyötrően ünneptelen valóságból egy bujább, titoktelibb és lazábban szőtt, másik minden-ség felé indulhatunk: *Sokkal inkább úgy fest a dolog, mintha mindegyik iskola az emberi minőség egy-egy aspektusára, szeletére függesztené fiúrkész – vagy kollektíven kancsal – pillantását, s úgy készítené elő kísérleteit és fogalmazná meg kérdéseit, hogy más értelmezéseknek esélyük se legyen rá, hogy egyáltalán szóba kerüljenek. Ha valaki káposztamagokat vet, nem várja, hogy földjén mimózák teremjenek, de ettől még nem támad joga kijelenteni, hogy a mimózák létének feltételezése babonáság. A Skinner-dobozba helyezett teremtmény többé-kevésbé úgy fog viselkedni, ahogyan azt elvárjuk egy Skinner-dobozba helyezett teremtménytől, s a lehetséges szórás még mindig belül marad a Skinner-dobozban való viselkedés vonatkoztatási rendszerén.*

ALPÁR IGNÁC születésének 150. évfordulójára jelent meg Rosch Gábor: *Alpár Ignác építészete* (Enciklopédia Kiadó) és Kubinszky Mihály kortörténeti és Vámosy Ferenc az építész személyiségét elemző tanulmányától kísérve Hajós György: *Alpár Ignác élete és munkássága* című könyve (Építésügyi Tájékoztatói Központ Kft kiadása). Örömteli és sajnálatos az egyfomán időzített könyvek párhuzamos megjelenése: az építészet és az építészeti kiadványok iránt növekedő érdeklődést és az ezt kiszolgáló kutatók – tudjuk, önfelelődozást kívánó körülmények között végzett munkára való – készségét jelzi egyfelől, másrészt a kiadók és kutatók közötti elszigeteltséget, hiszen a két kötet nem a másutt folyó hasonló munka ismeretében, nem egymást kiegészítve, két sajátos megközelítési módot bemutatva íródott, hanem szerzőik a maguk lehetőségei, képességei, a kiadók megszabta keretek között kívánták a legteljesebb képet megrajzolni Alpár tevékenységéről. Naivítás lenne feltételezni, hogy a két kiadó és a négy szerző közös munkája lett volna a tökéletes mű záloga, hiszen nyilván így sem lehetett volna olyan feltételeket teremteni a kutatómunkához,

hogy egy teljes értékű monográfia megszülessen. Mindezek ellenére a két kötet és a két tárgyalásmód jól ki is egészítik egymást, főleg a két képanyagról mondható el, hogy kevés az átfedés, egy-egy műről a két kötet képeit és leírásait olvasva nyerhetünk teljesebb képet. Meglepő, hogy a nehezen hozzáférhető dokumentumok közül egymáshoz képest mennyi újdonsággal szolgálnak a kötetek, bár nagyon sok érdekes és szép, korabeli folyóiratközleményekben fellelhető tervlap nem került most bemutatásra. Mindkét kötet nagy érdeme a teljes életmű adatainak illusztrált bemutatása, az Alpár személyére, irodája működésére vonatkozó részletek elemzése. Mindkét mű gyengéje a tipográfia: az Enciklopédia Kiadó esetében a színes képek közlésének lehetőségével lehetett volna jobban gazdálkodni, több eredeti tervet közölni, amelyek igényelték volna ezt a nyomdai minőséget, a mai felvételeket gondosabban vágni és előkészíteni; a másik, tervezőt az impresszumában fel sem tűntető kötetnél valóban a tervezés teljes hiánya feltételezhető a nyomtatás felügyeletének hiányával együtt, amelyek így a szerzők komoly erőfeszítésének értékét csökkentik. (G.J.)

Alpár Ignác: a segesvári református templom terve (1887), a brassói református templom (1891), a győri városháza (1894) pályaterve

---

Zsigmond László

PÁSZTOR BÉLA 40 ÉVE

VERESEGYHÁZ POLGÁRMESTERE

1989 tavaszán a MAKONA kisszövetkezet irodájába belépett egy 50 év körüli, hosszú, őszülő hajú ember. Köszönt és bemutatkozott: Pásztor Béla vagyok, Veresegyház tanácselnöke. Elmondta, hogy az utcán meglátta a cégtáblát és megkért, hogy látogassunk ki Veresegyházra, mert szeretne egy idősek otthonát építeni. A következő héten Ekler Dezsővel és Bata Tiborral elutaztunk és a helyszínen megegyeztünk a részletekben. A terv elkészült, a rajzok tetszettek a tanácselnök úrnak, de a polcon várták, hogy sorsuk jobbra forduljon. Még ez évben újabb felkérés érkezett a Fő tér rendezésére. Ez a tervünk is tetszett, de egyelőre a másik mellé került a polcra.

Közben elmúltak ezek a különös, szép '80-as évek, amikor mindenki bízott a dolgok jobbra fordulásában, de senki sem mert gondolni, hogy ez be is következik. Aztán megtörtént a csoda, új időszámítás kezdődött. Az új kormány által biztosított lehetőséggel élve Pásztor Béla polgármester 50% állami támogatást nyert el az idősek otthonához. Az 1991-92 évek a privatizáció és a kárpótlás kezdeti időszak. Veresegyház a földosztások során 600 ha területet vásárolt, önkormányzati tulajdon lett az államosított és szövetkezeti föld. A kárpótlás részesei dupla árat kaptak a földért, a spekulánsok hoppon maradtak. Elindult a közművek fejlesztése. 1992-ben átadták az idősek otthona első ütemét, egyidejűen kibővült a Polgármesteri Hivatal épülete is.

A következő feladat a lakóterület fejlesztése volt. A csonkási földeken lucerna és kukorica között Trabanttal jártuk a szántót. Új parcellázás készült: 5 hét alatt közel 350 telek talált vevőre. Még nincs meg a telekosztás, hiányzik a beépítési elképzelés, de már több mint 300 család várja, hogy a szinte önálló 1200 lelkes faluba költözhessen. A tervlapokon kialakul egy körút hálózat, a telkek két utcára néznek, az egyik autóval, a másik gyalogosan közelíthető meg. Amikor bemutattuk a terveket a művelődési házban, legalább 500-an gyűltek össze. Szakemberek segítségével összeállított kérdőíveket osztunk szét, hogy megismerjük a jövőző lakókat, igényeiket, elképzeléseiket.

A telkek ára szociális: az első héten 1000 Ft négyzetméterenként, a második héten 1100, a harmadik héten 1200, az ötödik hétre elkelt az összes telek. Májusban megtörtént a terület kimérése, a befizetés sorrendjében választhatnak telket a tulajdonosok. Segítettünk az igényeknek megfelelő telket meglesni. Tudomásom szerint csak olyan adta vissza a telkét, aki nem tudta beépíteni, mert természetesen a telkeken beépítési kötelezettség volt, a spekulánsok újra kimaradtak. Mára a terület 90%-a beépült. Ugyanabban az évben készült a Széchenyi tér beépítése és az óvoda terve. Csodaszámba megy, hogy nagy harc árán sikerült a minden típustól eltérő egyedi tervezésű benzinkutat tető alá hozni, és megnyílt az idősek otthona újabb része.

1994 tavaszán, egy szombat este hívott újra a Polgármester úr. Kérdezi, hogy készítenék-e vázlatot 120 állami gondozott gyermek otthonáról keddre, mert a Megyei Közgyűlés bizottsága akkor tárgyalja az ügyet. Ha lehetetlen a feladat, nincs mit veszíteni. Elkészült a vázlat: 12 épület, egyenként 10 gyermek részére, családos modellben és egy központi épület a közös programok és a nevelés-igazgatás részére. Ma úgy hívják: Gyermekkliget. Április elején még tartott a vita, hova kerüljön az intézmény. Szobon a helyiek tiltakoztak, Veresegyházon a képviselőtestület egyhangúlag döntött a befogadásról. Pásztor Bélának egy kikötése volt: a 400 millió elköltésébe senki nem szólhat bele. Cserébe meghívta a Megyei Közgyűlést 1994. augusztus 19-re, a Gyermekkliget ünnepélyes átadására. Sokan nevettek. Május 1-én megtörtént az ünnepélyes alapkövetétel. Közben elkészült az engedélyezési terv, Gödöllő 4 nap alatt megadta az építési engedélyt, szabályosan, az összes szakhatósági hozzájárulással. 91 nap múlva kezdődött a műszaki átadás. A teljesen berendezett és felszerelt házakat (3600 m² – 13 épület, úttal, közművel, kerttel és a parkban a kiszökölt fűvel) a Közgyűlés ünnepi keretek között vette át. Hetekig tartott a pénzügyi elszámolás és ellenőrzés, ami nem talált hibát a munkában. Közben folyt a település csatornahálózatának és szennyvíztisztítójának

Veresegyház, a Fő utca beépítésének terve az elkészült benzinkúttal szemben; távlati kép és számítógépes modell

építése. A Széchenyi téri óvoda is elkészült, augusztusban tűzték ki, november 20-án volt az átadás. (Azóta sem kapott Verezegyház gyermekintézmény építésére állami támogatást.) Befejeződött az idősek otthona, az alagsorban termálvizes medence és terápiás helyiségek kialakítására is sor került.

1995-ben készült el a 100 hektáros *Ligetek* beépítési terve és szabályozása. Sorházak és családi házak épültek és elkészült egy 400 ágyas termálzálló tanulmányterve. Itt is mostanában készül a néhány utolsónak maradt családi ház. Közben elindult egy kísérleti program: a Misszió Egészségügyi Központ Somody Imre kezdeményezésére, a Polgármester és a Képviselő Testület együttműködésével. Az irányított betegellátási rendszer sikeresnek bizonyult, a Misszió magas színvonalon nyújtja szolgáltatásait. Elindult a már korábban ide települt Pharmavit gyártóüzem lakóterületének beépítése. Vázlattervek születtek a benzinkút környékének üzleteihez.

Közben a tanácsadó főépítészeti munka is megnövekszik, a Csonkás, a Ligetek mellett a *Hegyek*, a *Revetekés* az *Öreghegy* is építési területté vált. Újra át kellett gondolni a Fő tér és a Fő utca kialakítását. A Hegyek 60 hektáros területére új beépítési tervet kellett készíteni, hogy mindenki élvezhesse a terület előnyeit. 1997-ben az Önkormányzat jóváhagyta az ÁRT-t, ezzel végleges formát öltöttek a hosszabb távú elképzelések. A fejlesztések eredményeképpen egy 17-18 ezer lelkes kisváros településszerkezeti, közlekedési és infrastrukturális képe bontakozik ki. A beköltözők száma nagyjából 500 fő évente. Rengeteg az óvodás és iskolás, az Önkormányzat 24 osztályos iskola építéséhez nyújtott be pályázatot címzett állami támogatás elnyerésére, hiába.

A következő évben elkészült a sportcsarnok terve, újabb pályázat, újabb elutasítás. Szorít a helyhiány, elkészült a csonkási óvoda kivitelezési terve, a megvalósítás itt is várat magára. Közben tanulmányterv vizsgálta az iskola más elhelyezési lehetőségeit, aminek eredményeképpen lázas tempóban elindult a végleges programnak megfelelő tervezés. Az Önkormányzat megpályázta és 1999. június 30-ával elnyerte a városi címet. Ez a nagy kiterjedésű kertváros elérte a térbeli növekedés természetes határait. Még falu és város egyszerre van jelen, s ezernyi új igény egyszerre fogalmazódik meg.

Főleg az újonnan betelepülők a kezdeményezők, a lakókörnyezet, utak építése, iskolai, óvodai ellátás problémái vannak előttük. Megnőtt a forgalom, rengeteg az autó. Gondoskodni kell a helyi tömegközlekedésről. Folytatódik a hosszúnak ígért küzdelem a termálvíz hasznosításáról.

Közben az eredeti tervek szerint épült az iskola első két üteme, 2001-ben átadásra került az iskola szárny: 30 új tanterem a szükséges kiszolgáló részekkel 855 millió Forintos költséggel. A harmadik ütem az uszoda és a tornaterem. Végül a GYISM ad 160 milliót. Az induláshoz elég, aztán kiderül, a további ígéretekkel nem lesz pénz. A Képviselő Testület hitel felvételéről dönt, így folytatható a munka, december 5-én az ünnepélyes átadáson több mint 3000 ember kíváncsi az új épületre. Iskolára, óvodára nincs uniós pénz, de kiírnak egy Phare Orpheus pályázatot. Nem tudjuk mire, de nagy erővel próbáljuk megfejteni a kódolt nyelvet. Településközpont, innováció, környezet, úthálózat kulcsszavai kezdenek kibontakozni, de rettentően rövid az idő. A kiírás 2003. augusztus 14-én jelent meg, november 7-én kell beadni a pályázatot érvényes építési engedéllyel. Még tervezési program sincs, szakértő bogozza ki az érthetetlen kifejezések tömegéből a ránk vonatkozó lényegyet. Végre összeáll a kép: meglévő épületeket kell bővíteni. Sport, szabadidő, civil kezdeményezés, művelődés, gazdaság, innováció, oktatás. És egy másik komponensként a tágabb környezet közlekedése és úthálózata is megvalósítható. Az utolsó pillanatra összeáll a 10 kg papír, beadjuk a pályázatot. Közben lázas pályázatírás folyik más területeken is. Új kérelem az óvodára, pályázunk bölcsődére is. Nem hiszek a pályázatokban. Elviszik a pénzünket máshová, kitalálják a beruházási célokat és olyan dolgokért küzdhetünk, ami evidencia, nyilvánvaló szükséglet a helyi közösség számára.

Végül is nyertünk a Fő téri pályázaton, idén elkészül az épület is, a tér is szökőkúttal együtt. Az úthálózat felújítására is sor kerül. Folytatnunk kell a Fő tér városias kialakítását lehetőséget adva a kereskedőknek és szolgáltatóknak újabb épületek építésére.

Miért is írtam le mindezt? Mert van egy egyre öszülőbb hajú ember, aki 40 éve fáradhatatlanul, kedvvel és szeretettel hordozza a rá kirótt terhet, akinek a munkája, lelkesedése, leleménye ott van minden magvalósított (és tervben maradt) fejlesztés mögött: Pásztor Béla polgármester.

Keresem az irodájában, beszélünk kellene, csak öt percet. De folyamatosan csengenek a telefonok, lassan fél órája ülök az irodában, és csak a köszönésig jutottunk. Néha aztán este 8 után, vagy szombaton sikerül egy-egy órát beszélgetni. Ilyenkor előre sétálunk az időben, s számba vesszük, mi minden áll még előttünk.

Soha ki ne fogyjon a gondolat és a figyelem, csöngjön a telefon, szövdjön a történet, ahogy forog az idő kereke.

Verezegyház, általános iskola, tornaterem és uszoda légfelvételen, és az egyik beépülő családi házas telep

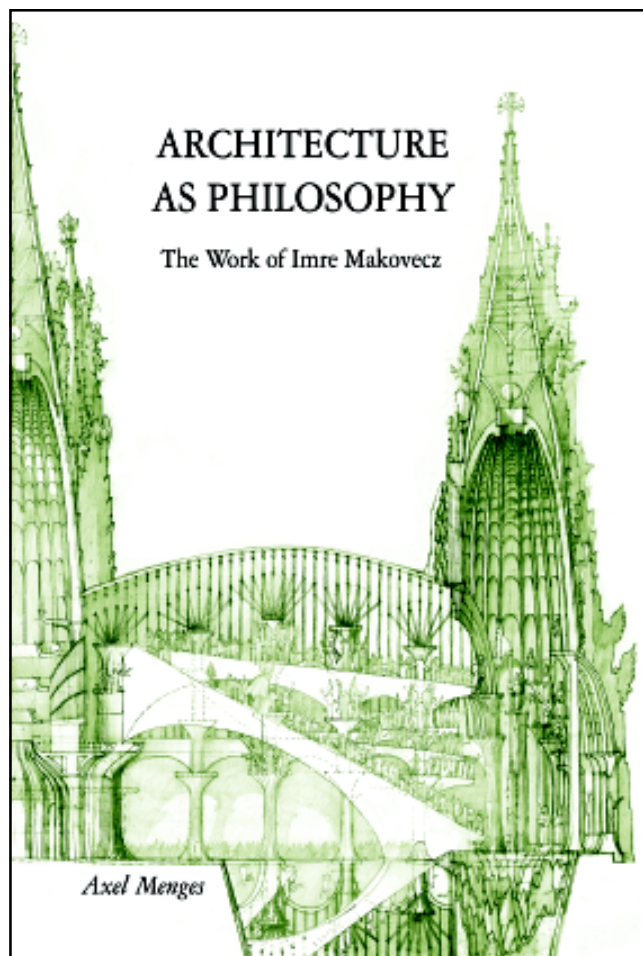
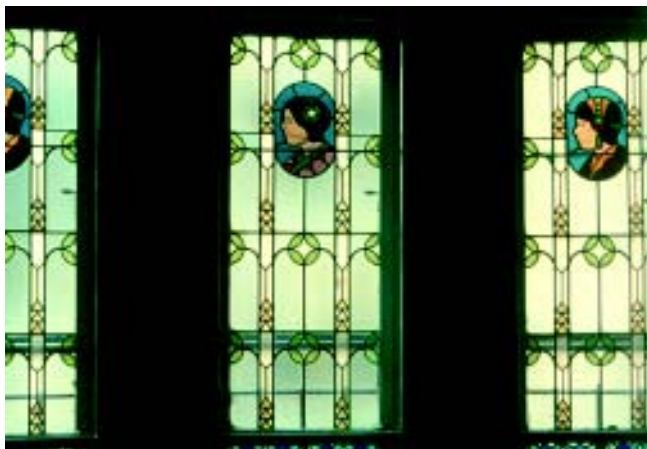
HÍREK

A VÁNDORISKOLA idei felvételi vizsgájára szeptember 3-án, a Magyar Művészeti Akadémián került sor. A pályatervek ismeretése és portfólió bemutatása alapján a mesterekből álló zsűri döntött Albert Virág, Arnóczki Imre Balázs, Lukács Árpád és Tóth Péter felvételéről. Ezt követte négy vándoriskolás diplomavédése. Benyó Géza, Erhardt Gábor, Bártfai Szabó Gábor és Tóthfalusi Gábor diplomamunkáját a zsűri a Vándoriskola sikerese elvégzését igazoló oklevél kiadására elfogadta.

A FÓTI TEMPLOM ÉS A ROMANTIKA ÉPÍTÉSZE címmel a fóti templom felszentelésének 150. évfordulója alkalmából tudományos konferenciát rendez a Magyar Építészeti Múzeum. A Petőfi Irodalmi Múzeumban október 6-án reggel 9 órától 18 óráig folyamatosan hangzanak el a legjelesebb szakértők előadásai, másnap a konferencia Fóton folytatódik helyszíni vezetésekkel és újabb előadásokkal. (találkozó az Újpest, Városkapu metrómegállónál lévő távolsági buszmegállónál 8.15-kor). A részletes programról felvilágosítást ad Buda Attila (30/5884365) vagy Ritoók Pál (20/2373437).

A BUDAPEST HEGYVIDÉK XII. kerületi Önkormányzat képviselőtestülete jóváhagyta a kerület új Városrendezési és Építési Szabályzatát. (A Szabályzat kivonatos ismertetése megjelent a *Hegyvidék*c. helyi lap augusztus 10-i számának mellékleteként.) A példértékű, a kerület épített értékeit teljes részletességgel feltáró és a fejlesztési lehetőségeket a megszokottnál részletesebben kidolgozó szabályzat három tervezőcsoport kétéves munkájának eredményeképpen készült el a kerületi főépítész, Nagy Ervin irányításával.

NAGYVÁRAD 900 ÉVES építészeti örökségét mutatja be a *noran* kiadó most megjelent kötete: Péter I. Zoltán munkája, amely korszakonként ismerteti a város legjelentősebb épületeinek levéltári kutatásokon alapuló történetét. A képen a Vágó József és László tervezte nagyváradai Darvas-La Roche-ház ellopott ólomüveg ablakának részlete látható.

AXEL MENGES KIADÁSÁBAN Stuttgartban októberben jelenik meg a Makovecz Imre válogatott építészeti tárgyú írásait és terveinek és épületeinek gazdag gyűjteményét bemutató *Architecture as Philosophy* című, angol nyelvű album. A kötetet szerkesztette Gerle János, tervezte Makovecz Benjamin.

NEGYVENEDIK kötetéhez érkezett a Városháza kiadásában megjelenő *A mi Budapestünk* című könyvsorozat. A jubileumi kiadvány Ferkai András: Lakótelepek című tanulmánya, amely a MÁVAG kolóniától a káposztásmegyeri lakóteleig kíséri nyomon – egy-egy példát részletesebben elemezve – a budapesti telepszerű beépítések 80 évét. A sorozat, amelynek tagjai egyszerre több nyelven jelennek meg, a város számos lokálpatriótája, jelenlegi és egykori kultúrájának nyitott szemű és fülű kedvelője mellett a turistának is hasznos olvasmánnyal szolgál.

A KÓS KÁROLY ALAPÍTVÁNY köszönetet mond mindazoknak, akik személyi jövedelemadójuk 1 %-át az Alapítvány működésére, így többek között az *Országépítő* kiadására ajánlották fel. Az APEH tájékoztatása szerint az összeg idén 59 924 forint.

AZ ARANYFEJEDELEM ÉNEKE

egy osztják hősi ének és szabir vonatkozásai*

– Götz László emlékének –

Több közlésből ismerjük Reguly Antal egyik múlt századi gyűjtését, *Az Aranyfejedelem éneke* című osztják/hanti hősi éneket.¹ A szájhagyomány által megőrzött ének erőteljes balladisztikus képekben beszéli el a szibériai Ob alsó folyásánál egykor élt „*Csúcsos-fejér-hattyú-síveges*” hanti fejedelem és környezete életének néhány fontos eseményét. A történet, mely a hanti fejedelem előadásában maradt fenn, csak nagyon hozzávetőlegesen datálható. Az egyedüli támpont az lehet, hogy a környéken hosszabb ideig lakó, s a hanti fejedelemmel és testvéreivel sógorságba, majd harcba keveredő *szabirok* elűzéséhez kapcsolódik, ami a VIII-IX. század fordulója táján történhetett.

A hősi ének a kezdetben nagyon realizisztikus előadás után mítikus cselekménysorba torkollik: két hanti testvér (az egyik a fejedelem, aki samanisztikus eszközökkel feltámasztja a szabirok által korábban megölt öccsét) egymagukban megsemmisítenek egy szabir sereget. Ez két dolgot fejezhet ki: egyrészt, hogy az osztjásokban élt a szabiroktól való megszabadulás vágya, hiszen – mint az énekből kiderül – alárendelt szerepet játszhattak velük szemben; másrészt pedig az a momentum, hogy a szabirok legyőzése mítikus hanti fegyverténnyé válhatott, őrizheti a szabirokat valóban megtámadó avarok (463, 558. k. Priscos, Menandrosz), illetve a besenyők (830 k., Konstantin császár) győzelmeinek emlékét. Egy helyütt utalást is találni arra, hogy a szabir had „*nálánál erősebb zajgó ellenséggel találkozik*”.²

Néhány szót kell itt szólni itt az általam felhasznált regévaltozat jegyzeteiről, melyekben a szabir etnikumot oroszoknak nevezte a szerkesztő, Domokos Péter, hozzátéve, hogy „*ezt a jelentést, ill. névazonosítást egyes kutatók nem tartják helytállónak, de jobb, valószínűsíthető ötletük a szó minéműségét illetően nincs*”. Nem tudni, mire gondolt Domokos Péter, ki az az „amatőr”, aki nem fogadja el a szabir=orosz névazonosítást, s akinek ugyanakkor ne lett volna jobb ötlete ennél. Ha egy kicsit lelkiismeretesebb, valószínűleg utánez annak, hogy mindazoknak, akik a nemzeti hagyományok kutatásának fellendülése óta a magyar őstörténet szempontjából mondhatni kulcsfontosságú szabirokkal foglalkoztak, egyenest írásos bizonyítékaik voltak arra nézve, hogy a szabirok semmiképpen nem voltak oroszok, hanem éppenséggel hunoknak nevezik őket Priscos Rhétortól Theophanészig, s elsőként ókori forrásokban bukkan fel a nevük, mint akik Kelet-Anatólia, a Pontus-mellék és az Örmény-felföld területeit lakják; a Kaukázustól délre és északra ma is számos helynév őrzi emléküket.³ Igaz ugyan,

hogy a szabirok nem voltak hunok, csak a hunok kötelékeibe tartozhattak, ill. hun néprészeket olvasztottak magukba, ezért mondhatták a vezérkori magyar követek, Bulcsu és Termacsu a bizánci császárnak, hogy a magyarok régi neve *rendíthetetlen* vagy *lovás szabir* (gör. *szabartoi aszfaloí*) volt. Időben is egybevághat, hogy az altaji türkök nyomására nyugatra vonuló, heftalita hun vezetés alatt álló ogur, onogur magyarok és a szabirok szövetsége a VI. század második felében jöhetett létre (Jordanes). Az is igaz, hogy az oroszokra, akik csak a XVI. században hódítják meg az Ob-Irtisz-Tobol vidékét, a bennszülöttek megszokásból néha átvitték a *saber* nevet, és e két nevet a hanti énekek gyakran keverik, ám az emlegetett szabirok egész habitusa semmiképp nem illik még a korabeli ruszokra sem, nemhogy a XVI. századi oroszokra.

Nem kell ma már bizonygatni, hogy számosaknak akadt jobb, megalapozottabb ötlete a szabirok nemzetiségével kapcsolatban – elég, ha a mi kiváló Jerney Jánosunkat, Thury Józsefet vagy a nagyon tárgyilagos Sz. Patkanov orosz kutatót említjük –, de hát sajnós az 1990 előtti évtizedek tudományos rangra emelt és nemzetközileg is terjesztett történelemhamisításai őstörténetünket is alaposan befagyasztották, sőt ma is folynak számos tudományterület (antropológia, génkutatás, régészet, nyelvészet) újabb eredményei ellenére. Finnugor származtatásunk hipotézisének cáfolatát már tulajdonképpen a lelkes osztjakoológus, Pápay József elvégezte, mikor 1898-ban a helyszínen, Nyugat-Szibériában kutatott. Mint Naplójából kiderül, az obi ugoroknál hiába is keresnénk a magyarokkal való rokonság tudatát⁴ – miként a magyar hagyományban sem szerepel semmiféle uráli őshaza –, sőt e „rokonnépek” nyelvének elsajátítása is irtózatossá nehezégekbe ütközött Pápay számára: „*A legnagyobb akadály, amely lépten-nyomon megjelenik előttem, egy kivesző, pusztulófélben lévő nép gyermekies félelme, balvéleménye. Elkövettem mindent, amit csak lehetett, csakhogy megnyerhessem magamnak (helyesebben: annak a magasztos célnak, amely engem kihítt, kicsábított, elhozott ide, ebbe a nyomorúságba) – ezt a gyávalelkű, félénk népet. Alig tudtam elsajátítani nyelvüket, tolmácsot nem kaptam még drága pénzért se.*”⁵ Szerencsére a finnugor gyűjtésben akadnak gyöngyszemek is, amint ezt a hanti ének mutatja.

Az ének ugyanis elénk varázsolja a gazdag, hadban erős, fergetegeesen nyilazó szabir lovasnépet, bepillanthatunk életébe, láthatjuk viseletét, tárgyait, mozdulatait, viselkedését, ló- és rénszarvasáldozati helyeit, oszlopos városait, falvait, hallhatjuk a hanti fejedelem szabir asszonyának éles kacaját, a

* Az *Életünk*-ben (1999/6) megjelent írás átdolgozása. A téma teljeskörű bibliográfiája megtalálható az *Országépítő* honlapján.

¹ *Osztják-chanti hősi énekek*, OH, III/1, Bp. 1963; *Napfél és éjféli*, Bp. 1972; *Finnugor-szamojéd /uráli/ regék és mondák*, I-II, Bp. 1984; utóbbi kötetben Képes Géza művész fordítása szerint a cím: *A Bálvány-fejedelem éneke*, ez szolgált a jelen ismertetés alapjául.

² *A szentséges Ob kanyarulatának éneke* (Jerming Ass mui ar), OH, II, 416. sor.

³ ld. Függelék.

⁴ Kaukázusi népek (pl. csecsen-ingusok) viszont kifejezetten őrzik a magyarok egykori emlékét; ld. Tardy Lajos: *Kaukázusi magyar türkök*.

⁵ Pápay J.: *Északi osztják medvénekek*, Bp. 1934.

hajnalban támadó szabir harcosok kurjantásait, a nyilak pattogását, szablyák csengését, lovak dübögését. Mivel a régi magyaroknak a honfoglalás előtt és után is szoros kapcsolataik voltak a szabirokkal, s mivel több mint valószínű, hogy a magyar törzsek a szabirokkal való együttélés során kerültek nyelvi kapcsolatba a hanti-manysikkal az Urál-hegység mindkét oldalán⁶ – ennél fogva nem kizárólag az obi ugorok folklórával foglalatostkodunk, bár feltétlen tisztelet adassék nekik, hogy megőrizték ezt és más énekeket a szabirokról, akikben akár a régi magyarokat is láthatjuk. Feltehetően ma is élő azerbajdzsáni maradékaikon kívül – akiket valószínűleg az *udi* nevű népcsoporton belül kereshetünk – nincs más, aki illetékesebb volna a szabirok történelmi szerepének föltárásában, helyes megvilágításában, mint a magyar, jöllehet mindmáig nem került sor e dél-kaukázusi rokonnépünk fölkutatására, nyelvi, kulturális, társadalmi viszonyainak föltérképezésére.⁷ Nagyrészt a szabir és a magyar nép kapcsolja össze az azonos stílusú régészeti leleteket a Kaukázustól Nyugat-Szibérián és Levédián át a Kárpát-medencéig a VI-VII. századtól a X. századig. A következőkben a szemtanú osztjások hősi énekét ismertetem, most nem annyira a mű költői értéke, inkább történelmi magva, néprajzi elemei és életképei érdekelnek bennünket.

Az Ob folyó mentén egy *daru-orr-hegyes hegyfokon*, vörösfenyőből ácsolt városában gondtalanul él a *Csúcsos-fejér-hattyú-süvegű hanti fejedelem*, akit *Aranyfenyű-fennsleges-kard*-nak is nevez archaikusan dús díszítő jelzője. A boldog aranykor hanti leírásának lényeges része, hogy van enni- és innivalója: *sziwet derítő méhsőr*; és szolgálak hada lesi parancsait. Két testvére, az idősebb báty, *Vihar-feje-embervagy Szél-feje-férfi*, aki a várost őrizi, öccse pedig *Szárnyas-bálvány-ember-lelövő-vaszít-izületes-íj* vagy *-vashegyű-hegyes-nyíl*; ők azok, akik a többi testvér között nevet szereztek maguknak.

A hanti fejedelem felesége, nyilván a dinasztikus házasság régi szokása folytán, szabir nő, *Daru-ször-üstökű-hajfonatos-szabir-nő asszony*, vagy *Fejér-daru-ször-bundába-bíjt-kis-szabir-fejedelemnő asszony*, de a következő sorokból kiderül, hogy ő a főfeleség lehet, s mellette más asszonyok is vannak.

A felhőtlen nyugalomba azonban új hírt hoz a sokaság: a báty új várost ácsol magának az Ob túlsó oldalán, s mennek vele a harcosok, szolgálak, viszik a rénnyájakat is. A fejedelem városa elnéptelenedik, nem marad elegendő élelem, sőr. S hamarosan az öccs is az idősebb bátyhoz pártol. Az ok, amiért az öccs elmegy, az, hogy annakidején, mikor a szabir fejedelem lánya és a hanti fejedelem egybekeltek, az öccs nem fogadta el a menyasszony által kínált ételt, megszegett egy régi szokást, melyben az idősebb fivér asszonya jelképesen a gondoskodásáról biztosítja ura családját, ill. rendelkezik velük. Az öccs motivációja nyilvánvaló: az új asszony a hantik legigázó szabirok közül való.

Eltűnt tehát a gazdagság, s most a hanti fejedelem a feleségéhez, a szabir fejedelemnő-asszonyhoz fordul: hozzon ételt, italt, zablisztrakományt, erdei bogycsókát, húst, méhsört, mint

menyasszony korában (láthatóan a szabiroktól eredt a hantik korábbi gazdagsága), s kéri, hozza el Nyuszt-subájú-szabir-fejedelem apjának és hét fiának seregeit, hogy megbüntethesse hűtlenné vált testvéreit. Erre:

Daru-ször-üstökű-hajfonatos-szabir-nő asszony
Az ágyon hanyatt vágja magát,
Obi csüllőmadár módjára nevet

és nagyon észszerűen megmagyarázza, miért nem teljesítheti a férj kérését: ugyanis ha ő sereget hozna, azok megölnék a férj testvéreit, akkor a férjnek bosszút kell állnia a szokások szerint, mire az asszony férj nélküli, apátlan, anyátlan árva maradna. A hanti fejedelem vére felfortyan az öntudatos beszédre, s megüti a szabir asszonyt. Ez a jelenet még egyszer megismétlődik, s másodjára a nő mégis elindul. Közben eltelik néhány nap vagy hét, mialatt az asszony megfordul apjánál, s egy reggel a hanti fejedelem samanisztikus tisztánlátó szemmel, *emberfia-látó szemmel* sátrának füstnyílásáig fölmászva látja:

Fejszével irtott tisztás közepétájt,
Lópata-úton
Piros pej szabir lovak
Nyakhajlító sok szánt húznak!

A feleség útbaeji az öccsöt. Mikor az észreveszi, odarohan hozzá, megragadja a szán elé fogott lovakat, majd az asszonyt. A szabir nő vádlón kérdi a tiszteletlen fogadtatás okáról: nem órá vásik-e az öccs foga, miután talán megölte férjét? – de nem kap választ, csak a vasmarkok szorítását. Kitépi magát és hazahajtat. Otthon, a hanti fejedelemnél csak két napig tart a dárídó:

Harmad napra virradván,
Hogy a kelő nap fölkel,
Hogy a serény nap fölserkent:
Az Ob túlsó feléről,
Folyón túli földfokról
Hétágú hangos kurjantás
Hallatszik,
Hatágú éles üvöltést hallunk itt.
Íves íjak csattognak,
Nyeles nyilak pattognak,
Széles szablyák csengenek,
Dühödt dárdák döngenek,
Lovak patája alatt
Dübögnek a dombok:
Szabir fejedelemnek
Lóször-páncél-átlövő raja
Éjten éjre egyre rajzik,
Tehénször-harci-üng-átütő hada
Napszaka is szakadatlan árad.

Megérkezett a szabir had, mely épp olyan, akár a hunok, akár a magyarok seregei. A szabirok az Ob folyón túlról, valószínűleg dél felől érkeznek. Errefelé lehetett egyik fő szállásterületük, ugyanis Patkanov helyszíni kutatásai a XIX. század végén kimutatták, hogy az Obtól délre nem messze áll egy nagy, háromoldali, lépcsős piramis alakú földvár, melyet a helybeli hantik *Tapar-vosnak*, azaz Szabir-várnak neveznek, s tövében ma is

⁶ Meglehet, az obi ugor őshaza- és népnév, a Jugria, jugor/ugor is a területüket uraló szabir-magyaroktól eredt.

⁷ Udi tartomány a Kura folyó mellékén már az ókortól szkíták által lakott terület. „*Ab introitu dextra macronem ipsium faucium (maris Caspii) tenent Udini Scytharum populus dein per oram Albani*” (Plinius Hist. nat. L.VI.) Önmény források arról is szólnak, hogy ezen a vidéken állott Hunorakerta, azaz Hunorváros (Lukácsy pp. 173-174), amely talán a mai azerbajdzsáni Xanabaddal (Khanabad) azonos.

falvak találhatók. Egykor ez volt a narymi fejedelemség központja. A Konda-folyónál élő, eloroszosodott osztjások az általánosító *csud* (csudálatos, rendkívüli?) névvel illetik a terület korábbi lakóit. Patkanov szerint „... a *sáncokkal, árkokkal művésziesen felépített csüd várak, valamint az ott található díszes cserépedények, vassalak-darabok, amelyek a fazekas- és kovácsmesterség bizonyos fejlettségét feltételezik, nem származhatnak a kultúra alacsony fokán álló mai osztjások és vogulok elődeitől, hanem az egykor itt lakó Tapar nép, a szabirok maradványainak tekintendők.*” Az osztjások mint valami csodát írják le a szabirok egyik (fő?) városát az Obdorszki énekekben: „*A sober nagy városnak isten ígézte szentséges földje*” (729. sor). A szabirok eredetéről szólva megjegyzi Patkanov, hogy a vogulok, osztjások nyelvében kimutathatók kaukázusi nyelvek hatásának nyomai, melyek közül elsősorban a fémnevek a szabirokra vezethetők vissza, akik a Kaukázus felől jöttek. Az északi osztjások és vogulok az ezüstöt egyenesen *saber*-nek nevezik, és az énekekben rendszeresen szó van *sober/ezüst markolatú híres szablyá*-ról, s az egyik szabir fejedelmi neve *Sober/ezüstől-szikrázó-páncél*,⁸ mely sorok nyomán nem lehet nem gondolni az észak-kaukázusi, a verchne-szaltovói, a permiai vagy a kárpát-medencei lovassíros temetkezések szablya és egyéb leleteire.⁹ Talán a szabiokkal való kapcsolatra vezethető vissza, hogy a honfoglaláskori magyarság fémművességében elsőrangú szerepet játszott az ezüst. Al-Maszúdi (X. sz.) írja a magyaroktól elváló, és a Kaukázuson túlra visszaköltöző szabiokról, örmény nevükön szjavortikról: „*vitéz és hatalmas nép... ezektől nyerték nevüket ama balták, melyeket szjavordiknak neveznek*” (Thury; a szabirok az ókortól híresek voltak fémművességükről; v. ö. szerzőtől HMEK 1.; ld. még Kmoskó). A harci balta szintén gyakori a honfoglalók leletei között. A szabioknak tulajdonítható egységes stílusú kisebb-nagyobb földvárak általában az Irtisz mentén, Tobolszk, ill. távolabb Tyumeny környékén találhatók, és folyómenti magaslatokra, hegyfokokra épültek, hogy építőik a vízi kereskedelem útjait ellenőrzésük alatt tarthassák, de erdők, mocsarak szélén, sík vidéken is megtalálhatók. A szabirok nagy hatású jelenlétének emlékét tartotta fenn a Tobolszktól délre fekvő hajdani tatár kánság fővárosának *Szibir*; majd ebből *Szibéria* neve. A nyugatabbi, vogul/manysi vidékeken Turinszk környékét hívták Tabarynak, az oroszok bejövetele előtti térképek szerint. A szabir név *Szaber*, *Saper*, *Szoper* alakban egészen északon, a berezovói kerületben is megjelenik – innen, Kockij Gorodokból ismerünk egy ezüst edényt, amely türk viseletű lovas nyilazót ábrázol, ill. megtalálható rajta a szaltovói, észak-kaukázusi és kárpát-medencei szabir-magyar leletek jellegzetes vizililiom motívuma –, sőt az Ural innenső oldalán, Kelet-Oroszországban ugyancsak nagy területeket birtokolhattak a szabirok, a folyó, tó, falu és helynevek tanúsága szerint. Volga, Káma vidéki városuk lehetett a később óbolgárok által lakott Suzvar, a mai Kuznyecka falu mellett, az Utka partján. Egyes hősénekekben *délvidékiek*-nek is nevezik őket.¹⁰ Florenszkij leírja a szabiokról, hogy letelepedett nép voltak, földet műveltek, vadásztak, halásztak, élénk

kereskedelmet folytattak. Próbálja ugyan szlávoknak beállítani őket, de ez lehetetlen, mert az oroszok előtt (XVI. sz.) nem éltek szlávok ezeken a vidékeken. A ló, a fémtárgyak¹¹ használatát a szabioktól vették át az obi ugorok, bár lovat csak áldozati szertartásaikhoz szereztek be tőlük néha, lovagolni sokáig nem tudtak, amint ez a hősi énekből is kiderül, sőt kifejezetten félték a lovaktól, pl. énektünk eredetijének 615. sora szerint, ahol a lovat *vörösszörü alvilági* (sötét) *sober-állat*-nak nevezik (a fordításban: *pirospejszabir lovak*), illetve *A vascsődör*c. népköltésből.¹² Már csak ezért sem származhattak a lóra, lótarásra, fegyverekre vonatkozó szavaink az osztjásoktól, hanem éppen-séggel fordítva történhetett az átvétel, egy, már nem létező őstörök (szabir?) nyelvből. Az orosz krónika szerint a kijevi nagyfejedelem udvarát 1146-ban lovasmutatványaikkal elkápráztató *jugorok* valószínűleg a szabir-magyarok jugriai, permiai maradékai lehettek. Velük találkozhatott egy évszázad múlva Julianus barát is. Mindez a megközelítőleg átfogó jellemzés a szabiokról megmutatja, hogy a kultúra, a letelepedett életmód és a szilaj harcmodor jól megfértek egymással. Ezek az összetett vonások a honfoglalás előtti magyarságot is jellemezték, anélkül azonban, hogy mindezt át kellett volna vennie valahonnan.

Visszatérve történetünkhöz, az Obnál megjelenő szabiokkal szembeáll az idősebb báty és az öccs. A szabir feleség beszámolhatott apjaurának a hanti fejedeleme-férjével való konfliktusáról, s az élelmiszerrakományok mellé most megérkeztek a szabir seregek. A szabir sereg megjelenésében szerepet játszhatott, hogy az idősebb báty az Ob déli felén épített új várost, mivel ez – lévén az Ob a határfolyó – talán a szabirok engedélyéhez volt kötve, amit nem kértek ki. Az ének elején azt is megtudjuk, hogy az új várost építő báty *színezüsttel tele erdőbe ment*, tehát ezüstlelőhely közelébe, ami ugyancsak számot tarthatott a szabirok érdeklődésére. A csata megkezdődik és az idősebb fivér és csapata hamarosan elesik a túlerő következtében. Fejük elvesztését egy sajátos fordulattal így írja le az ének: „*Fürtös fejedelemlhős-fejüket/Alsó-Ég-Atyjuknak áldozatul felüvölték* a szabirok – szinte látjuk, amint a szabirok a levágott hanti fejeket az ég felé hajtják vagy felemelik, *felüvöltik* egy diadalmas csatakiáltás kíséretében. Az ókori szkítákról, masszagétákról szóló beszámolókból tudjuk, hogy egy harcos akkora részt kapott a hadizsákmányból, amennyi levágott fejet be tudott mutatni (Hérodotosz, Sztrabón), s a háború a régiéknél áldozati forma is volt.

Folyik a harc, s egy késő éjjelen dörömbölnek a hanti fejedeleme ajtaján. Az öccs kér menedéket, mint tékozló fiú, lehorgasztott fejjel, reszkető ajakkal: „*Famunkát végző szolgaként, / Kérlek, bátyám, fogadj be! (...) Testvérednek adj szállást! / Testét vedelmezzed/Vérét oltalmazd!*” A báty még szóra sem nyitja ajkát, mikor a szabir feleség kérdőre vonja az öccsöt, mi dolog, hogy nemrég még gond nélkül elhagyta bátyját, most pedig könyörög hozzá? Ismét felrója neki, hogy nem evett a kezéből a mennyegzőkor, s újra kínálja: „*Vagy kezesem lész,*

¹¹Jeli város éneke, OH, I., 1710. sor: „*sober-ezsüt markolatú híres szablyát honnét loptuk volna?*”

¹²*Nappél és Éjjél*, v. ö. *Lóáldozati ima (Medveének, Bp., 1985)*, amelyben „*dus ember lóudvara közibül választott*” áldozati lórol van szó; „*dus*” a gazdag a szabiokat illető hanti jelző volt; ugyanitt szó van „*hasított orrú táltos lórol*”, s ez a leírás nézetem szerint meglepő módon illik a honfoglaláskori hajfonatkorongjaink ábrázolásaira, melyeken ugyancsak „*hasított orrú*” mítikus lovak láthatók (ld. szerzőtől „*Vadat úzri feljövénél*”, Hítel, 99/5); ez ismét bizonyítja az előmagyarság hatását az ob-irtiszi népek folklórára.

⁸Obdorszki ének, 54. sor

⁹v. ö. *A honfoglaló magyarság* – Millicentenáriumi katalógus, MNM, valamint Zaharov-Arendt és Feticch N., és az „uráli óshaza” hipotézisére való utalás nélkül E. A. Halikova: *Ósmagyar temető a Káma mentén* (Archeol. Ért. 1976/103).

¹⁰A fejedeleme fölnevelkedésének éneke, 753. sor

vagy pusztulj innét!” De az öccs nyakas. Inkább a biztos halált választja, mintsem behódoljon a szabir úrasszonyak:

*Én bizony kezedből
Nem eszem kenyeret!
Hozott hozományod
Ne kínálgasd nekem!
Sörödből nem iszom –
Inkább vesszek szomjan!
Megyek hát innét:
Vagdalkozni tovább!
Szabir apáddal,
Hét szilaj bátyáddal,
Meg a teméntelen,
Tengernyi haddal!*

Vív hét éjen, hét napon át, de elhagyja ereje és elfogják. Hasonlóképp tesznek vele, mint pl. Kis Szent Gergely örmény vértanúval a kaukázusi masszagéta hunok:

*Lóbőrből szabott zsákba zsúfolják,
Tehénbőrből varrott tokba betolják:
Üstökös-szabir-fejedelem ipam
Ló farkához köti,
Úgy vontatja gödrökön át,
Úgy vágat vele bokrokon át.*

Szkíta módszer ez, nem szláv, nem orosz, nem is obi ugor. A rafinált keleti kínzások közé tartozik, s kijárt mindazoknak, akik kétségbevonták a szkíta-türk népek fennsőbbiségét, uralmát, de ókori emberáldozati forma is volt a lóval halálra hurcolás. Több magyar népmesében is szerepel a bűnösnek ló farkára kötözése, ill. a lóbőrbe varrás motívuma.¹³ Említésre méltó még ebben a versrészletben a szabir fejedelem hajviselete: üstökbe (varkocsba) eresztve hordja, akár a török népek, a hunok, avarok, magyarok (Vata idején is) vagy a párthusok, ugyanis Néró római császár egy alkalommal, mikor egy megjelent üstökös csillag jóslatáról beszéltek előtte, azt mondta: „Az nem nekem, hanem a párthus királynak jövendől valamit, mert ő üstökös, én kopasz vagyok.” (Jerney).

A szabirok most megítatnak a folyónál. Közben a fejedelem azon töpreng, nem kellene-e egy füst alatt a megmaradt hanti fejedelemnek is elvenni a kedvét egy esetleges bosszútól. De idősebb fia lebeszéli: „Elhagyott város ványadt ebét / Megnyomorgatni minek? / – Lova fejét másfelé fordítja, / Lova farát kézzel megcsapkodja” – s a sereg hazaindul.

A nagylelkűen életben hagyott hanti fejedelem napokig tépelődik, végül határoz: bosszút áll fivéréiért. A szabir feleség figyelmezteti: ő előre megmondta, hogy így lesz – s róla nem is hallunk többet az énekben. A hanti fejedelem eltökélten magához veszi kardját, újat, nyilakkal teli puzdráját, fölcsatolja sílécseit, s megparancsolja a léceknek: röptésék a szabir hadúr seregei után. A fák felett repülve hamarosan megelőzi a hét napja úton lévő szabir sereget. A hanti „nyomában nyerítő / Fergeteg támad, / Fejér hóvilhar, / Fejér ló vágat” (az eredetiben nem szerepel a fehér ló), és messze a szabirok előtt ér szálláshelyükre:

*Ipam földjére
Ím, megérkezem.
Szabir fejedelem
Áldozóhelyére
Ím, leereszkedem.
Száz ménlő áldozóhelye
Táruul elém,
Hűsz rénbika áldozatos dombra
Érkezem én.*

Egy mellvértes szabir vízhordó legény tesz-vesz az áldozati dombnál. Fát aprít, hogy az áldozati üst alá gyűjtsen vele. A hanti csellel rászedi a legényt, vegye le a páncélját, majd lekasabolja a gyanútlant.

Ekkor megérkezik a szabir fejedelem. A megölt legény páncéljába öltözött hanti félrevezeti a fejedelmet, levetteti vele páncélját, és kisvártatva őt is levágja. Majd eszébe jut, hogy öccsét életre kellene ébreszteni, mert egyedül nem bír a szabir sereggel. Próbálkozik is, kiveszi a zsákból az összetört testet, forróvízzel mosdatja, élesztgeti, de nem mozdul. Az osztják főistenhez, Numi Tőremhez fohászodik, és többszörös rénbika-áldozatot mutat be neki öccse életéért. Az áldozati szertartás sikeresnek bizonyul: Numi Tőrem villámsugarat küld a halott öccs homlokára, aki mint mély álomból, felébred. Gyorsan fölöltözik, fegyvert ragadnak, mert jön már a szabir had másik fele:

*Üstökös-szabir-fejedelemhős süveim
Lóháton ülve jönnek felénk -
Minket látva megállnak,
Lovak álltukban ágaskodnak,
Rígkapálnak rihegve.*

A hanti fejedelem így szól az idősebb szabir fejedelemfihoz (s egyben az énekmondó is önmegerősítést nyer):

*Üstökös-szabir-fejedelem
Öregebbik fia, hallod-e?
Ha Ég atyám úgy akará,
hogy én vesszek s te élj tovább
S te legyél az ének hőse:
Hát nem bánom, vesszek én el!
De ha atyám más törvényt tesz,
Ha Num Tőrem nekem kedvez:
Akkor az én regém regélik,
Akkor az én mondám mondják
Asszonyok ülte világunk
Végső kora teltéig,
Férfiak lakta világunk
Végső napja múltáig!*

Összecsap a két hanti a temérdek szabir sereggel – s egy szálíg levágja őket. Majd a szabirok városai, falvai ellen indulnak:

*Szabir hadat szétmorzsoltuk,
Leváltuk, szanaszét szórtuk –
Szabir város még megmaradt,
Szabir falu félve lapul –*

...
Hét oszlopos városukat

¹³Berze Nagy János, 1957, 707. népmesetípus, és 1961, p. 230, p. 343, Az aranyhajú gyerekek

*Hét tízszloppá változtatom,
Hat oszlopos falvuk fölé
Hat eleven üszköt vetek.*

A szabirok városai, falvai tehát egyaránt úgy maradtak meg az osztyákok emlékezetében, mint oszlopos házakkal teli helységek, szemben az osztyák településekkel, melyeknek építetn omansa mindig az *ácsolt*. A szabirok eszerint kő és/vagy vertfalú házakat építettek. Ennek nyomán eszünkbe jut a magyar nép oszlopos, tornácos építéstílus, mely ugyancsak ősi, keleti örökség. Az is lehetséges azonban, hogy az ének az osztyákoknál *várososzlópnak* nevezett kultikus oszlopokat érti, melyek az ázsiai népek felfogásában az eget tartó, világ közepi mítikus oszlopok, világtengelyek megfelelői, s amelyek ugyancsak a szabirok révén kerülhettek az osztyákokhoz. Oszlopos áldozóhelyet több honfoglaláskori temetőből ismerünk (Hajdúdorog, Püspökladány).

Végül hősi énekünk idillikus képpel zárul: a két hanti testvér boldogan él a teli fazekak és sörshordók között, alázatos szolgálóktól körülveve.

Az Aranyfejedelem éneke egy kezdetleges körülmények között, kevés fényben, sok hóban, fagyban élt kis nép, a hantik vagy osztyákok érzéseit tükrözi a gazdag, erős, messziről jött szabir urakkal, szomszédokkal szemben, akikre részben rá is szorultak – ha aktualizálni akamánk, azt mondhatnók, hogy az obi ugorok minden részvétünket megérdemlik, hiszen kis híján mi, magyarok is felőröltünk a hatalmasok és kiszolgálóik játszmáiban, aminek egyik tétje épp a szabirokkal való kapcsolataink, valódi történelmünk elkendőzése, nemzeti öntudatunk kioltása volt. De az eredeti összefüggéseket tekintve a hanti ének esetében nyilvánvalóan egy *vágyteljesítő* bosszúeposzról van szó, mely a hantik egykori vereségének, alárendeltségének lelki reakciójából, túlkompenzálásából magyarázható; egyébként Patkanov szerint az osztyákok inkább tisztelettel és hódolattal szoktak emlékezni a szabirokról. A népköltés szinte minden epizódja nagyon élő, valódi, kivéve azt, hogy a hantik valaha is csatát nyertek volna a lovas szabirokkal szemben, hiszen ennek tulajdonképpen maga az ének mond ellent. Az eredeti történeti, néprajzi valóság talaján állva megállapíthatjuk, hogy a hanti győzelem mítikus – a hantik tanúi lehettek a szabirok besenyők általi elűzésének, amit valószínűleg Numi Töremnek, s ily módon maguknak tulajdoníthattak –, de az ének – és ez legfőbb erénye – évszázadok múltán is híven tükrözi a szabirok, osztyákok régi életét az Ob és az Ural-hegység közötti földvárakban, erdőségekben, folyópartokon.

FÜGGELÉK

Az ősturáni, illetve szkíta-hun-magyar hatásra eltörökösödött szabirok észak-mezopotámiai őshazájáról elsőként a szumér-babiloni, majd asszír ékírásos táblák tudósitanak Szubarki, Szubartu (Szubar ország) alakban. A szumér eredetű SU.BIR név *elsüllyedt kert* jelent (akkád SU.EDEN; Ungnad: *Subartu*, Leipzig, 1936). A szubar őslakók letelepült, földművelő kultúrájáról vallanak az Assurban, Kalachban, Ninivében, Dur-Sarrukinban, Tepe-Gavrában, Tell-Halafban végzett ásatások. Szubartu királyai a Kr.e. III. évezredtől több mint ezer éven át sikeresen ellenálltak az asszirok rohamainak, végül legyőzve, a szabir-

ság a Pontushoz, a Kura-Arax folyók közére, ill. Közép-Ázsiába szóródott szét, a menekülő szumér lakossággal – Nimród „ősmagyarjaival” – együtt. Több mint érdekes, hogy az i.e. 3. évezredből származó Samarrai bronztáblán a neves ókortörténész, A. Ungnad szerint szubareus eredetű Ari-sen, Sadar-mat fia birodalmához tartozott *Havilum* ország, a biblia és a Kézai-kronika Evilátja, ahová a legendás Nimród költözött s ahol Enehtől Hunort és Magort nemzette (Evilátnak nevezték az ókorban az Indus völgyét, ill. az innen az Oxusig, Aral-tóig terjedő területeket; ld. Z. Tóth Csaba: *A hun-magyar eredethagyomány kérdései, I. Nimród és Evilát ország*, Turán, 2001/5). Ez az eddig magyar őstörténeti szempontból nem értelmezett, nagyjelentőségű adat rávilágíthat arra, hogy az Evilát nevű őshaza hagyománya esetleg a szabiroktól kerülhetett a magyar eredethagyományba, és világosan jelzi – Kézai hivatkozott forrásaival egyetemben – azt az egyébként ismert történeti tény, hogy az ókorban interetnikus kapcsolatok álltak fenn az elő- és középs-, illetve dél-ázsiai népek között.

Az ősszabirok északra, a Kaukázus vidékére vonulását jelzi, hogy miután Kyros elfoglalta Babilont, már csak egyszer szerepelnek a perzsa protokolláris szövegekben: Kambyses uralkodásának első évében (i.e. 600) a perzsák egy csatortát – valószínűleg öntözőcsatortát – adnak át a kimmereknek és a szubaroknak (su-bar-ra; Ungnad), sajnos a csatortát földrajzi elhelyezkedéséről nem szól az irat. Régebbi magyar kutatók Darius Hystaspes (i.e. 521–485) behisztúni ékírásos feliratán is felismerni vélték Szubartut, a Darius által meghódított tartományok között, melyek nyugatról keleti irányban vannak felsorolva: „*Choana, Media, Babylon, Arbela, Assyria, Gutraha, Armenia, Cappadocia, SAPARDIA, HUNAE – Ussangae, Drangae – Parutes, Asagartia, Parthae, Sarangae, Areiaie, Bactria, Sogdia ...*” (Jerney). A modern ókori keleti történeti chrestomathia szerint azonban a perzsa Sparda a lüdiak/kisázsiai Sardeis-szel azonos, Hunae helyes olvasata pedig Yauna, azaz Iónia. Hérodotos (i. e. 6. sz., *A görög-perzsa háború története*) *saspeir* néven említi a szabirokat: „*a Vörös-tengertől északra laknak a perzsák, fölöttük a médek, fölöttük a saspeirek, fölöttük a colchisiak*”, s megjegyzi még, hogy a szabirok „*a matienos-okkal és alarodios-okkal (urartuiak) évi 200 talentom adót fizetnek és a XVIII. Satrapiában laknak*”, tehát a Kaukázustól egyértelműen délre. Ptolemaios *szauaroi* (szabarok) névalakban tudósít valószínűleg róluk.

A Kr. u. 4. században (362.) még ugyancsak a Fekete-tenger déli oldalán említi a szabirokat a szír-római Ammianus Marcellinus, nyugatról, Róma felől nézve: „*a Halys folyótól (ma Kizil Irmak, Töröko.) kezdve, ... e vidékek szomszédságában laknak a dahák ... és a chalybsok, mögöttük a byzarok és a sapirok (sapires), a mossynoecusok, a macronok (Hérodotosznál Trapezunt környékén) és a phylirek, e vidékek mögött következnek a camariták népes községei, a Phasis folyó pedig (ma a grúziai Rioni) zúgó habjaival eléri a colchisiak országát. ... az elsorolt népek mögött a cimmericumi Bosphorus (Krim-fsz.) népei laknak*” (a Tanais/Don körül amazonok, azon túl sauromaták; Hist. Lib. XXII,8.).

A Kaukázustól mind északra, mind délre lakóknak írja le a szabirokat számos bizánci és örmény író (Priscus Rhétor, Procopius, Agathias, Menandros, Theophylactos Simocatta, Theophanes Byzantius, Stephanus Byzantius, Mechtár, Vartan, Arzeruni Tamás, Indsidian; v.ö. Lukácsy Kristóf, *A magyarok őselei*, 1870,

Kolozsvár). 576-ban, Tiberius császár uralkodása alatt szabirokat és alánokat telepítettek át fennhatóságuk alá a bizánciak, a Kura folyótól északra, tehát a szabirok, legalábbis egy részük, ekkor még mindig a Kaukázustól délre lakott (Menandrosz, Fragm. 41–42; a bizánci krónikás elmondja még, hogy a szabirok megosztottak voltak, egy részük a perzsák, másik részük a bizánciak oldalán harcolt). Egyes csapataik a VII. században elvetődtek Turfan környékére is (Tarim-medence, Közép-Ázsia), ahol a szogd nyelvű Nafnamak említi őket *s'pyr* néven (M. Grignaschi: *Sabirler, Hazarlar ve Göktürkler*, Ankara, 1972). Ismert személyneveik (Balak, Boarik, Iliger) ótörök eredetűek. Kr. u. 527/528-ból adatunk van egy Boarik nevű dél-kaukáziai szabir királynőről, aki a bizánci Justinianus császár szövetségese volt a perzsák ellen, s a szabirok ekkor győzik le a Türák és Glón vezette hun hadakat; Malalas szerint a szabir királynőnek százezer katonája volt (a szabirok kiváló harcosok voltak és jól értettek hadigépek készítéséhez; Prokópios), ami azt jelzi, hogy a szabirok ekkor igen komoly szerepet játszottak a Kaukázusban, ahol régi országuk neve Speri volt, a mai Törökország (Kelet-Anatólia) területén. 545-ben I. Chosrau, perzsa sah futamítja meg őket, s ekkortól egyesülhetnek a magyarokkal, ill. azokkal a szabir és ogur törzsekkel, akik 463 után a Volga-Kaukázus környékén telepedtek le.

A források hallgatása róluk a VI. század második felétől a VIII–IX. századig bizonyítja, hogy ekkortájt már északabbra lakhatnak, legalábbis nagyobb részük; egy déli hadivállalkozásukról mégis tudunk, amikor – nyilván kazár szövetségben – 757-ben Yazid ibn Usaid, a kalifa örményországi helytartójának távozása után a szabirok elpusztítják az arabok székvárosát, Shamkort (ma Samkir, Azerbajdzsán), majd elfoglalják az egész Gancak régiót, Berda'a város kivételével (Baladuri). Ebből az időszakból származnak a szaltovói-levédiak katakombáiban sírok arab pénzei (Zaharov-Arendt).

Bíborbanszületett Konstantin, bizánci császár a Kaukázus környékére való visszaköltözésükről tudósít: „*S háboriú ütvén ki a turkok (magyarok) és az akkor kangarnak nevezett patzínakiták (besenyők) közt, a turkok serege meggyőzetvén két részre szakadt; egy részük kelet felé, Perzsisznek bizonyos részében telepedett meg, kik a turkok régi nevén mai napig is szavarti aszfali néven nevezetnek; a másik rész pedig nyugat felé telepedett meg..., az Atelkuzu nevezetű helyekre... Bizonyos idő múlva a patzínakiták megrohanván a turkokat, kiűzték őket fejedelmükkel, Arpadésszel együtt. A turkok tehát... Nagy-Moráviába (Pannónia) telepedének... A turkoknak azon főntebb említett nemzetéhez pedig, mely kelet felé, Perzsisznek bizonyos részébe telepedett, mai napig ügyvivőket küldöznek ezen nyugat felé lakó turkok és meglátogatják őket gyakran hoznak tőlük választ magukhoz.*” (Thury). A bizánci császár műve – részben a magyar követei, Bulcsu és Termacsu elbeszélése nyomán – tartalmaz ugyan pontatlanságokat, de az eseményeket viszonylag helyes sorrendben adja elő.

A visszaköltözött szabirok a mai Azerbajdzsán területén fekvő Udi tartományban telepedtek le, a Kura-Arax folyók közén, a Szevan-tótól északkeletre. Itt már az ókorban szkíta népek laktak: „*Ab introitu dextra macronem ipsium faucium (maris Caspii) tenent Udini Scytharum populus dein per oram Albani*” (Plinius, Hist. nat. L. VI.). Érdekes, hogy az örmény írók rendszeresen tudósítanak az udibeli Hunorakerta, azaz Hunorváros nevű erődtelt településről is (Lukácsy K. pp. 173–174). A

bizánciak (Theophanes Continuatos) hosszú idő után először 840 körül említik őket ismét, amikor egy tízezer fős *turk* lovas-seregéről tudósítanak, melynek nyilai segítik győzelemre immár az arabokat. Ezt követően 854-ben az örmények írnak keresztény szabirokról *szjavaridi* néven, akiknek vezetője, Stephanos Kon más főemberekkel együtt mártírhalált halt, mert nem vette fel a kalifa parancsára az iszlám hitet. Az udibeli szabirokat egyenesen magyaroknak nevezi egy XIII. századi örmény forrás (Orbeli István, 1287): „*Libárit fia, Darszaid, a halac-kari kolostornak egy szőlőt adományozott a Madsarok völgyében (Madsaraga-dzor)*” (Lukácsy, Thury). Azerbajdzsánban ma is őrzi emléküket Sabir, Sabirkend, Sabirabad (kétszer) városok neve. A déli Sabirabad közelében az egyik feltárt Ücs tepe-i kurgánban, melyet a kutatás VI. századnak tart, valószínűleg egy perzsa szolgálatban álló szabir főember sírját, tárgyait találták meg (Bakay Kornél: *Östörténetünk régészeti forrásai*, Miskolc, 1998).

Az orosz krónikában (Poveszti) 859 és 884. évnél említett szláv *szever*, *szeverjan* nép nem azonos a szabirokkal. Viszont egy mohamedán utazó, Ibn Fadlan a szabirok északi maradékairól tudósít *szuvar* néven a Volgai Bolgárország területén; fejedelmük a török *bujnuq* méltóságnéven uralkodott (talán ez a méltóságnév rejlik Boarik, szabir királynő nevében). Serif Bastav, török történész a magyarok mellett a csuvasokat tartotta a szabirok leszármazottainak (*Sabir türkləri*, Ankara, 1941.; szuvar-szuvar-csuvas szabályos hangfejlődés alapján). Ugyanezekről a szabirokról írja Al-Kásgari (1077), hogy nyelvük török, de a bulgarhoz, besenyőhöz hasonlóan romlott (Györfly). A szabirok nyelvromlása – ahogy a hun-ogur magyaroké is – valószínűleg az obi ugorokkal való kapcsolataikból fakadt, azaz felvehettek finnugor nyelvi elemeket; talán a szabirokkal élt együtt északon a Nyék törzs, melyet finnugor nevének tartanak a kutatók.

A szabir, szabar népnév személynévként is fölbukkan, elsőként arab forrásokban: 865. év – *Savar* (v. Su/o/var) *al-türki*, a kalifátus török zsoldosainak Bagdad-Szamarra körüli zavargásaiban szerepel (Tabari, III, 1591); 905–908. év – *Vasif ibn Savartegin*, Muktafi kalifa hadvezére (Tabari, Masudi); 1132. év – *Sejfeddin Savar ibn Ajtegin*, Aleppo kormányzója, 8 évvel Kuman után (Ibn al-Athir). Al Hamadaninál a szabirok neve *sawardiyah*. Maszúdi *siyawardiyah* nevezte és az örmények egyik ágának tartja őket – ez szintén utal a szabirok dél-kaukázusi eredetére –, de megkülönbözteti a *siyabiya* (szabir) néptől, akik más barbár népekkel együtt előszeretettel használják a siyawardiyák által készített hasonnevű csatabárdot (Kmoskó); Maszúdi úgy tűnik nem volt tisztában azzal, hogy a szjavaridi név a szabir örmény alakja. Az altaji tatároknál mítikus lények – valószínűleg planétaszellemek – nevében fordul elő a szabir név: *Dzseti Szabar*, ill. *Dzseti Szabar Kan* (Hét Szabar v. Hét Szabar Testvér; in: Rásonyi Nagy László: *Magyar Nyelv* XXVII. 1931, p. 314). Az utolsó osztják kenézt, Tajsint pedig *sabermou knaz*, szabirföldi fejedelem/kenéz néven említik (Pápay J.). A szabir népnév örmény alakját viseli az 1960-as évektől publikáló azerbajdzsáni nyelvtudós, *Ervand Vladimirovics Szevortjan*, aki elkészítette a török nyelv etimológiai szótárát.

Hazai helyneveink közül talán Zalaszabar, Székelyszabar, Zabar, Sobor, a burgenlandi Szabar, Erdélyben Szóváros, Szóvárhegy, Szóvérd, Szováta utalhat a szabirokra, illetve Anonymusnál Zuárd/Szóárd vezér története rejtheti magában a szabirok kiválásának emlékét, amit a hun-történettel, Csaba hunjainal

összemosva ad elő, illetve a hunok emlékére vetíti a *csabamagyarok*, szabir-magyarok kiválását: „*az a nép, melyet most Sobamogeru-nak mondanak*(szabir-magyar?), *Zuárd*(szabir?) *vezér halála után Görögországban maradt*” – Görögországon itt úgy tűnik a dél-kaukázusi bizánci területek értendőek, melyek szomszédságában a szabirok még Anonymus idejében is éltek. A középkori Magyarországon élt egy Zuárd nevű nemzetség is, melyből a Bessenyei család származott.

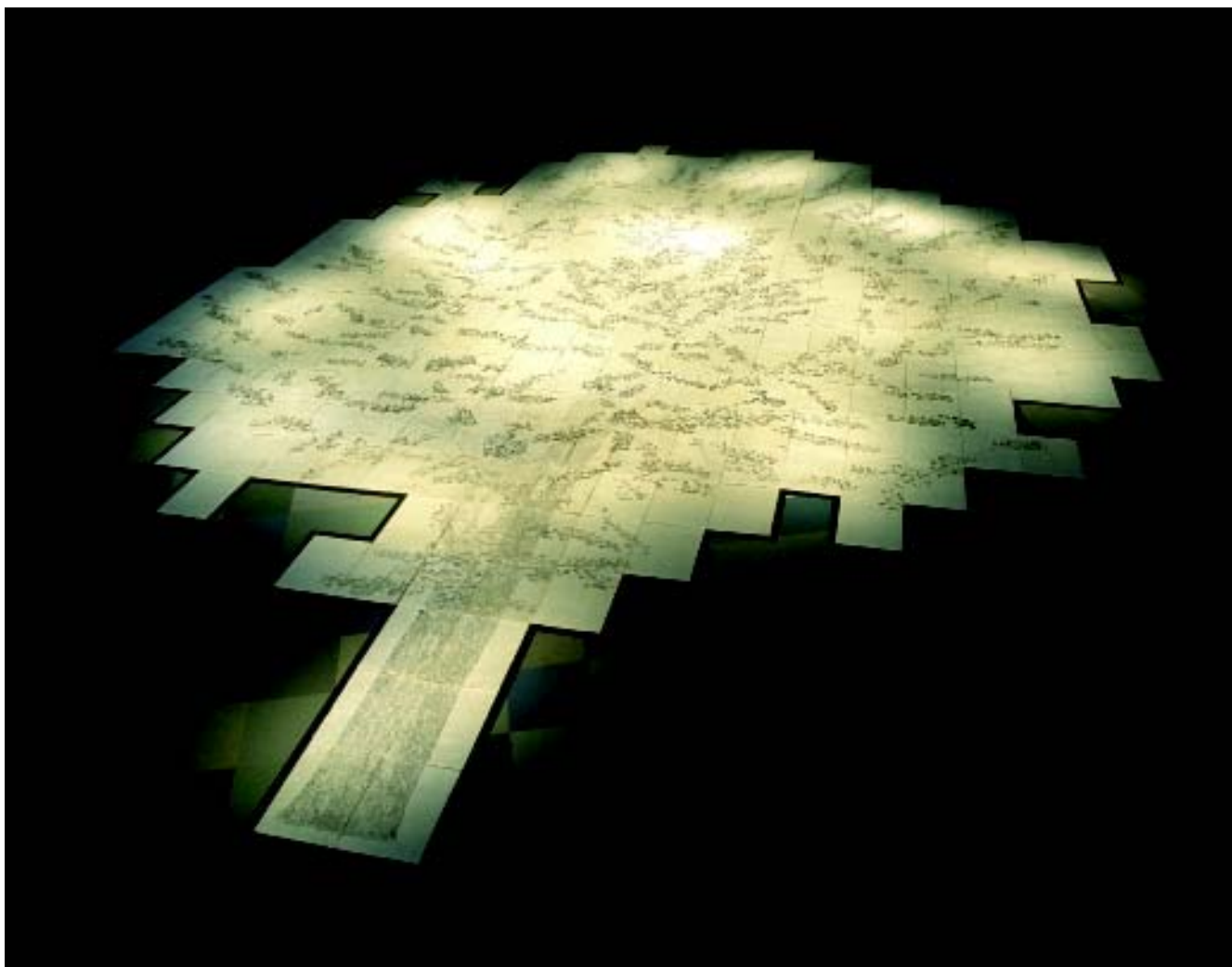
Sajnos azonban mindezen komolyan vehető adatokhoz képest a *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba* című többkötetes egyetemi jegyzet csak nagyon óvatoskodva fogalmaz: „*Szem előtt tartandó, hogy a bizánci források hun, türk és talán (?) szabir (sabartoi asphalti) néven is említik a honfoglaló ill. kalandozó magyarokat, ami esetleg (?) őseinknek e népekkel való valamilyen történelmi kapcsolata utal*” (id. mű, I/2. köt. p. 123., 3. kiadás, Szeged, 1988). Vagy: „*... a szavárdnak nevezett magyarokról, minthogy telepítési területük 150 km-re fekiüdt Tbiliszitől, feltehetőleg a grúz források is tudósítanak. Ebből a szempontból azonban a grúz forrásokat még nem vizsgálták át. Feldolgozásuk a magyar grúzológia feladata*” (id. mű, I/2. köt. p. 276.). Mindeztől azonban nem történt meg sem a grúz, sem az örmény források mai, érdemi feldolgozása, holott például a *Grúz Krónika*, vagy egykori szövetségeseinkre, a kazárookra vonatkozó más grúz vagy örmény források számos adatot tartalmaznak Észak népei-

ről, a keleti, közép-ázsiai hazájukat odahagyott szkíta-utód népekről (Bíró Margit grúzológus/kartvelológus és Schütz Ödön armenológus kiadott kötetei magyar őstörténeti szempontból alig értékelhetőek). Hasonló a helyzet az azerbajdzsáni forrásokkal, amelyeket még kevésbé ismerünk.

IRODALOM

- BERZE NAGY JÁNOS: *Égigérő fa* (Pécs, 1958), – *Magyar népmese-típusok, I-II.* (Pécs, 1957), *Régi magyar népmesék* (Pécs, 1961)
- FETTICH NÁNDOR: *A honfoglaló magyarság féművessége* (Arch. Hung. XXI. Bp. 1935)
- GÖTZ LÁSZLÓ: *Keleten két a nap I-II.* (Püski, 1994.)
- GYÖRFFY GYÖRGY: *A magyarság keleti elemei* (Bp. 1990)
- „*A honfoglaló magyarság*” – a Magyar Nemzeti Múzeum milicentenáriumi kiállításának katalógusa (Bp. 1996)
- KMOSKÓ MIHÁLY: *Mohamedán írók a steppe népeiről* (Bp., 1999)
- SZ. PATKANOV: *A szabirok nemzetisége* (Ethnographia, XI, 1900)
- THURY JÓZSEF: *A magyaroknak „szavarti-aszfali” neve, 1-2.* (Századok, 1897)
- A.A.ZAHAROV - V.V.ARENDT: *Studia Levedica* (Archeol. Hung., XVI, Bp. 1935)
- Z. TÓTH CSABA: *A hun-magyar eredethagyomány kérdései*, HMEK, 1. – *Nimród és Evilát ország* (Turán, 2001/5); *A „szubar” és „szabir” etnonímia a történelmi forrásokban*, 2005. jan. (kézirat)
- A. UNGNAD: *Subartu – Beiträge zur Kulturgeschichte und Völkerkunde Vorderasiens* (Berlin und Leipzig, 1936)

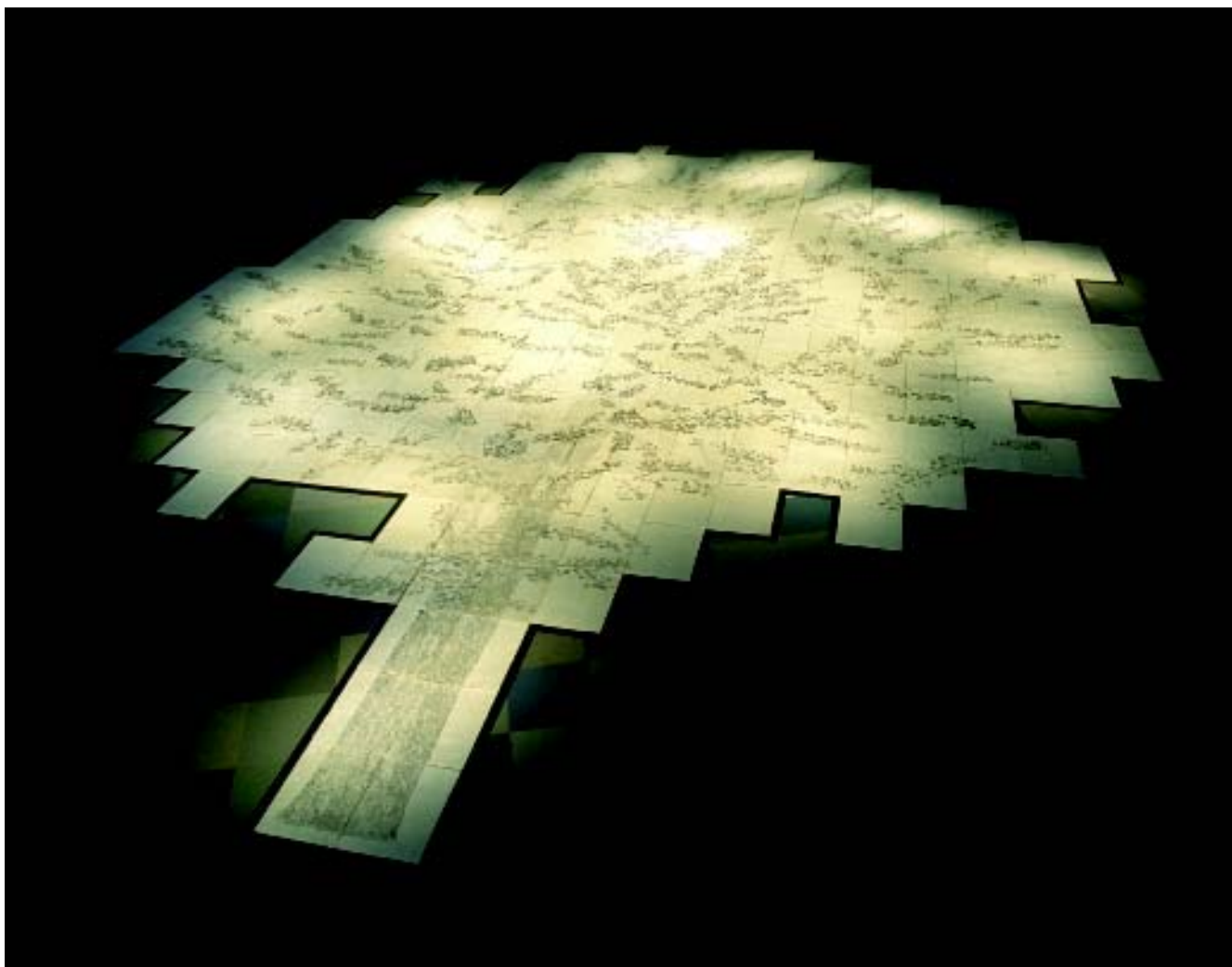

Varga Ferenc: *Százezer levél* – egy ginkgófa 1:1 arányú rajza (a belső oldalon a rajz egy részlete)

TIZENHATODIK ÉVFOLYAM – SZI SZÁM – ÁRA 500 Ft.

Varga Ferenc: *Százezer levél* – egy ginkgófa 1:1 arányú rajza (a belső oldalon a rajz egy részlete)

TIZENHATODIK ÉVFOLYAM – SZI SZÁM – ÁRA 500 Ft.